

บันทึกเรื่องการปกครองของไทย
สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

พระราชนิพนธ์ใน

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสอนของ

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

บันทึกเรื่องการปกครองไทย สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

พระราชนิพนธ์ใน

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเรียบเรียงตามคำสอนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

ISBN : 974-89872-2-1

ขนาด : ๑๖ หน้ายก

จำนวนหน้า : ๑๖๐ หน้า

จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ปีที่พิมพ์ : มิถุนายน ๒๕๔๐

จัดพิมพ์ : พลอากาศเอก สามารถ โสคติสุข

บรรณาธิการ : รองศาสตราจารย์พูนศักดิ์ วรรณพงษ์

เรียงพิมพ์/พิสูจน์อักษร : สมสุข ลีธีระกุล อัญธิมา นันทาธิ

อาร์ตเวอร์ค/รูปเล่ม : ประเทือง ช่างสลัก

สำนักพิมพ์พูนศักดิ์ วรรณพงษ์

๑๑๘๑ ซอยโชคชัย ๔ (ลาดพร้าว ๕๓)

(แยกตั้งคมสงเคราะห์) ถนนลาดพร้าว

แขวงวังทองหลาง เขตบางกะปิ

กรุงเทพ ฯ ๑๐๓๑๐

โทร. ๕๓๓๓๖๐๐-๑ FAX. ๕๓๘๓๖๕๘

ผู้พิมพ์/ผู้โฆษณา : นายเกษม ชินะพุทโธ

พิมพ์ที่ บริษัท พี.เค.พรินติ้ง จำกัด

๒๕-๒๖ ถนนประชาธิปไตย แขวงบ้านพานถม เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

นายเกษม ชินะพุทโธ ผู้พิมพ์/ผู้โฆษณา

โทร. ๒๕๒๔๖๖๓ FAX : ๒๕๑๓๕๔๖

บันทึกเรื่องการปกครองของไทย สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

พระราชนิพนธ์ใน

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ

สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสอนของ

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

พระราชทานพระราชนิพนธ์ให้ พลอากาศเอก สุमारณ สีตลธิติ
จัดพิมพ์ทูลพระราชนิพนธ์

ดำเนินการจัดพิมพ์และออกวางขาย โดย
พลอากาศเอก สุमारณ สีตลธิติ

และ

รองศาสตราจารย์พนัสศักดิ์ วรรณพงษ์

อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

สมาชิกมูลนิธิสภา

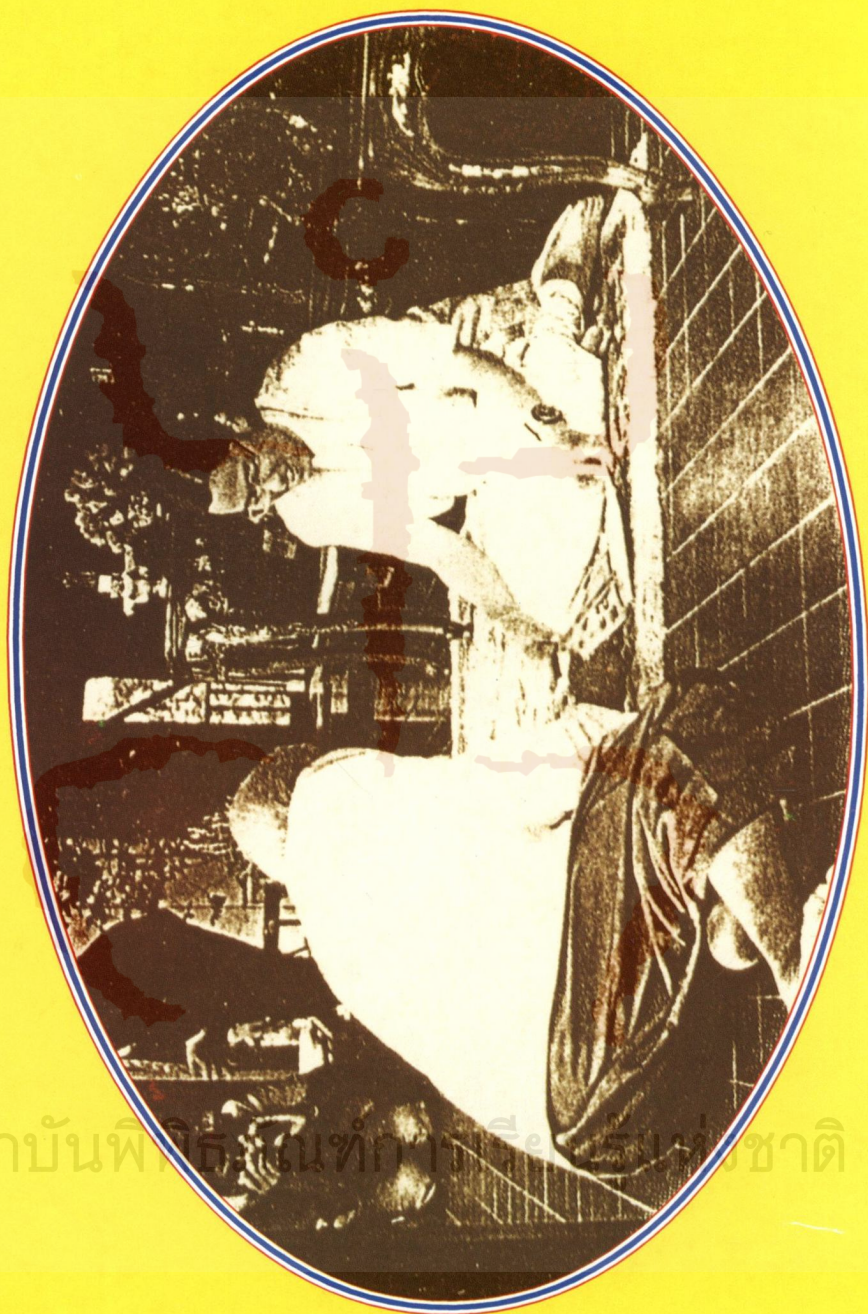

สถิตยสถานพิพิธภัณฑ์การศึกษารัฐแห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

สถาบันพิธีกรรมทำนุบำรุงวัฒนธรรมชาติ

ที่ รล ๐๐๐๘/๓๕๒๒

สำนักกราชเลขาธิการ

สวนจิตรลดา กทม. ๑๐๓๐๓

๑๕ สิงหาคม ๒๕๓๕

เรื่อง ขอพระราชทานพระราชนุญาตจัดพิมพ์บทพระราชนิพนธ์
เรียน ประธานคณะที่ปรึกษากองทัพอากาศ
(พลอากาศเอก สามารถ โสคสถิตย์)

อ้างถึง หนังสือที่ กท ๐๖๓๖/๓๔๕ ลงวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕
สิ่งที่ส่งมาด้วย ต้นฉบับ “บันทึกเรื่องการปกครองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาและ
ต้นรัตนโกสินทร์”

ตามที่มีหนังสือขอให้คำแนะนำกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระราชนุญาต
จัดพิมพ์บทพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เรื่อง “บันทึกเรื่องการปกครองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์” จำนวน
๕,๐๐๐ เล่ม เพื่อแจกจ่ายเป็นวิทยาทานให้แก่สถาบันการศึกษาต่างๆ ห้องสมุดของ
หน่วยงานทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน ตลอดจนประชาชนผู้สนใจในประวัติศาสตร์
ของชาติ ความแจ้งอยู่แล้วนั้น

ได้นำความกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองพระบาทแล้ว พระราชทาน
พระราชนุญาต และได้แนบต้นฉบับเรื่อง “บันทึกเรื่องการปกครองไทยสมัย
กรุงศรีอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์” มาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ท่านผู้หมื่นมนัสสนิย์ วนิกกุล)

ราชเลขาธิการ ในองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ฝ่ายบริหารงานทั่วไป

กองงานในองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

โทร. ๒๘๐๑๖๔๐-๑

คำนำ

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ ข้าพเจ้าอายุ ๑๘ ปี สอบเข้าเรียนที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ การเข้าเรียนในมหาวิทยาลัย เป็นความสำเร็จในขั้นหนึ่งของชีวิตข้าพเจ้าที่จะมีโอกาสทางการศึกษาท่าเทียมกับเพื่อนรุ่นเดียวกัน แต่ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่ต้องปรับตัว เพราะขณะนั้นมีผู้สูงอายุไม่น้อยที่เห็นว่าไม่เป็นการสมควรสำหรับเจ้านายเพราะไม่เคยมีมาก่อน บ้างเป็นห่วงว่าจะต้องประสบปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง อีกฝ่ายหนึ่งกลับมีความเห็นว่าขณะนั้นบ้านเมืองประสบภัยพิบัติต่าง ๆ ประชาชนยากจน สมควรที่ข้าพเจ้าจะไปปฏิบัติหน้าที่รับใช้ชาติเป็นการด่วน มากกว่าที่จะใช้เวลาสนุกสนานในมหาวิทยาลัย (ที่จริงมหาวิทยาลัยในขณะนั้นก็มีแนวความคิดออกสู่ชนบทและรับใช้มวลชนเช่นเดียวกัน)

ถึงแม้ข้าพเจ้าจะใคร่ครวญในข้อหลังอยู่มาก แต่ก็ตัดสินใจสอบเข้า อ้างเหตุผลว่าเมื่อมีความรู้แล้วความสามารถรับใช้พี่น้องประชาชนก็ควรจะมีมากขึ้น เมื่อเข้าไปเรียนแล้วไม่ปรากฏว่ามีปัญหาใหญ่ ๆ ในมหาวิทยาลัย จะมีอยู่บ้างที่ข้าพเจ้าเคยแต่เรียนในโรงเรียนเล็ก ๆ วิชาการใดซับซ้อนไม่กระจ่างก็สามารถไต่ถามอาจารย์ได้ง่ายเมื่อมาเรียนห้องใหญ่มิณีสิตมากกว่า ๑๐๐ คน เมื่อมีอะไรไม่เข้าใจ เช่น วิชาปรัชญา ก็บ่นไปตามภาษาเด็กว่ายาก สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ จึงมีพระราชเสาวนีย์ให้เชษฐาศาสตราจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช มาสอนวันเสาร์ ตอนเช้า สอนปรัชญาไปได้ระยะหนึ่ง อาจารย์เห็นว่าข้าพเจ้า

น่าจะเข้าใจได้แล้ว จึงว่าอยากสอนให้ข้าพเจ้าได้เข้าใจถึง
ธรรมเนียมประเพณีในบ้านเมืองตั้งแต่ครั้งโบราณ ได้แก่เรื่อง
การเมืองการปกครอง กฎหมาย เศรษฐกิจและสังคม วัฒนธรรม
วิธีการสอนคืออาจารย์พูด ข้าพเจ้าฟังและจดไว้บ้าง บางทีอาจารย์
ก็แนะนำหนังสือให้อ่าน เช่น กฎหมายตราสามดวง ประวัติศาสตร์
กฎหมาย เอกสารประวัติศาสตร์ เช่น Crawford's Papers เป็นต้น

เรียนไปได้ประมาณ ๓ เดือน ก็เกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม
๒๕๑๖ ช่วงนั้นไม่ได้เรียนอะไรเพราะว่าเหตุการณ์ค่อนข้างรุนแรง
แต่ก็ใช้เวลาไปในการลอกส่วนที่จดไว้ และอ่านหนังสือเพิ่มเติม
หลังเหตุการณ์นั้นอาจารย์ปฏิบัติหน้าที่เป็นประธานสภา ไม่มีเวลา
ที่จะสอนจึงได้เลิกไป ข้อมูลเหล่านี้บางส่วนข้าพเจ้าได้ใช้
ประกอบในการสอนโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าแต่ก็
เป็นเพียงเล็กน้อย เพราะข้าพเจ้าขณะนั้นสอนเน้นในเรื่องปัจจุบัน

มาภายหลังข้าพเจ้าคิดจะพิมพ์หนังสือ เพื่อเป็นอนุสรณ์
สำหรับศาสตราจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงนึกถึงสมุด
จดงานนี้ว่ามีข้อมูลที่น่าสนใจอยู่บ้าง แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ที่อ่าน
จะต้องคิดทบทวนบางส่วน ที่ข้าพเจ้าอาจจะจดผิดพลาดหรือ
ขาดตกบกพร่องไปได้บ้างเนื่องจากเป็นเวลานานมาแล้ว บางส่วน
ก็อ่านลายมือไม่ได้มีบางส่วนอ่านไม่เข้าใจกระจ่าง ก็ไม่ทราบจะ
ได้ถามเอากับใคร ขณะที่เขียนบันทึกนี้เมื่อ ๒๒ ปีก่อนก็ไม่ได้ให้
ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช อ่านอีกครั้ง

อย่างไรก็ตาม หวังว่าส่วนที่ถูกต้องจะเป็นประโยชน์
ได้บ้างพอควร และเป็นพื้นฐานสำหรับการที่จะค้นคว้าต่อไป

สิรินธร

ด้วยตามที่ข้าพระพุทธเจ้า ได้มีหนังสือขอให้นำความกราบบังคมทูล ขอพระราชทานพระราชนุญาตจัดพิมพ์บทพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่อง "บันทึกเรื่องการปกครองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์" เพื่อแจกจ่ายเป็นวิทยาทานแก่สถาบันการศึกษาต่าง ๆ และกองงานในองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี สำนักราชเลขาธิการ โดยท่านผู้หม่อมฉันสนิทสนมกับคุณราชเลขาธิการในองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ฝ่ายบริหารทั่วไป ได้มีหนังสือที่ รล ๐๐๐๘/๓๔๒๒ ลงวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๓๔ แจ้งว่าได้นำความกราบบังคมทูลฝ่าละอองพระบาทแล้ว พระราชทานพระราชนุญาตทั้งได้มอบต้นฉบับให้ดำเนินการจัดพิมพ์ตามวัตถุประสงค์ที่แจ้งนั้น

ข้าพระพุทธเจ้าพลอากาศเอก สยามรถ สัตตธิตย์ และรองศาสตราจารย์พนศักดิ์ วรรณพงษ์ รู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น ทั้งบัดนี้ได้ดำเนินการจัดพิมพ์แล้วเสร็จและได้ดำเนินการเพื่อให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ต่อไป

ข้าพระพุทธเจ้า จะได้ขอพระราชทานพระราโชวโรภาสทุกเกล้าทุกกระหม่อมถวายหนังสือ และกราบบังคมทูลรายงานผลการดำเนินงานเพื่อทรงทราบฝ่าละอองพระบาทต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

พลอากาศเอก สยามรถ สัตตธิตย์

รองศาสตราจารย์พนศักดิ์ วรรณพงษ์

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ.....	ธ
คำนำในการจัดพิมพ์.....	๑๑
สารบัญ.....	๑๒
การปกครองในสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์.....	๑๓
การปกครองส่วนกลาง.....	๒๒
๑. กรมเมือง.....	๒๒
๒. กรมนา.....	๒๒
๓. กรมคลัง.....	๒๔
๔. กรมวัง.....	๒๓
กรมมนตรียั้ง ๖.....	๒๓
๑. กรมธรรมการ.....	๒๓
๒. กรมภูษามาลา.....	๒๘
๓. กรมพระคลังมหาสมบัติ.....	๒๘
๔. กรมพระอาลักษณ์.....	๒๙
๕. กรมพราหมณ์หลวง.....	๒๙
๖. กรมพระคชบาล.....	๓๐
กรมพระสุรัสวดี.....	๓๐
การตักเลก.....	๓๑
กรมล้อมพระราชวัง.....	๓๒
กรมแพทย์.....	๓๓
กรมโหร.....	๓๓

การปกครองส่วนภูมิภาคในสมัยอยุธยา.....	๓๔
ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางกับเจ้าเมือง..	๔๐
การปกครองในแต่ละหัวเมือง.....	๔๒
เมืองเอก.....	๔๒
เมืองโทเมืองตรี.....	๔๓
การติดต่อระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมือง.....	๔๘
พระราชกำหนดปกครองหัวเมือง.....	๔๙
การทหาร.....	๕๕
๑. ทหารราบ.....	๖๐
๒. ตำรวจ.....	๖๑
กรมตำรวจหน้า.....	๖๒
กรมทนายเลือก.....	๖๒
กรมทหารใน.....	๖๒
กรมอุ้มซัก.....	๖๒
๓. ทหารกองกลาง.....	๖๓
๑. กรมมอญ.....	๖๓
๒. ฝรั่งเศส.....	๖๓
๓. กรมอาสาจาม.....	๖๓
๔. กรมอาสาญีปุ่น.....	๖๓
๔. ทหารช้าง.....	๖๔
ลักษณะการทหารในสมัยก่อน.....	๖๕
การแบ่งกองทัพ.....	๖๕
กฎในการรบพุ่ง.....	๗๔

การยุติธรรม.....	๗๕
กฎหมายตราสามดวง.....	๘๐
๑. พระไอยการ.....	๘๒
๒. พระราชบัญญัติ.....	๘๓
๓. กฎ.....	๘๓
๔. พระราชกำหนด.....	๘๓
ลักษณะกฎหมายต่าง ๆ ในกฎหมาย	
ตราสามดวง.....	๘๔
พระธรรมนูญ.....	๘๔
หลักอินทภาษ.....	๘๕
กฎหมายเทียบบาล.....	๘๖
พระไอยการพรมศักดิ์และพระธรรมนูญ.....	๘๘
พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและ	
พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง.....	๘๘
พระไอยการลักษณะญาณ.....	๘๙
บุคคลที่ถามเอาเป็นพยานได้ ๓ จำพวก...๕๐	
๑) ทิพยพยาน.....	๕๐
๒) อุดรพยาน.....	๕๑
๓) อุดริพยาน.....	๕๑
พระไอยการลักษณะตระลาการ.....	๕๑
พระไอยการลักษณะผู้เมีย.....	๕๒
พระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จ.....	๕๓
พระไอยการลักษณะโจร.....	๕๔
โจรปล้น.....	๕๕

โจรย่องสคม.....	๕๖
โจรภัย.....	๕๖
โจรตีชิง.....	๕๖
โจรฉกฉวย.....	๕๗
โจรซุ่มซ่อน.....	๕๗
โจรล้วงลัก.....	๕๗
โจรลักเลียม.....	๕๘
พระไอยการอาญาหลวง.....	๕๙
การศาลไทย.....	๑๐๑
รายได้รายรับและภาษีอากร.....	๑๐๕
รายได้ของแผ่นดิน.....	๑๐๕
ในสมัยสุโขทัย.....	๑๐๕
ในสมัยกรุงศรีอยุธยา.....	๑๑๐
๑) เลกส่วย.....	๑๑๐
๒) เลกที่เกณฑ์ตัวมาได้.....	๑๑๐
ภาษีอากร.....	๑๑๒
อากรค่านา.....	๑๑๒
๑) อากรที่เก็บจากนาถั่วโค.....	๑๑๓
๒) อากรค่านาฟางลอย.....	๑๑๓
อากรสวน.....	๑๑๕
อากรสมพัตร.....	๑๑๕
อากรเบ็ดเตล็ด.....	๑๑๗
๑) อากรสุรา.....	๑๑๗
๒) อากรค่าน้ำ.....	๑๑๗

๓) อารักษ์กาเกษ.....	๑๑๗
๔) อากรโสภณ.....	๑๑๗
การค้าข้าวในสมัยรัชกาลที่ ๕.....	๑๑๘
ภาษีขาเข้าขาออก (จังกอบ).....	๑๒๑
อากรขนอน.....	๑๒๑
อากรตลาด.....	๑๒๑
ค่าฤชาธรรมเนียมและค่าปรับ.....	๑๒๓
รายได้เบ็ดเตล็ด.....	๑๒๔
การเก็บภาษี.....	๑๒๖
๑) กรมพระคลังมหาสมบัติ.....	๑๒๗
๒) กรมพระคลังสินค้า.....	๑๒๗
๓) กรมพระคลังขวาและซ้าย.....	๑๒๘
๔) คลังราชการ.....	๑๒๘
๕) คลังมีหน้าที่เก็บของใช้ในราชการ....	๑๒๙
๖) คลังสวน.....	๑๒๙
ภาษีผูกขาด.....	๑๒๐
อากรเหล้า.....	๑๓๐
อากรบ่อนเบี้ย อากรหอย ก.ข.....	๑๓๑
ภาษีไต่เต่ารังนก.....	๑๓๒
รายจ่ายของแผ่นดิน.....	๑๓๒
๑) ศาสนา.....	๑๓๒
๒) เบี้ยหวัดแก่พระบรมวงศานุวงศ์	
และข้าราชการ.....	๑๓๓
เรื่องศาสนา.....	๑๓๕

การปกครองไทย

สมัยอยุธยาถึงต้นสมัยรัตนโกสินทร์

การปกครองของไทยในสมัยสุโขทัย เป็นการปกครองแบบครอบครัวเพราะพลเมืองยังน้อยต่อมาในสมัยอยุธยาแบ่งการปกครองออกเป็นสามส่วนกลางและส่วนหัวเมือง และอำนาจหน้าที่ในการปกครองแบ่งออกเป็นฝ่ายทหาร มีสมุหพระกลาโหมเป็นหัวหน้าและฝ่ายพลเรือนมีสมุหนายกเป็นหัวหน้า (พระบรมวงศานุวงศ์อยู่ในฝ่ายพลเรือน)

นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งเจ้าพระยามหาอุปราช สักดินา ๑๐๐๐๐ อยู่ในสังกัดพลเรือน มีสักดินาเท่ากับอัศวินมหาเสนาบดี สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นคนกลางระหว่างสมุหพระกลาโหมและสมุหนายก แต่ตำแหน่งนี้เลิกไปภายหลังสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

การปกครองฝ่ายพลเรือนแบ่งหน่วยออกเป็น กรม หัวหน้าเป็นตำแหน่ง เจ้ากรม รองลงไปเป็น ปลัดกรม แต่ถ้ากรมนั้นเจ้ากรมมีตำแหน่งเป็นเสนาบดี ปลัดกรมจะเป็นที่ ปลัดทูลฉลอง (ตรงกับปลัดกระทรวงในปัจจุบัน) มีหน้าที่เข้าเฝ้าแทนเสนาบดีเวลาที่พระมหากษัตริย์เสด็จออกจากราชการ ซึ่งในสมัยก่อนเช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๑ อาจจะทรง “ออกขุนนาง” ตลอดทั้งคืน จึงเป็นประเพณีต่อมาว่าปลัดทูลฉลองมีหน้าที่นำคนเข้าเฝ้า

แต่ละกรมจะมีสมุหบัญชีเพื่อทำบัญชีคน (ในสังคมสมัยก่อนคนมีความสำคัญทั้งทางด้านความมั่นคงและทางเศรษฐกิจมากกว่าเงินตรา) ถ้าเป็นกรมใหญ่จะมีตำแหน่ง **เสมียนตรา** เพิ่มขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง คอยดูแลหนังสือราชการดูแลเสมียนและรักษารตราประจำกรม

กรมที่สำคัญๆ ก็มี **กรมมหาดเล็ก** ซึ่งขึ้นกับพระเจ้าแผ่นดินโดยตรงไม่ขึ้นกับเสนาบดี (มหาดเล็ก = ผู้เป็นใหญ่ในบรรดาคนที่ถูกเกณฑ์คือพวกเลก) กรมมหาดเล็กยังแบ่งออกเป็นกรมย่อยๆ อีก เช่น กรมเครื่องต้น

กรมที่ในระยะแรกมีความสำคัญมากที่สุดกรมหนึ่งคือ **กรมมหาดไทย** (มหาดไทย = ผู้เป็นใหญ่ในหมู่คนเสรี) มีอัครมหาเสนาบดีสมุหนายกเป็นเจ้ากรม และมีจตุสดมภ์คือกรมย่อยที่สำคัญทั้งสี่ : เวียง วัง คลัง นา อยู่ใต้สังกัด

สมุหนายกเป็นที่ **เจ้าพระยาจักรี** ศักดินา ๑๐๐๐๐ (เท่ากับศักดินาของจตุสดมภ์) ต่อมาหลังสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ จตุสดมภ์ย้ายไปขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ กรมมหาดไทยคงเหลือหน้าที่แต่การคุมบัญชีเลกจัดผู้คนให้แก่กรมต่าง ๆ

มหาดไทยมีตำแหน่ง **หลวงมหาอำมาตย์** รับผิดชอบในการเกณฑ์คนในหัวเมืองชั้นใน ศักดินา ๓๐๐๐ และตำแหน่ง **จ่าแสนบริดดี** *^(๑) รับผิดชอบในการเกณฑ์คนจากหัวเมืองชั้นนอก ศักดินา ๒๔๐๐ แต่ต่อมาการสักระเลกและการทำบัญชีคนทั้งหมดย้ายไปขึ้นกับ **กรมพระสุรัสวดี** มหาดไทยก็เหลือหน้าที่แต่การทำบัญชีคนในหัวเมืองที่ขึ้นตรงกับเมืองหลวง

(๑) ในกฎหมายตราสามดวงเรียกว่า จ่าแสนบริดดี ดูกฎหมายตราสามดวง กุศลศก. ๒๕๑๕ เล่ม ๑ หน้า ๒๒๖

เห็นได้ว่าการแบ่งกรมกองนั้น มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตลอดสมัยอยุธยา เมื่อราชการเพิ่มขึ้นก็ตั้งกรมขึ้นใหม่เรียกว่า กรมมนตรีทั้ง ๖ ขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน ได้แก่ กรมธรรมากร กรมภาษามาลา กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมอาลักษณ์ กรมพราหมณ์หลวง กรมพระนครบาล

และกรมเล็ก ๆ ขึ้นกับกรมใหญ่ที่มีเจ้ากรมเป็นตำแหน่ง เสนาบดี หรือบางกรมมีการแบ่งเป็นซ้าย - ขวา เช่น กรมท่าขวา รับผิดชอบดูแลชาวต่างชาติที่เป็นแขก (มุสลิมเป็นส่วนมาก) มีพระยาจุฬาราชมนตรีซึ่งเป็นเชื้อสายแขกเป็นเจ้ากรมและกรมท่าซ้ายมีพระยาโชฎีกซึ่งเป็นเชื้อสายจีนเป็นเจ้ากรม

การแบ่งส่วนราชการออกเป็นฝ่ายพลเรือนและทหาร มีอัครมหาเสนาบดี เจ้าพญาจักรีศรีอภัยราช สมุหนายกถือศักดินา ๑๐๐๐๐ ใช้ตราพระราชสีตราจักร เป็นประมุขฝ่ายพลเรือนและเจ้าพญามหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหมถือศักดินา ๑๐๐๐๐ ใช้ตราพระคชสีห์เป็นประมุขฝ่ายทหาร ซึ่งตามหลักฐานเท่าที่ปรากฏว่าจัดขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คงจะไม่ได้ดำรงอยู่นานนักเมื่อมาถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้นปรากฏว่ากรมกองต่าง ๆ ได้ทำหน้าที่ทหารไปหมดแล้ว และทางพลเรือนก็เกิดมีกรมมหาดไทย (แม้ว่าสารตราจากกรมมหาดไทยออกไปหัวเมือง ยังคงใช้ว่าเป็นสารตราของเจ้าพญาจักรีใช้ตราราชสีห์) ซึ่งก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงหน้าที่อยู่ตลอดมาดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ปลายกรุงศรีอยุธยา เมืองนครศรีธรรมราชแข็งเมือง ทางเมืองหลวงต้องส่งกองทัพ นำโดยกลาโหมไปปราบได้แล้วจึงจัดระบบการปกครองเสียใหม่ โอนมณฑลภาคใต้ทั้งหมดไปขึ้นกับฝ่ายกลาโหม และภาคเหนือไปขึ้นกับมหาดไทย ให้ต่างก็รับผิดชอบงานราชการทุกเรื่อง ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนในเขตการปกครองของตน^(๒) แต่หน้าที่สำคัญที่สุด ก็ยังเป็นเรื่องของการควบคุมคนอยู่นั่นเอง

ทางสมุหนายกหรือมหาดไทย มีตำแหน่งเดิมคือ หลวงมหาอำมาตย์ ศักดินา ๓๐๐๐ มีหน้าที่เกณฑ์คนในหัวเมืองชั้นใน จำแสนธินดี ศักดินา ๒๕๐๐ มีหน้าที่เกณฑ์ในหัวเมืองชั้นนอก ในมณฑลภาคเหนือ

ทางสมุหกลาโหม มีตำแหน่ง พระธรรมไตรโลก และ หลวงศรีเสาวราชภักดี มีหน้าที่เกณฑ์คนในหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอก เช่นเดียวกับสมุหนายกในมณฑลภาคใต้

(๒) เรื่องแบ่งหัวเมืองฝ่ายเหนือให้สมุหนายก ฝ่ายใต้ให้สมุหกลาโหมปกครองนั้นยังไม่วูดี กวอริช เวลล์ ผู้เขียนหนังสือเรื่อง “การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ” เชื่อว่าน่าจะเกิดในสมัยพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๔๖) หลังกับยุคมืองนครศรีธรรมราช แต่ในพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา บันทึกว่าชาวกรุงเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยสมเด็จพระเพทราชานั้น เจ้าเมืองไชยาบอกข้าราชการมืองกรมพระกลาโหม ซึ่งแสดงว่ากรมพระกลาโหมมีอำนาจปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ ก่อนเหตุการณ์กับกูแล้ว ดร. บุญกร กาญจนเจริญ เสนอว่าการแบ่งหัวเมืองเป็นฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ ให้สมุหนายก และสมุหกลาโหมปกครอง น่าจะมีในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๑๓-๒๑๔๔) โดยอ้างพระธรรมบุญซึ่งกำหนดขอบเขตการใช้ตราต่าง ๆ ของขุนนาง และได้ระบุว่าสมุหนายกดูแลหัวเมืองเหนือ สมุหกลาโหมปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ นั้นเป็นกฎหมายที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ดู Busakorn Lailert “On territorial Responsibilities at the Khunnang During the Closing Years at the Ayutthya Period”, Bulletin of the Faculty of Arts Chulalongkorn University, 6 (Jan, 2516 B.E.) p.94-96

เนื่องจากกลาโหมและมหาดไทย ต้องรับผิดชอบการปกครองทุกด้านในมณฑลที่อยู่ได้บังคับบัญชาของตน จึงมีตำแหน่งอื่น ๆ เพิ่มขึ้นอีกมาก เช่น สำหรับคนเดินท้องตราติดต่อระหว่างราชธานีและหัวเมือง และข้าราชการแผนกอื่น ๆ ซึ่งรวมไปถึงพวกช่างฝีมือและพวกมโหรีปี่พาทย์

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

การปกครองส่วนกลาง

หน่วยการปกครองส่วนกลางที่สำคัญที่สุด คือ จตุสดมภ์

๑. กรมเมือง (ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เรียกว่า กรมนครบาล) เจ้ากรมมียศเป็นเจ้าพระยาหรือพระยา ที่ ยมราช ศักดินา ๑๐๐๐๐

กรมเมืองมีหน้าที่ปกครองเมืองหลวงทุกกิจการ ตั้งแต่ การซ่อมแซมสถานที่สำคัญ เช่น ป้อมค่าย คูแลร์รักษาความสงบ ในราชธานี มีกองตระเวนและศาลขึ้นอยู่ใต้การบังคับบัญชา

ถ้าเกิดคดีอุกฉกรรจ์เช่น ปล้นฆ่าหรือลักทรัพย์เป็นเงินเกิน ๕๐๐ บาท (สูงมากสำหรับสมัยก่อน) เจ้ากรมจะต้องนำความขึ้น กราบบังคมทูล เพราะถือว่าภายในพระนครเป็นสถานที่อัน ศักดิ์สิทธิ์ แม้แต่คนตายก็เผาภายในกำแพงพระนครไม่ได้ พระบรมราชวงศ์ชั้นสูงจริง ๆ จึงจะเผาที่พระเมรุกลางเมืองได้

ศาลนครบาล มีหน้าที่พิพากษาคดีในพระนครทั้งหมด มีเสภาพระนคร พระตำมระงมีตำแหน่งเป็นพันรักษาทิวาและ พันรักษารাত্রี (เสภาพแปลว่าคุก)

๒. กรมนา (เกษตรราภิการ) เจ้ากรมเป็นที่ พระยาพลเทพ ศักดินา ๑๐๐๐๐

กรมนามีหน้าที่

๑) ดูแลที่ดิน ไร่ ไร่ วัด ถิ่นทะเลเบียนที่ดิน ใบเหียบบ่่า
ตราจอง โฉนด

๒) การแรกนาเป็นธรรมเนียมที่รับมาจากอินเดียและจีนของไทยพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงทำพิธีแรกนาเอง แต่ให้พระยาพลเทพแทนพระองค์ การแรกนาเป็นการเตือนให้คนเริ่มทำนาตอนต้นฤดูทำนา

๓) คอยดูคนทำนาไม่ให้เสียว่างไปเปล่า ๆ รวมสถิติน้ำฝนและต้นข้าวไว้กราบบังคมทูลเวลาเสด็จออกว่าราชการ

๔) หาพันธุ์ข้าวและควายให้ราษฎร

ศาลกรมนามีหน้าที่ตัดสินคดีเกี่ยวกับที่ดิน สัตว์พาหนะ กรมนามีหน้าที่เก็บ ภาษีที่นา ข้าหลวงเสนา มีหน้าที่ประเมินภาษี การเก็บภาษีที่นามีหลักเกณฑ์ดังนี้

นาฟางลอย - เป็นนาที่อาศัยน้ำท่วม ผลได้ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำเก็บภาษีเฉพาะเวลาที่ทำนาได้

นาอุโค - เป็นนาดีที่ควรจะทำนาได้ผลทุกปี อยู่ในที่ดี เป็นนาคำมีการชลประทานดี ภาษีเก็บตามเนื้อที่ดิน

(ภาษีส่วนใหญ่ เก็บจากจำนวนต้นไม้ในสวน เท่ากับเป็นการคัดเลือกพันธุ์ไม้ไปด้วย เพราะชาวสวนจะเก็บไว้แต่ต้นไม้ที่ให้ผลคุ้มค่าภาษีจริง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์กรมสรรพากรนอกเป็นผู้เก็บ)

นอกจากนี้ กรมนายยังมีหน้าที่เกณฑ์สัตว์พาหนะจากราษฎรเวลามีศึกสงคราม

กรมย่อยที่ขึ้นกับกรมनाคือ กรมฉางหลวง คอยซื้อข้าว
ตลอดจนอาหาร สัตว์พาหนะ และของป่า งาม้าง หนังสือตัว
เพราะราชการต้องใช้เสมอโดยเฉพาะในการทัพศึก มาในปลาย
สมัยอยุธยา ราชการฉางหลวงกลายเป็นการผูกขาดการค้า

(ในสมัยก่อนไทยถือว่าสัตว์ ๒ ประเภท คือช้างและ
ควายมีความสำคัญมาก ฝูงควายมีมากที่เมืองกาญจน์ ดังนั้น
กรมอาทมาต ซึ่งส่วนมากเป็นพวกอาสาสมัครประจำอยู่ที่
ชายแดนมีหน้าที่สืบราชการในพม่าจึงได้รับหน้าที่ให้รักษาฝูงควาย
ที่เมืองกาญจน์ด้วย ในเรื่องขุนช้างขุนแผนขุนไกรพลพ่ายต้อง
พระราชอาญาประหารเพราะฆ่าควายตายมาก)

๓. กรมคลัง (โกษาธิบดี)

ในสมัยอยุธยา เจ้ากรมเป็นที่ เจ้าพระยาพระคลัง ศักดินา
๑๐๐๐๐

เดิมกรมคลังมีหน้าที่คุมรายรับรายจ่ายที่เป็นเงินทั้งหมด
เพราะในสมัยก่อนสังคมไทยใช้เงินน้อย ใช้แต่สิ่งของและแรงงาน
ต่อมามีการค้าขายกับต่างประเทศ เช่น จีนกับโปรตุเกส มีการค้า
ของหลวงมากกว่าการค้าของราษฎร เจ้าพระยาพระคลังจึงมี
หน้าที่ต้องติดต่อกับพ่อค้าต่างชาติและทำหน้าที่อื่น ๆ ในเรื่องการ
ต่างประเทศไปด้วย

ในสมัยอยุธยา ไม่มีตำแหน่งรับผิดชอบในเรื่องการ
ต่างประเทศโดยตรง มีแต่กรมย่อยคือกรมท่าซ้ายและกรมท่าขวา
คอยดูแลการค้าที่ท่าเรือกับพ่อค้าจีนและแขก ในปลายสมัยอยุธยา

พระมหากษัตริย์กริ้วสมุหพระกลาโหม จึงโปรดเกล้าฯ ให้ภาคใต้มาขึ้นกับกรมท่า กรมท่าจึงกลายเป็นกรมสำคัญขึ้นมา เจ้ากรมมีตำแหน่งเป็นพระยา ที่ **พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา** ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้คืนหัวเมืองทางภาคใต้ให้แก่กลาโหม แต่คงเอาหัวเมืองชายทะเลตะวันออกซึ่งมีการค้าขายกับชาวต่างชาติมากให้คงขึ้นกับกรมท่า และกรมท่าต่อมาก็วิวัฒนาการมารับผิดชอบในเรื่องการต่างประเทศทั้งหมด

๔. กรมวัง (ธรรมาภิกรณ์)

เจ้ากรมเป็น **เจ้าพระยาธรรมาธิบดี** มีหน้าที่บังคับบัญชาการในพระราชวัง ซ่อมแซมพระราชฐาน ควบคุมการรับจ่ายในวัง รับผิดชอบในพระราชพิธีใหญ่ ๆ ประจำเดือน บังคับบัญชาคนในวังทั้งหมด เว้นแต่คนของกรมมหาดเล็ก (ซึ่งเจ้ากรมขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน)

กรมวังมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องการยุติธรรม (ธรรมาภิกรณ์) เพราะไทยถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้นของความยุติธรรมในสังคม ทรงเป็นใหญ่ที่สุดในหมู่ตระกูลการ เสนาบดีกรมวังเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินที่สุด จึงต้องมีหน้าที่ดูแลศาลหลวง (คือศาลทั่ว ๆ ไปที่มีได้ขึ้นกับกรมกองใดเป็นพิเศษ) ทั้งหมด

กรมวังมีอำนาจแต่งตั้ง **ยกกระบัตร** ไปประจำตามหัวเมือง เพราะยกกระบัตรเป็นตัวแทนพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่ดูแลความ

ยุติธรรม เท่ากับเป็นหัวหน้าศาลในหัวเมือง จึงต้องเป็นผู้มีความรู้ทางด้านกฎหมาย นอกจากนั้นยังกระทำหน้าที่เหมือนกับเป็นรองเจ้าเมือง เพราะเป็นผู้รู้นโยบายของทางเมืองหลวง เจ้าเมืองจะทำอะไรเองโดยพลการไม่ได้

ในสมัยก่อนผู้ที่ออกไปปกครองหัวบ้านหัวเมืองจะต้องเป็นคนที่ไม่ได้ไปจากกรรมวังหรือกรมมหาดเล็ก เพราะถือว่าเป็นผู้ที่ทรงคุ้นเคยใกล้ชิดในพระยุคลบาท ได้เคยได้ฟังได้เห็นการปฏิบัติราชการมาโดยตลอด ได้ฟังใบบอกพระราชดำรัสตัดสินคดีต่าง ๆ จึงเป็นผู้รู้กฎหมาย ข้าราชการสองกรมนี้เมื่อมีตำแหน่งสูงขึ้น มักได้ปกครองหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร ก่อนกรุงศรีอยุธยาแตกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ก็มีตำแหน่งเป็นยกกระบัตรเมืองราชบุรี

ในสมัยก่อนกรรมวังเป็นกรมใหญ่มาก มีกรมย่อยขึ้นหลายกรมดังต่อไปนี้

๑. กรมตำรวจวัง (ซ้าย ขวา)
๒. กรมพระราชยาน
๓. กรมพิมาณอากาศ (เครื่องสูง)
๔. กรมช่างทองช่างเงิน
๕. กรมพระสุคนธ์
๖. กรมพระแสงใน
๗. คลังข้าวสาร

๘. กรมสุภรณ์ (ใช้อำนาจบริหารใช้บำเพ็ญพระราชกุศล)

เมื่อมีราชการมากขึ้นได้ตั้งกรมเพิ่มขึ้นอีก เรียกว่า **กรมมนตรีทั้ง ๖** เจ้ากรมขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน ได้แก่

๑. กรมธรรมการ

เจ้ากรมเป็นที่ **พระยาพระเสด็จ** รับผิดชอบการศาสนาทั่วพระราชอาณาจักร มีขุนหมื่นธรรมการอยู่ทั่วประเทศ

กรมย่อยที่ขึ้นกับกรมธรรมการ คือ **กรมสังฆการี** มีหน้าที่ปกครองพระ มีศาลกรมธรรมการไว้ตัดสินคดีพระ กรมนี้เคยมีอำนาจสักพระได้

สงฆ์อยู่ใต้สังฆการีมาจนสมัยรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องผิดวินัย เพราะฆราวาสเป็นเพศต่ำ ตามพระวินัยให้สงฆ์ปกครองตนเอง จึงถวายพระพรรัชกาลที่ ๕ ขอให้สงฆ์เฉพาะนิคายกรรมยุติกนิกายได้ปกครองตนเอง ต่อมาพระมหานิกายก็เห็นบ้างว่าไม่ถูกต้องก็ขอเข้าไปอยู่ใต้ปกครองของพระธรรมยุติจนถึงสมัยประชาธิปไตย

การปกครองของคณะสงฆ์นั้น ตำแหน่งเจ้าคณะสังฆราชเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ในสมัยอยุธยาแต่ตำแหน่งพระวันรัตน์ดูแลสงฆ์ทางภาคเหนือและพระพุฒาจารย์ดูแลหัวเมือง

การที่ต้องถวายสมณศักดิ์ก็เพื่อให้สงฆ์ปกครองกันเองเช่นพระราชอาณาเขตมีฐานะคล้ายๆ เจ้าต่างกรมเพราะตั้งฐานานุกรมได้ (ดูรายละเอียดในเรื่องเกี่ยวกับศาสนา)

๒. กรมภูษามาลา

เจ้ากรมเป็นที่ **พระยาอุไทยธรรม**

ขนบธรรมเนียมที่ใช้ในกรมนี้ สืบมาจากลัทธิที่ถือว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นเทวราช ต้องถวายความเคารพอย่างสูงสุด คนสามัญจะแตะต้องหรือแม้แต่มองก็ไม่ได้

ดังนั้น เมื่อมีความจำเป็นที่จะต้องแตะต้องพระองค์จึงต้องมีกรมนี้อขึ้น คนในกรมนี้สืบตระกูลกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนปัจจุบัน เช่น ตระกูลวัชรโรทัย มีหน้าที่มัดพระบรมศพและพระศพ เจ้านายชั้นพระองค์เจ้าขึ้นไป มีกรมย่อยคือ กรมสนมพลเรือน ดูแลกิจการที่ไม่เกี่ยวกับเจ้านายชั้นสูง

กรมภูษามาลารับผิดชอบเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ศาสดาราช และรับผิดชอบการถวายปฏิบัติในเรื่องส่วนพระองค์ด้วย เช่น ดูแลน้ำสรงรวมทั้งน้ำมนต์ด้วย (เพราะน้ำสรงสมัยก่อนต้องเจือ น้ำมนต์ด้วย และพระราชวังก็ต้องพรมน้ำมนต์ทุกวัน) ดูแลเครื่องทรง (ในการกำหนดสีผ้าทรง วันอังคารให้ทรงให้ทรงผ้าสีชมพู แต่กรมภูษามาลาให้ทรงสีเขียว)

๓. กรมพระคลังมหาสมบัติ

เจ้ากรมเป็นที่ **พระยาราชภักดี** มีหน้าที่ดูแลทรัพย์สินทั้งปวง แต่เดิมเคยมีกรมคลังซึ่งเป็นหนึ่งในจตุสดมภ์แต่ภายหลังกรมคลังต้องไปทำหน้าที่ทางการปกครองและการทหาร

๔. กรมพระอาลักษณ์

เจ้ากรมเป็นที่ **พระศรีภูริปริชา** มีหน้าที่เกี่ยวกับการหนังสือ ได้แก่ พระสุพรรณบัตร ตัญญาบัตร พระบรมราชโองการ กฎหมาย ทั้งหมด และเอกสารราชการเกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ ได้แก่ พระราชสาส์น การแปลราชสาส์นต้องทำด้วยความระมัดระวัง ไม่ให้เกิดความกระทบกระเทือน

กรมราชบัณฑิต เป็นกรมขึ้นกรมพระอาลักษณ์ประกอบด้วย ผู้รู้หนังสือ เพราะต้องช่วยในการเขียนหนังสือและดูแลพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น ผู้ที่เป็นประธานสงฆ์จะมอบให้ราชบัณฑิตเป็นผู้ประกาศชมเชยเทวดา เป็นต้น

๕. กรมพราหมณ์หลวง

หัวหน้าพราหมณ์เป็นตำแหน่ง **พระราชครู** ศักดินา ๑๐๐๐ เป็นผู้ถวายความศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง

พราหมณ์มี ๒ นิกาย

๑) **ศิวเวท** ถือพระศิวะเป็นใหญ่ในไตรมูรติ ในราชสำนักไทย พราหมณ์ศิวเวทเป็นพราหมณ์พิธี

๒) **วิษณุเวท** ถือพระวิษณุเป็นใหญ่ พราหมณ์วิษณุเวท มีหน้าที่เฉพาะพระราชพิธีเกี่ยวกับช้างเท่านั้น จึงเรียกว่าพราหมณ์พฤฒิปาส ในการคล้องช้างต้องมีพิธีทอดเชือกตามเชือกที่เรียกว่า รำพัดชาทุกปี ถือเป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ผู้ที่มิได้เคยเข้าพิธีครอบ จะเข้าไปดูไม่ได้เลยถือเป็นการจ่งไร

นอกจากนี้ยังมีพราหมณ์กฎหมาย หรือพราหมณ์ประจำ
ณ ลูกขุนศาลหลวง มี **พระครูปุโรหิต** และ **พระมหाराชครูมหิธร**
มีศักดินา ๑๐๐๐๐ เป็นประธานลูกขุนทั้งปวง (เปรียบเสมือน
ประธานศาลฎีกา)

พราหมณ์กฎหมายยังทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษากฎหมาย
พระเจ้าแผ่นดิน ร่างพระราชกำหนดกฎหมาย

๖. กรมพระคชบาล เจ้ากรมเป็นที่ พระเพทราชา

กรมคชบาลมีหน้าที่คุมบัญชีช้างทั่วประเทศ ว่าว่ามีโขลง
อยู่ที่ไหนและให้เดินตามรู้จำนวนทั้งหมด ทางราชการต้องการเมื่อใด
ก็ด้อนเข้าจะเนียดได้ทันที มีหน้าที่ดูแลเรื่องช้างเผือก

ในหัวเมืองไกลออกไป การควบคุมช้างเป็นหน้าที่ของ
กรมการเมือง

กรมย่อยที่ขึ้นกับกรมพระคชบาล คือ **กรมช้างต้น** และ
กรมพระอัฐวราช

กรมพระคชบาลเป็นกรมที่ใกล้ชิดกับพระเจ้าอยู่หัวมาก
ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ผู้ที่กำกับกรมพระคชบาลคือเจ้าฟ้ามหามาลา
นอกจากกรมมนตรีทั้ง ๖ แล้ว ต่อมาก็มีกรมอื่น ๆ เพิ่มขึ้นอีก
ที่ไม่ขึ้นกับเสนาบดีแต่ขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์ที่สำคัญที่สุดคือ
กรมพระสุรัสวดี

กรมพระสุรัสวดีมีพระยาราชสุภาวดีเป็นเจ้ากรม มีหน้าที่
ในการจัดทำบัญชีคนทั่วประเทศ แต่เดิมการเกณฑ์คนมารับ
ราชการเป็นหน้าที่ของมหาดไทยและกลาโหม แต่คงจะ ทำไม่ได้
ทั่วถึงจึงต้องตั้งกรมขึ้นรับผิดชอบเป็นกรณีพิเศษ

กรมพระสุรัสวดี มีงานมากมายต้องแยกเป็นซ้ายขวาและ
มีตำแหน่ง ๓ ตำแหน่ง

ฝ่ายขวา	ดูแลบัญชีคนภาคเหนือ
ฝ่ายซ้าย	ดูแลงานภาคใต้
และกรมกลา	ทำหน้าที่สักเลก และทำบัญชีคน ในเมืองหลวงและเมืองที่ขึ้นกับ เมืองหลวง

กรมพระสุรัสวดีคอยดูแลจัดคนไปตามกรมกองต่าง ๆ
ให้พอสมควรแก่งาน และช่วยกรมกองต่าง ๆ เรียกคนในสังกัด
เข้ามาประจำการ

กรมพระสุรัสวดี มีศาลสำหรับพิจารณาคดีว่าใครจะขึ้น
กับกรมใด ในกรณีที่มีกรมกองต่าง ๆ แย่งผู้คนกันเพราะคนที่ขึ้น
บัญชีไว้ มักจะหนีจากกรมที่มีงานมากไปกรมที่มีงานน้อย

เมื่อผลัดแผ่นดินก็จะมีการทำบัญชีคนกันใหม่ คนที่ขึ้น
บัญชีแล้วเรียกว่าผู้มีชื่อ เป็นผู้มีสังกัดเป็นพลเมืองดี

การสักเลก

การทำบัญชีคนไม่ได้ทำเฉพาะผู้ชายเท่านั้น แต่ทำบัญชี
พระและผู้หญิงด้วย เพื่อให้ทราบจำนวนพระสงฆ์ทั่วประเทศ
ส่วนผู้หญิงทำบัญชีเพื่อจะได้ทราบว่าบุตรที่เกิดมาจะสังกัดกรม
กองใด ตามปกติเด็กที่เกิดใหม่จะต้องสังกัดเดียวกับบิดา ยกเว้น
บุตรที่หาบิดาไม่ได้จึงให้ขึ้นกับกรมของมารดา

เด็กเมื่อมีอายุ ๓-๔ ปี ก็ต้องขึ้นบัญชีด้วย

การสักเลขนั้นแบ่งออกเป็น

๑. สักข้อมือชายฉกรรจ์ที่เข้าเกณฑ์ขึ้นบัญชีเป็นเลก

๒. สักฟิการ ไม่ต้องถูกเกณฑ์

๓. สักขรา สำหรับคนที่มีอายุครบ ๖๐ ปี หรือมีบุตรเข้ารับ
ราชการแทนแล้ว

คนที่มิมีสักคตินา ๔๐๐ ขึ้นไปไม่ต้องสักข้อมือ

นอกจากนี้แล้วก็ยังมีกรมอื่นเกิดขึ้นอีกมากที่น่าสนใจ เช่น

กรมล้อมพระราชวัง

เจ้ากรมเรียกว่า **จางวาง**ที่ **พระเพ็ชรพิชัย** กรมนี้ทำหน้าที่ทหาร
มิแต่ทำเนียบขึ้นกับพลเรือน เพราะมีหน้าที่ดูแลแต่เฉพาะใน
พระราชวัง เวลาที่มีการศึกก็ไม่ต้องไปทัพนอกจากเวลาแปร
พระราชฐานต้องไปดูแลรักษาพลับพลาและรักษาพระองค์

กรมนี้มีหน้าที่ยิงปืนอาภูนาคนในกรมนี้กรมพระสุรัสวดี
ไม่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ไม่มีใครทราบจำนวนหรือถือบัญชีถือว่า
เป็นคนใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินจริง ๆ

กรมแพทย์

ประกอบไปด้วย

๑. หมอสำหรับว่าความ มีหน้าที่พิสูจนยาพิษอย่างเดียว

๒. หมอรองพระโอรส (หมอยา) มีหน้าที่รักษาและปรุงยา

๓. หมอนวด

เจ้านายทุกพระองค์ต้องใช้หมอหลวงรักษา และเวลาจะ
เดินทางไปไหนแม้แต่ไปเยี่ยมญาติ ก็ต้องมีหมอหลวงทั้ง ๓
ประเภทติดไปในขบวนด้วย

กรมโหร

มีหน้าที่จดเหตุการณ์ประจำปีทั้งที่สำคัญและไม่สำคัญ เรียกว่าปุมโหร พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ก็เริ่มต้นมาจาก ปุมโหร

(ส่วนปุมทัพฝ่ายทหารเป็นผู้จด พงศาวดารหลวงประเสริฐ ประกอบด้วยทั้งปุมโหรและปุมทัพ)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

การปกครองส่วนภูมิภาคสมัยอยุธยา

ถือตามแบบอินเดียโบราณ คือต้องมีเมืองหน้าด่าน ๔ ทิศ
ในสมัยสุโขทัยก็มีเมืองหน้าด่าน ๔ ด้านเช่นเดียวกัน

ทางเหนือ - ศรีสัชนาลัย

ใต้ - กำแพงเพชร

ตะวันออก - เมืองสองแคว

ตะวันตก - เมืองสระหลวง (พิจิตร)

จะเห็นว่าเมืองเหล่านี้อยู่ก่อนไปทางใต้ เพราะที่สุโขทัย
ต้องระวังคือเมืองอยุธยา ทางเหนือนั้นเป็นไมตรีกัน

เมืองขึ้นสุโขทัยคือแพร่ น่าน หลวงพระบาง หัวเมืองมอญ
นครศรีธรรมราช มะละกา * (๓) ฐานะเมืองขึ้นนี้เปรียบได้กับ
Feudal states ของทางตะวันตก คือเป็นเมืองอิสระแต่อาศัยอิทธิพล
ของสุโขทัยป้องกันตัว

สังเกตได้ว่ามะละกาอยู่ใกล้อยุธยามากกว่าสุโขทัยแต่กลับ
ไปขึ้นกับสุโขทัยเพื่อให้ศัตรู (อยุธยา) เกรงกลัว หากอยุธยามุ่งลง
ไปตีมะละกา สุโขทัยก็จะไปตีอยุธยาเพื่อช่วยเหลือ

* (๓) ปัจจุบันนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องสุโขทัยมักไม่รวมมะละกาไว้เป็นเมืองขึ้นของสุโขทัย ดู สันษั
กระบวนแสง ประวัติศาสตร์สุโขทัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พินิจโลก, ๒๕๒๐ หน้า ๑๘-๒๓ สมพร
อยู่โพธิ์, นิคม นุสสีกะมา และมนิรัตน์ ท้วมเจริญ พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงและรวมเรื่องเมือง
สุโขทัย กรมศิลปากร, ๒๕๒๖ หน้า ๔๔, ๖๓ ตามประวัติศาสตร์มะละกาดังขึ้นประเมณันคิสศวรรยที่ ๕
(ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐) ซึ่งอยู่ในช่วงสุโขทัยเสื่อมอำนาจแล้ว

แต่นอกจากนั้นแล้ว การปกครองก็เป็นแบบเอกราช เกือบสิ้นเชิง กำหนดที่เมืองขึ้นจะส่งบรรณาการก็แล้วแต่ ระยะเวลาใกล้ไกลและความสำคัญของแต่ละเมือง บางเมืองก็ต้องถวายบรรณาการทุกปี แต่บางที่อยู่ไกลหรือเป็นที่ไว้วางใจ ให้ส่งสามปีครั้ง เครื่องบรรณาการที่เมืองขึ้นส่งมาถวายต้องมี ดอกไม้เงินทอง มาจากลัทธิไสยศาสตร์ที่ถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็น พระศิวะ ประทับบนเขาพระสุเมรุ และเมืองขึ้นก็เปรียบเสมือน ต้นไม้เงินทองในป่าหิมพานต์เชิงเขาพระสุเมรุ

ในสมัยอยุธยาเมืองสำคัญอยู่ ๔ ทิศเรียกว่า เมืองลูกหลวง

ทางเหนือ

มีเมืองลพบุรี

ทางใต้

พระประแดง

ตะวันออก

นครนายก

ตะวันตก

สุพรรณบุรี

“เมืองลูกหลวง” นี้ เป็นศัพท์ที่ใช้เรียกเพื่อให้เห็นความสำคัญ ไม่ได้กำหนดให้พระราชโอรสไปครองจริง ๆ นอกจาก บางเมืองในบางครั้ง เช่น พระรามศวรเคยเสด็จไปครองเมือง ลพบุรี และเจ้าสามพระยาเคยไปครองเมืองชัยนาท

เดิมไทยมีการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ถือว่าบ้านเมือง เป็นครอบครัว ถ้ามีขนาดเล็กเป็นหมู่บ้านหัวหน้าก็มีตำแหน่งเป็น นายบ้าน ผู้ใหญ่บ้านเปรียบเสมือนพ่อบ้าน เมื่อมีขนาดใหญ่โตขึ้น เป็นบ้านเมืองหัวหน้าก็มีฐานะเป็นพ่อเมือง

ต่อมาในสมัยอยุธยา พ่อเมืองเปลี่ยนเป็นเจ้าเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อเมืองกับไพร่ฟ้า (คำว่าลูกเมืองไม่มี) ก็เปลี่ยน จากพ่อกับลูกเป็นเจ้ากับนาย

ในสมัย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เปลี่ยนระบบท้องที่รอบกรุงศรีอยุธยาและอาณาเขตเมืองลูกหลวงให้มาขึ้นกับเมืองหลวงโดยตรงเป็นเขตปกครองใหม่ เรียกว่า **ราชธานี** จัดเป็นหัวเมืองชั้นในปกครองจากเมืองหลวงโดยตรง เป็นหัวเมืองจัตวา

ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ หัวเมืองนอกวงราชธานีออกไปจัดเป็นหัวเมืองเอกหรือเมืองลูกหลวงเอกและเมืองโทหรือเมืองลูกหลวงโท แต่ไม่ปรากฏมีลูกหลวงออกไปครอง

ไกลออกไปจากวงราชธานีและเมืองเอกเมืองโท เป็นเขตหัวเมืองใหญ่ เรียกว่าเมืองพระยามหานคร ทางเหนือได้แก่เมืองพิษณุโลก ศรีษะนาถ สุธาชัย กำแพงเพชร ซึ่งก็ได้แก่เมืองที่เคยเป็นเมืองสำคัญในสมัยสุโขทัย เป็นการเอาใจหัวเมืองไทยฝ่ายเหนือและทางใต้ก็มีเมืองนครศรีธรรมราช นครราชสีมา ตะนาวศรีและเมืองทวาย ท้องที่เหล่านี้บ้างก็เคยเป็นราชอาณาจักรเก่ามีกษัตริย์ปกครองคือเมืองนครศรีธรรมราช บ้างก็มีเจ้าเมืองที่มีอำนาจมากคือเมืองนครราชสีมาและเมืองทวายและตะนาวศรี ก็เป็นคนต่างชาติ

เมืองพระยามหานครเหล่านี้ปกครองตนเองเกือบจะเป็นอิสระ แต่ต้องถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

นอกออกไปคือเมืองที่เรียกว่าเมืองประเทศราช ต้องถวาย
ต้นไม้เงินทองต่อพระเจ้าอยู่หัว (บางครั้งจึงเรียกว่าเมืองต้นไม้
เงินทอง) ในกฎหมายตราสามดวงกล่าวไว้ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีเมืองกษัตริย์ “แต่ได้ถวาย
ต้นไม้เงินทอง” ๒๐ เมือง คือทางเหนือ ๑๖ เมือง ได้แก่เมือง
นครหลวง (กัมพูชา) ศรีสัตนาคนหุต เชียงใหม่ ตองอู เชียงไกร
เชียงกราน เชียงแสน เชียงรุ่ง เชียงราย แสนหวิ เขมราฐ แพร่ น่าน
ใต้ทอง เมืองโคตรบอง และทางใต้ ๔ เมือง คือ อุยง ตะหนะ
มะละกา มลายู และวรวารี

เมืองประเทศราชเหล่านี้อนุญาตให้ตั้งกษัตริย์ได้ เช่น
พระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้าน่าน

เมืองประเทศราชทางฝ่ายเหนือ รัชทายาทมีตำแหน่งเป็น
เจ้าราชบุตร * (๔) พระญาติวงศ์ที่เป็นเจ้านายผู้ใหญ่มีตำแหน่ง
เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชภาติไนย และเจ้าราชสัมพันธวงศ์ ซึ่งตำแหน่ง
เหล่านี้แต่งตั้งไปจากเมืองหลวง

* (๔) ในพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ ผู้มีตำแหน่งรองจากเจ้าเมืองเชียงใหม่ คือเจ้าอุปราช ถัดมาคือเจ้าราชวงศ์
เจ้าราชบุตร เจ้าเมืองแก้วซึ่งในรัชกาลที่ ๔ เปลี่ยนชื่อเป็นเจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชภาติไนยตั้งในสมัยรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ.
๒๔๐๒) ดู ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ก้าวหน้า, ๒๕๐๗ เล่ม ๒ หน้า ๕๓, ๕๖ สรีสวัสดิ อ่องสกุล
อธิบายว่าโครงสร้างทางการเมืองของเชียงใหม่และล้านนาแต่ละเมืองมีเจ้าเมืองและผู้ช่วยในการปกครองอีก
๔ ตำแหน่งรวมเรียกว่าเจ้าชั้น ๕ ใบ ได้แก่ เจ้าเมือง พระยาอุปราช (เจ้าหอหน้า) พระยาราชวงศ์ พระยาราชบุตร
และพระยาบุรีรัตน์ ในทางทฤษฎีตำแหน่งทั้ง ๕ นี้ ได้รับการแต่งตั้งและถอดถอนจากกรุงเทพ ฯ ดู สรีสวัสดิ
อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๒๕ หน้า ๖๔

เมืองประเทศราชทางใต้มีสุลต่านปกครอง ขึ้นต่อราชธานี
ตำแหน่งต่าง ๆ ก็เหมือนทางภาคเหนือแต่เรียกเป็นภาษามลายู

รายนาคา = เจ้าราชบุตร

ตนกูตามะหง = เจ้าราชวงศ์

ตนกูลักษมัน = เจ้าราชภาทินาย

น่าสังเกตว่าเครื่องแต่งกายชาวมลายูที่นุ่งโจงหรือกางเกง
ฝ้ายใส่เสื้อโปกศรียะ เป็นเครื่องพระราชทานตอบแทนต้นไม้
เงินทอง แต่ต่อมากลายเป็นเครื่องแต่งกายประจำชาติ

วัตถุประสงค์ของการจัดระบบการปกครองเช่นนี้ ก็เพื่อ
ให้ปกครองกันออกไปเป็นชั้น ๆ เพราะไม่มีกำลังทหารพอที่จะไป
ปกครองโดยตรง จึงต้องใช้ระบบคล้ายฟีลด์ (Feudal) และเมื่อ
นานไปก็อาจจะเปลี่ยนฐานะใกล้ชิดกันมากขึ้น เช่น เมืองนครศรี
ธรรมราช แต่เดิมก็อาจจะเป็นเมืองประเทศราช แต่เมื่อมาถึงสมัย
พระบรมไตรโลกนาถได้เปลี่ยนเป็นเมืองพระยามหานคร เมื่อมาถึง
สมัยรัตนโกสินทร์ก็ปรากฏว่าหัวเมืองประเทศราช และเมือง
พระยามหานครทางเหนือก็เข้ามาอยู่ในปกครองของไทยเกือบ
ทั้งหมดจนทุกวันนี้ ทางใต้ก็เคยอยู่ในปกครองของไทยจนเสีย
ให้กับอังกฤษ ส่วนกัมพูชานั้นบางสมัยก็อยู่ใต้การปกครองของ
ไทยและบางครั้งก็ตั้งตัวเป็นอิสระหรือไปขึ้นกับญวน

ในสมัย สมเด็จพระนเรศวร ทรงยกเลิกแบบเดิมใช้ระบบ
การปกครองหัวเมืองใหม่เป็นเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เป็นการ
รวมอำนาจสู่ส่วนกลางมากกว่าเดิม (Centralization)

หัวเมืองเอก จากเดิมเป็นเมืองพระยามหานคร แต่ตัดทิ้งไปข้างเหนือเมืองพิษณุโลกทางเหนือและนครศรีธรรมราชทางใต้ นอกจากนั้นตัดทิ้งไปให้เป็นเมืองประเทศราช เพราะอยู่ไกลออกไปควบคุมไม่ได้

เมืองโท คือหัวเมืองพระยามหานครเก่าเช่นกัน มีสวรรค์โลก สุโขทัย กำแพงเพชร เพ็ชรบูรณ์ ทางเหนือ นครราชสีมา ทางตะวันออก และตะนาวศรี ทางใต้ หัวเมืองโทนี้มีความสำคัญต่ออยุธยาทางเรื่องการทัพศึก

เมืองตรี คือเมืองพิษัย พิจิตร นครสวรรค์ จันทบูรณ์ ไชยา พัทลุง ชุมพร

เมืองจัตวา เป็นเมืองเล็กลงไปปกครองโดยหัวเมืองตรีโทเอก การตั้งเมืองคำนึงถึงการป้องกันประเทศยามศึกสงคราม เป็นสำคัญ เช่น เมืองนครราชสีมาในสมัยกรุงศรีอยุธยามาจนรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นเพียงเมืองโท แต่ในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกกับญวนโดยผ่านทางเมืองลาวก็เป็นเรื่องใหญ่ จึงยกเมืองนครราชสีมาขึ้นเป็นเมืองเอก

เจ้าเมืองเอกเจ้าเมืองเป็นเจ้าพระยา ศักดินา ๑๐๐๐๐ เท่ากับ อัครเสนาบดี สมุหนายก สมุหกลาโหม

เจ้าเมืองโท เจ้าเมืองเป็นพระยา ศักดินา ๑๐๐๐๐ เท่ากับ จตุสดมภ์

เจ้าเมืองตรี เจ้าเมืองเป็นพระยา พระ ศักดินา ๕๐๐๐

สำหรับกรุงศรีอยุธยามีตำแหน่งผู้รักษาพระนครศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรเพิ่มตำแหน่งผู้รั้งเป็นข้าราชการส่งไปจากเมืองหลวงเพื่อไปคุมเจ้าเมือง

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางกับเจ้าเมือง

กรมวังในฐานะผู้ใกล้ชิดหรือตัวแทนพระมหากษัตริย์ มีสิทธิตั้งข้าราชการเป็นตำแหน่ง หลวงวัง ของแต่ละเมือง เป็นผู้เชี่ยวชาญในการพิธีต่างๆ ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของเจ้าเมือง

กรมมหาดเล็กหรือกรมวัง มีสิทธิตั้ง หลวงยกกระบัตร ไปประจำหัวเมือง เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านการปกครองและกฎหมาย เป็นตัวแทนราชการส่วนกลางเจ้าเมืองจะทำอะไรโดย หลวงยกกระบัตรไม่รับรู้ไม่ได้ มีท้องตราออกไปจากราชธานี หลวงยกกระบัตรก็ต้องอยู่ฟังด้วย

เป็นความพยายามของกรมกองส่วนกลาง ที่จะขยายงานของตนออกไปนอกเมือง เช่น มีตำแหน่งหลวงนาออกไปจาก พลเทพ และสัสดีออกไปจากกรมพระสุรัสวดี

ผลเสียของการพยายามขยายอำนาจของส่วนกลางได้แก่

๑. ผลเสียที่เกิดแก่ราษฎร ในสมัยก่อนภาษีต่าง ๆ ไม่ต้องส่งเข้ากรุงใช้บำรุงบ้านเมืองแต่เมื่อมีการควบคุมใกล้ชิดขึ้นต้องส่งภาษีอากรเข้ากรุงทางหัวเมืองก็ยากจนลง บางเมืองทรุดโทรมจนถึงเป็นเมืองร้าง เช่น เมืองอุททอง หรือหัวเมืองใหญ่ต้องลดลงเป็นเมืองเล็ก

๒. แต่ในการควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ นี้ ทางส่วนกลางไม่มีสมรรถภาพที่จะควบคุมได้เต็มที่ กรมต่างๆ ในกรุงก็ไปติดต่อกับหัวเมืองไม่ถนัดมีแต่มหาดไทยและกลาโหมเท่านั้นที่มีอิทธิพลจะติดต่อให้หัวเมืองยำเกรง จึงในที่สุดเกิดการแบ่งการปกครองเป็นหัวเมืองภาคเหนือและหัวเมืองภาคใต้

๓. ตัวผู้ปกครองหัวเมืองก็ทำงานอย่างไม่มีประสิทธิภาพ

เพราะเดิมตนเป็นคนได้ประโยชน์ ภายหลังไม่ทราบนโยบายของเมืองหลวง เพราะทางราชการส่วนกลางก็อ่อนแอ การปกครองหัวเมืองจึงเป็นการแข่งขันชิงดีกัน ระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ มากกว่าจะทำงานเมืองให้ดี

กล่าวกันว่าความเสื่อมของกรุงศรีอยุธยาเกิดขึ้นเพราะการขยายอำนาจของส่วนกลาง (Centralization) นี้เอง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

การปกครองในแต่ละหัวเมือง

เมืองเอก หรือ เมืองพระยามหานคร ได้แก่ เมืองพิษณุโลก
และนครศรีธรรมราช

ประมุข - ผู้สำเร็จราชการเมือง ศักดินายศพระยาหรือเจ้า

พระยา ๑๐๐๐๐

รองลงมามี

พระปลัด ศักดินา ๓๐๐๐

หลวงยกกระบัตร ศักดินา ๑๖๐๐

ทหาร - พล ศักดินา ๑๖๐๐

พลเรือน มหาดไทย ศักดินา ๑๖๐๐

การแบ่งเป็นทหารพลเรือนเป็นเพียงการขึ้นทำเนียบเท่านั้น แต่ลักษณะการงานไม่ต่างกันระหว่างตำแหน่งพลและมหาดไทย ตามกฎหมายกล่าวว่าตำแหน่งพลของหัวเมืองเอกแม่ทัพกรุงคือพระยาเดโช และพระยาท้ายน้ำเป็นผู้ตั้ง

ต่อลงมามีตำแหน่งจตุสดมภ์เป็นที่หลวงเมือง หลวงวัง หลวงคลัง หลวงนา และมีข้าราชการตำแหน่งเจ้าท่าดูแลเรื่องการค้าขาย และสัสดีดูแลเรื่องบัญชีคน

กรมต่าง ๆ ในหัวเมืองเอก (ปรากฏหลักฐานแต่ที่นครศรีธรรมราชเท่านั้น) มีกรมมหาดเล็ก กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมที่วัด กรมพราหมณ์ กรมโหร กรมตำรวจ กรมล้อมวัง กรมอาสา (ทหารอาชีพ) กรมแพทย์ และยังมีกรมอื่น ๆ อีก บางกรมก็แบ่งเป็นซ้าย - ขวาตามลักษณะงาน

ดังนั้นเจ้าเมืองเอกหรือพระยามหานครเดิม จึงมีฐานะเหมือน
กษัตริย์ในบ้านเมืองของตน ทำให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช
ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ต้องยกไปปราบปรามหลายครั้ง ในสมัยพระเจ้ากรุง
ธนบุรีเจ้าพระยาฯนครศรีธรรมราชได้ยกฐานะขึ้นเป็นประเทศราช
แต่ต่อมาภายหลังกลับเป็นหัวเมืองเอก อยู่ใต้อัศวินหาเสนาบดีคือ
สมุหกลาโหมเช่นเดิม

เมืองโท เมืองตรี

เจ้าเมือง เป็นผู้ว่าราชการเมือง ยศเป็นพระยา

หัวเมืองโท ศักดินา ๑๐๐๐๐

หัวเมืองตรี ศักดินา ๕๐๐๐

ปลัดเมือง ศักดินา ๑๒๐๐, ๑๑๐๐

ยกกระบัตร

พล

มหาดไทย

จตุสดมภ์

สัตติ

และคงจะมีกรมเล็ก ๆ อื่น ที่ไม่ปรากฏในทำเนียบข้าราชการ
(เหมือน Feudal Lords) คงจะได้ประโยชน์จากบ้านเมืองเต็มที่
และคงส่งแต่ของตัวอย่าง เช่น ดอกไม้เงินทองและของพื้นเมือง
บางอย่างมาเป็นตัวอย่างตามประเพณี แต่หลังสมัยการปรับปรุง
การปกครองให้ส่วนกลางไปควบคุมใกล้ชิดขึ้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนเรศวร
รายได้ของเจ้าเมืองคงจะลดน้อยลงไปมาก แต่ก็ยังมี
รายได้ต่อไปนี้

๑. เบี้ยหวัด (จ่ายเป็นเงินปี) มากน้อยตามความสำคัญ
ของเมือง

๒. ของพระราชทานจำพวกเสื้อผ้าแพรพรรณ

๓. ภาษีผลผลิตข้าว (ค่านา) ต้องส่งเข้าเมืองหลวงครึ่งหนึ่ง

๔. ทรัพย์สินที่รับได้ตามกฎหมาย

๕. เมื่อมีคดีความในศาล ปรับพินัยหลวงเจ้าเมืองได้ ๑

ใน ๑๐

๖. เมืองที่ค้ากับต่างประเทศทางเรือ ภาษีขาเข้าที่เก็บตาม
ขนาดปากเรือและอื่นๆ ในเมืองที่ไกลจากราชธานี ประโยชน์ที่ได้
จากการค้าตกเป็นเจ้าของเมือง

๗. ไพร่หลวงที่เกณฑ์ได้ในเมืองใช้เป็นฝัพายได้

ในสมัยนั้นยังไม่มี การแย่งบประมาณเป็นของส่วนตัว
หรือของแผ่นดิน การใช้จ่ายเกี่ยวกับการปกครองก็ใช้จากเงิน
รายได้เหล่านี้

การตั้งขุนนางในหัวเมืองเจ้าเมืองเป็นผู้แต่งตั้ง แต่ต้อง
ได้รับความเห็นชอบจากเสนาบดีในพระนคร สรุปได้ว่าอำนาจใน
พระนครมีไม่มากนักเป็นการควบคุมจากทางไกล แต่ในขณะ
เดียวกันข้าราชการที่หัวเมือง อาจจะถูกลดจากเมืองหลวง
เมื่อไรก็ได้ ความไม่แน่นอนนี้ทำให้ข้าราชการหัวเมืองเร่งหาผล
ประโยชน์ส่วนตัวริดไถราษฎร ซึ่งไม่รู้จะไปฟ้องร้องกับใครได้แต่
หนีเข้าป่า หรือขายตัวเป็นทาสให้แก่ผู้ที่คิดว่าจะปกป้องตนได้

ทางเมืองหลวงป้องกันการประพฤติผิดคิดมิชอบในหัวเมือง
ด้วยการวางกฎหมายให้ข้าราชการปกครองโดยธรรม

กฎหมายอาญาหลวง

มาตรา ๗๑ กำหนดว่าผู้เป็นเจ้าของเมืองต้องตั้งอยู่ในธรรมปกครองบ้านเมืองโดยนิกถึงความทุกข์สุขของราษฎร

“ให้มีน้ำใจตุรศโอบอ้อมอนาประชาราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขขอย่าให้เอาใจไปแผ่เผื่อต่ออริราชศัตรู แต่ศักอันถ้าผู้ใดมิได้ทำตามพระราชโองการ พระราชบัญญัติพระราชกำหนดกฎหมายกิติ ท่านให้ลงโทษ ๓ สถาน ๆ หนึ่งคือให้ฟันคอ ธิบเรือนแล้วเอาบุตรภรรยาทรัพย์สิ่งของเพนหลวง ๑ สถานหนึ่ง คือให้ถอดออกจากราชการแล้วเอาตัวลงเกี่ยวหน้าช้าง ๑ สถานหนึ่ง คือให้ทเวน ๓ วัน แล้วให้เสียเบเนไว้ ๑” * (๕)

และยังมีอีกหลายมาตรา เช่น มาตรา ๑๒, ๗๘, ๕๗, ๑๔, ๒๑ ล้วนเป็นเรื่องข้าราชการที่กคชีราษฎร และกำหนดไว้อย่างรุนแรงทุกมาตรา เช่น ธิบราชบาตรแล้วเอาตัวลงเป็นตะพุนหน้าช้างให้ตระเวนประจานแล้วใส่ตรไว้ ๑ - ๒ - ๓ เดือน ให้ฟันคอธิบเรือนให้ปรับไหมจตุรคุณหรือทวิคุณ เป็นต้น

กฎหมายอีกประเภทหนึ่ง คือเรื่องการเบียดบังคนและถ้วยสาอากรของหลวงเป็นของตน เช่น

มาตรา ๒๗ “ผู้ใดบังอาจเบียดบังช้างม้าข้าคนเงินทองถ้วยสาอากร บันดาจเข้าพระคลังหลวงแลเอาไปซื้อขายมิให้รู้บาญชีฎีกากิติ แลมิผู้รู้เห็นหนีได้พิตทูลเพนใจด้วยกันกิติ ท่านให้ไต่สวนเพนสัจแท้ ท่านให้เอาตัวผู้บังอาจ และผู้รู้เห็นเพนใจต้องให้รวางบังอาจท่านให้ลงโทษ ๖ สถาน

* (๕) กฎหมายตราสามดวง กุฎสภา, ๒๕๒๖ เล่ม ๔ หน้า ๕๘-๕๕

สถานหนึ่งคือให้พันคอริบเรือน สถานหนึ่งคือให้จำใส่ตรไว้
ริบราชบาตแล้วเอาตัวลงหญ้าช้าง สถานหนึ่งคือให้ทวนด้วย
ลวดหนัง ๕๐ ที่ สถานหนึ่งให้จำไว้เดือนหนึ่ง แล้วเอาตัวถอดลง
เป็นไพร่ สถานหนึ่งให้ไหมจตุรคุณ สถานหนึ่งคือให้ไหม
ทวิคุณ” * (๖)

หรือ มาตรา ๕๗

“ผู้ใดเป็นข้าอยู่ในแผ่นดินท่าน แลมิได้กลัวในพระราช
อาญา เอาข้าแลไพร่หลวงซึ่งท่านได้ใช้ราชการนั้นไปไว้ว่าเปน
ข้าคนของตนเองก็ดี แลไพร่หลวงจิตใจไปเปนข้ากรมอื่นก็ดี
พิจารณาเปนสังท่านให้ลงโทษ ๔ สถาน สถานหนึ่งคือให้ริบเอา
ทรัพย์สินสิ่งสิ้นแล้วเอาตัวลงหญ้าช้าง สถานหนึ่งคือให้ไหมทวิคุณ
สถานหนึ่งคือให้ไหมลาหนึ่ง สถานหนึ่งคือให้จำไว้แล้วทวนด้วย
ลวดหนัง ๒๕ ที่” ** (๗)

กฎหมายลักษณะกระบดศึก บรรยายความประพฤติที่
เข้าเกณฑ์เป็นการกบฏไว้ชัดเจน และโทษกบฏเป็นโทษชั้น
อุกฤษฎ์ เช่น

มาตรา ๑ กล่าวไว้ว่า

“ผู้ใดใจใหญ่ไฝสูงศักดิ์ มั่นกระบดประทศร้ายจะต่ำ
พระองค์ลดจากกำภูฉัตร อนึ่งทำร้ายพระองค์ด้วยโหรยาพิศแล
ด้วยเครื่องสาตราสรรพยุทให้ถึงสิ้นพระชนม์ อนึ่งพระเจ้าอยู่หัว

* (๖) กฎหมายตราสามดวง ฎ.ร.ศ. ๒๕๐๖ เล่ม ๔ หน้า ๒๘

** (๗) เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๑

ให้ผู้ใดไปรั้งเมืองครองเมืองแลมิได้เอาสุวรรณบุบผาแลภทยา
เข้ามาบังคมถวายแลแขงเมือง อนึ่งผู้ใดเอาใจไปแผ่เพื่อเข้าศึก
ศัตรู นัดแนะให้ยกเข้ามาเบียดเบียนพระนครขอบขันทเสมาธานี
น้อยใหญ่ อนึ่งผู้ใดเอากิจการบ้านเมืองแลกำลังเมืองแจ้งให้
เข้าศึกฟัง ถ้าผู้ใดกระทำการดังกล่าวมานี้ โทษผู้นั้นเปนอุกฤษฏ์
โทษ ๓ สถาน ๗ หนึ่งในให้รบราชบาทฆ่าเสียให้สิ้นทั้งโคต
สถานหนึ่งให้รบราชบาทฆ่าเสีย ๗ ชั่วโคต สถานหนึ่งให้รบ
ราชบาทแล้วให้ฆ่าเสียโคตนั้นอย่าให้เลี้ยงสืบไปเลย เมื่อประหาร
ชีวิตรนั้นให้ประหารให้ได้ ๗ วันจึงให้สิ้นชีวิตร เมื่อประหารนั้น
อย่าให้โลหิตแลอาศมตกลงในแผ่นดิน ให้ใส่พลอยเสียตาม
กระแสน้ำ แผ่นดินหนา ๒๔๐๐๐๐ โยชน ทรงลอยพระเจ้าได้ถึง
๕ พระองค์ แลมิอาจทรงผู้กัฏฏัญญหาความสัจมิได้นั้น” * (๔)

ผู้ที่อยู่ในเกณฑ์ที่จะต้องโทษกบฏ คือข้าราชการตั้งแต่
ศักดินา ๘๐๐ - ๑๐๐๐๐

สำหรับเจ้าเมืองนั้นเห็นได้ว่า รัฐบาลกลางพยายามวาง
กฎเกณฑ์ไว้โดยละเอียดเพื่อควบคุมไม่ให้กิดการตั้งตัวเป็นใหญ่
เช่น

ในกฎหมายลักษณะกระบดศึกกำหนดไว้ว่า เจ้าเมืองที่
ทำตนเทียมกษัตริย์ถือว่าเป็นกบฏ ความประพฤติที่เข้าเกณฑ์กบฏ
ได้แก่ : ให้มีการประโคมเวลาออกว่าราชการ ให้พระสงฆ์สวด
ชัยันโตและเอามโหระทึกขึ้นคาน

* (๔) กฎหมายตราสามดวง กรุงสุตา, ๒๕๐๖ เล่ม ๔ หน้า ๑๒๔

ในเวลามีทัพศึกถั่วปล่อยให้ข้าศึกกวาดต้อนผู้คนไปได้ หรือไม่อยู่รักษาเมืองเป็นโทษกบฏ จับได้โทษถึงประหาร ดังนั้น จึงเป็นต้นธรรมเนียมว่าถ้าเจ้าเมืองจะออกจากเมืองมาเข้ากรุง ต้องมี ท้องตราออกไปจากเมืองหลวงจึงจะเข้าไปได้และห้ามมิให้ เจ้าเมืองไปมาหาสู่กันเพราะเกรงจะส้องสมผู้คน “หัวเมืองเสมอกัน รักกันและเจ้าเมืองหนึ่งไปหาอีกเจ้าเมืองหนึ่งให้มีโทษสาม ประการ”

นอกจากในกฎหมายลักษณะกระบดศึกแล้ว ในกฎหมาย ลักษณะอาญาหลวงก็กำหนดโทษกบฏไว้สำหรับเจ้าเมืองที่ขัด คำสั่งจากเมืองหลวง เช่น ไม่สร้างกำแพงค่ายคูตามคำสั่ง กินสินบน ประพฤติผิดต่อราษฎร และสำหรับข้าราชการที่ปล่อยข่าวลือ อันเป็นภัยต่อความสงบ ก็เข้าลักษณะกระบดศึกเป็นอุกฤษฏ์โทษ เช่นกัน

การติดต่อระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมือง

กระทำได้ด้วยเอกสารจากเมืองหลวงเรียกว่า **ท้องตรา** ส่วนมากจะไปจากอัครมหาเสนาบดีหรือเสนาบดี

ท้องตราเป็นเรื่องเกี่ยวกับคำสั่งและข้อมูลต่าง ๆ เช่น เกี่ยวกับน้ำฝนต้นข้าว (พลเทพ) เรียกข้าราชการให้มาถือน้ำเรียกหา สิ่งของบางอย่างมาใช้ในราชการ เช่น เสาไม้กระดานจากอุดรดิตถ์ ให้หาเสปียงไว้จ่ายกองทัพที่จะเดินผ่านเรื่องเกี่ยวกับพิธีต่าง ๆ เรื่องศาสนา เรื่องการเกณฑ์เลก ภาษีอากร หรือข่าวช้างเผือก

หนังสือรายงานจากหัวเมืองเรียกว่า ใบบอ

ในการเดินหนังสือ กระทรวง ทบวง กรม มีพนักงาน
จำนวนมากสำหรับส่งหนังสือเร็ว

พระราชกำหนดปกครองหัวเมือง

กฎเกณฑ์การปกครองหัวเมือง มีตัวอย่างในพระราช
กำหนดออกในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ (๒๒๗๐) * (๕)

๑. ข้าราชการหัวเมือง ถ้าไม่ส่งรายงานเข้ากรุงตามกำหนด
หรือเดินทางเข้ากรุงโดยไม่มีท้องตราเรียกเป็นโทษประหาร ถึงมี
ท้องตราเรียกแล้วแต่ทางหัวเมืองยังไม่ได้รับท้องตราให้เรียบร้อย
แต่เข้ามาก่อนก็ต้องพระราชอาญาให้เมี้ยน

(นอกจากจะเป็นการละทิ้งหน้าที่แล้ว การเดินทางเข้ากรุง
อาจนำผู้คนเข้ามาล้อมล้อมทำการกบฏได้)

๒. เจ้าเมืองต้องไม่จุตลูกสาวราษฎรมาเป็นภรรยาหรือ
คนรับใช้ ข้อนี้ถือเป็นโทษหนัก

ข้าราชการทั่วไป สั่งราษฎรตัดไม้มาให้เจ้าเมืองได้ แต่ถ้า
ให้ตัดเพื่อประโยชน์ส่วนตัวถือว่าเป็นผิด ถ้าต้องการใช้แรงงานคน
ต้องให้ค่าจ้างตามอัตรา

๓. เจ้าเมืองต้องรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง
โดยตลอด ถ้าเห็นว่าเหลือกำลังต้องมีใบบอกราชงานเข้ามายัง
เสนาบดีให้นำความขึ้นกราบบังคมทูล

* (๕) กฎหมายตราสามดวง รัชกาล, ๒๕๐๖ เล่ม ๕ หน้า ๓๗-๔๓

๔. เมื่อเจ้าเมืองออกมาว่าความตัดสินคดี ต้องมียกกระบัตร
นั้งคู่ จะตัดสินคดีผู้เดียวไม่ได้ (ยกกระบัตรเป็นตัวแทนส่งไปจาก
เมืองหลวง)

ถ้าคดีมีคู่ความมาจากที่อื่น เป็นหน้าที่ของยกกระบัตรต้อง
สอบสวนก่อนแล้วจึงเสนอให้ฟ้องร้องความได้ (เกรงเจ้าเมือง
จะเข้าข้างคนของตน)

๕. ถ้ามีท้องตราไปจากเมืองหลวง เจ้าเมืองจะต้องเปิด
ต่อหน้ายกกระบัตร เจ้าเมืองจะต้องตรวจท้องตราว่าถูกต้องตาม
กฎหมายแล้วจึงปฏิบัติตาม ถ้าเห็นว่าไม่ถูกต้องให้ส่งคืนเมืองหลวง
และชี้ว่าเหตุใดจึงไม่ถูกต้อง

๖. เจ้าเมืองใหม่ต้องตรวจค่ายคูเมืองกำแพงแลงเขต
ถ้าเห็นว่าส่วนใดบกพร่องให้สร้างให้บริบูรณ์ ทางเข้าเมืองใด
เห็นว่าจะเป็นทางเข้าเมืองของข้าศึกให้ตัดต้นไม้ขวางไว้

(ในเมืองขนาดเล็ก ส่วนใหญ่จะถมดินเป็นเชิงเนินแล้ว
เอาซุงปักเป็นระเนียด)

ภายในกำแพงเมืองมีเนื้อที่น้อยแต่พลเมืองมีมาก ในยามสงบ
คนจึงไม่อยู่ในเมือง ภายในตัวเมืองจึงมีเฉพาะจวนบ้านข้าราชการ
และวัดที่สำคัญ เมื่อทราบข่าวศึกกรมการเมืองต้องด้อนผู้คนเข้ามา
ในกำแพงเมืองและจัดหาเสบียงไว้ให้เพียงพอ

ในเมืองต่าง ๆ มักจะมีชาวต่างประเทศมาอยู่ในพระนคร
ศรีอยุธยา กำหนดให้อยู่ในเขตพระนครเท่านั้น ภายหลังกำหนด
เขตให้เป็นที่อยู่เฉพาะบางส่วนของพระนคร ผู้ปกครองใช้คน
เชื้อชาติศาสนาเดียวกันเรียกว่านายอำเภอ มีตำแหน่งคล้ายกงสุล
และขึ้นกับกรมท่า

ในบางกรณีมีชาวต่างประเทศเดินทางไปค้าขายตาม
หัวเมืองทางราชการจะต้องระวัง เพราะกลัวจะเป็นสายของข้าศึก
เดินทางไปทำแผนที่ดูลาดเลาดูเรื่องเสบียงอาหาร ถ้าไม่จำเป็น
จริง ๆ จะไม่อนุญาต ถ้าอนุญาตจะช่วยเหลือโดยออกค่าเดินทาง
จากเสนาบดีในกรุงไปถึงเจ้าเมืองที่จะผ่าน บอกถึงกิจธุระและให้
เจ้าเมืองอนุเคราะห์ หมายความว่าทางราชการไว้วางใจและเห็น
ประโยชน์จากการเดินทางนั้น ถ้าชาวต่างชาติไปหัวเมืองใดโดย
ไม่มีหนังสือ ให้เจ้าเมืองจับส่งเข้ากรุง

ทั้งหมดนี้แสดงว่าคนไทยสมัยก่อน เห็นความสำคัญ
ในการรักษาความลับของประเทศมาก

สำหรับชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขาย ไม่ค่อยเป็นที่สงสัย
เพราะมักจะถูกควบคุมและไม่ทราบข้อความอย่างใด แต่คน
ต่างชาติที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ซึ่งจะพระราชทาน
พระบรมราชานุญาตเสมอ ตลอดจนพระราชทานเกียรติยศให้
ตามที่เคยดำรงอยู่ เช่น เจ้าเขมรตั้งแต่นักองเองเป็นต้นมา
จะพระราชทานตำแหน่งเท่าลูกหลวง แต่มีเงื่อนไขว่าเข้ามาแล้ว
จะกลับไม่ได้ นอกจากจะพระราชทานอนุญาตให้กลับเอง
ด้วยเกรงว่าจะเอาความรู้ต่าง ๆ ไปบอกข้าศึกศัตรู

ถ้าคนไทยทำผิดจะไม่ลงโทษโดยการเนรเทศ เพราะเกรงจะออกไปในฐานะศัตรูและนำความลับราชการไปขยายจึงใช้การสำเร็จโทษ (ประหาร) ในสมัยโบราณการหนีความผิดคือการออกบวช เช่น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระศรีศิลป์ก็ออกบวช หลังสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ

๗. เจ้าเมืองกรมการเมืองมีหน้าที่ทำบัญชีคน ถ้าผู้ใดขึ้นทะเบียนแล้วหนีให้ตามจนรู้ที่อยู่ แล้วหาเหตุที่หนีและแก้เหตุ (ไม่เป็นโทษ) เพื่อความปลอดภัย ถ้ามีการประชุมกันมากจนผิดสังเกตให้หาเหตุ ถ้าเหตุการณ์ประชุมเกิดจากการก่อกวนของใครให้รายงานส่งกรุงทันที

๘. เรื่องช้าง กรมการเมืองต้องถือบัญชีช้างในเขตของตนว่ามีกี่โหลง เป็นช้างพลายหรือช้างพัง ขนาด รายงานการเคลื่อนไหวของโหลงช้างและรายงานเจ้าเมืองให้รายงานเข้ากรุงเสมอ

ต้องมีเจ้าพนักงาน ควาทย์ ติดตามโหลงช้างตลอด มีเจ้าหน้าที่ติดต่อเบิกเสบียงจากเมือง

๙. เมื่อมีคนแปลกหน้าต้องรู้จักและรู้เหตุที่มา

๑๐. ข้าราชการในตำแหน่งใดว่าง ประชุมกันตั้งขึ้นแทนได้ แต่ทางกรุงต้องเห็นชอบและรักษาการจนกว่าทางกรุงจะตั้งขึ้นแทน

๑๑. คนประจำป้อมค่าย ให้กรมการคอยดูแลให้มีความสุข ห้ามนำมาใช้ในกิจการใด

๑๒. เจ้าเมืองต้องดูแลข้าราชการให้ทำหน้าที่ด้วยดี ถ้าข้าราชการขาดต้องดูแลไม่ให้เสียราชการ ให้ส่งคนไปตรวจตราท้องที่เป็นนิจ

ในกรณีที่มีท้องตราให้เจ้าเมืองเตรียมทัพ หรือให้เข้ามาช่วยแต่งพระนครไว้รับทัพศึก หรือให้มาช่วยป้องกันพระนครเพิ่ม ให้ปฏิบัติตามโดยเร็ว

กรณีที่มิงานโยธาต้องจ่ายคนไปมาก ให้ดูแลในการจัดคนทำงานตามปกติให้ถูกต้อง ต้องให้ข้าราชการไปดูแลตลอดเวลา ไม่ขาด ต้องถือว่าการทำราชการสำคัญที่สุดในชีวิต

๑๓. หน้าที่ยกกระบัตร ถ้าข้าราชการเบียดบังราษฎร ให้ยกกระบัตรสอบสวนถ้าจริงให้คืนทรัพย์ราษฎร ถ้าไม่มีพอให้บอกกรงพร้อมทั้งส่งคนทำผิดเข้ากรง

ถ้าคนทำผิดเป็นเจ้าเมือง ยังสอบสวนไม่ได้ต้องส่งกรง ถ้ายกกระบัตรผิดเองให้เจ้าเมืองฟ้อง ถ้าผิดทั้งยกกระบัตรทั้งเจ้าเมืองให้ข้าราชการฟ้อง

๑๔. ไพร่หลวง ไพร่สม เจ้าเมืองกรมการต้องทำบัญชีไว้ให้หมด สัตว์พาหนะ คนแปลกถิ่น คนหนีเจ้านายหนีราชการมาหัวเมือง

ราษฎรไทยมีสิทธิอพยพไปตั้งรกรากที่ไหนก็ได้แต่เจ้าเมืองเมืองนั้นต้องรู้

ถ้าราษฎรย้ายจากเมืองหนึ่งไปอีกเมือง เจ้าเมืองต้องทำบัญชีบอกไปแก่เจ้าเมืองอีกเมือง

คนที่ไปต้องมีหนังสือเดินทางไปด้วย ถ้าคนไทยเข้าเมืองโดยไม่มีใบบอกและหนังสือเดินทาง ต้องแจ้งเสนาบดีทันที เจ้าเมืองต้องรู้จำนวนหมู่บ้านและตำบลในเขตทั้งหมด

นายแขวง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ต้องรู้จำนวนคนทั้งบ้านที่เข้าออกทั้งหมด ต้องรู้เสมอเมื่อยกกระบัตรตามในกรณีนี้ไม่ใช่แต่เจ้าเมือง นายแขวงกำนันจะมีโทษถ้าไม่รู้ ยกกระบัตรเองก็มีโทษถ้าไม่รู้ ถ้าเกณฑ์คนที่มีทะเบียนมาใช้ในราชการและหนีราชการสัสดีต้องรับผิดชอบ ถ้าเกณฑ์แล้วไม่มีตัว สัสดี ยกกระบัตร นายแขวง กำนัน เจ้าเมือง ฯลฯ ผิดหมด

๑๕. ข้าราชการทุกคนต้องทำหน้าที่รักษาความผาสุกของราษฎร เป็นผู้ที่พระผู้เป็นเจ้า (พระเจ้าแผ่นดิน) ไว้วางพระราชหฤทัยมีโทษโดยให้เอาแร่เงินหลอมเหลวรอกออก

ถ้าข้าราชการไม่ถือน้ำเสนาบดีถามต้องบอกโดยไม่ปิดบังอย่างละเอียดถึงฤดูเพาะปลูก น้ำ สัตว์ เจ้าเมืองและยกกระบัตรขุนนางต้องดูแลให้ทั่วถึง

สิ่งใดที่ควรจะทำให้สำเร็จได้เป็นวัน อย่าให้ทำเป็นเดือน

พระราชกำหนดนี้ใครทำผิดโทษถึงตาย

ถ้าเนาพระราชกำหนดนี้ ข้าราชการต้องมีทุกคนด้นฉบับยกกระบัตรรักษาไว้ ให้ทุกคนทำตามพระราชกำหนด

ถ้ารักษาไม่ได้ไม่ดี ยกกระบัตรโทษถึงตาย

การทหาร

ครั้งโบราณไทยมีกองทัพแบบ Feudal แต่ละเมืองจะมีชายฉกรรจ์เข้าเป็นทหารและถือเป็นหน้าที่ เพราะอาศัยที่ดินเจ้าเมืองทำมาหากิน ทหารแบ่งเป็นหมู่และกองขึ้นกับเจ้าเมือง

ในกองทัพในสมัยนั้นทหารต้องมีอาวุธของตนเองและหาเสบียงอาหารไปเอง (เพราะในสมัยนั้นบุคคลโดยทั่วไปก็ถืออาวุธอยู่แล้ว อาหารการกินก็หาได้ไม่ยากนัก) เมื่อไปตีเมืองได้ก็จะได้รับผลตอบแทน ได้แก่สิ่งของและเชลยทั้งนายและพล กองทัพไทยมีฝีมือเก่งกล้าสามารถ จนมีภาพสลักรูปกองทัพไทยอยู่ที่นครวัดเป็นภาพเดียวในนครวัดที่มีอักษรจารึกว่า **เชียมกฤ**

การปกครองของไทยเดิมเป็นการปกครองแบบทหาร จนกระทั่งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงแบ่งคนเป็นทหารและพลเรือน

หน่วยราชการต่าง ๆ ก็แบ่งเป็นกรมทหาร และกรมพลเรือน มีอัครมหาเสนาบดีปกครอง ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน เมื่อมีการแบ่งคนในประเทศออกเป็นสองชนิดเช่นนี้ ก็เกิดมีทหารอาชีพขึ้น หลังจากการแบ่งนี้อำนาจทางทหารของเจ้าเมืองต่าง ๆ ลดลง เพราะสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตั้งระบบใหม่คือระบบศักดินา ซึ่งมีลักษณะคือ

๑. ไม่เกี่ยวกับที่ดิน เปลี่ยนให้พลเมืองเข้าสังกัดกรมกอง
๒. ใครสามารถเลือกกรมที่จะเข้าสังกัดได้

ดังนั้น กำลังทหารของพระมหากษัตริย์เพิ่มขึ้นมากกว่าใคร ๆ ในแผ่นดิน ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ การทหารเพิ่มความสำคัญเพราะตำแหน่งต่าง ๆ และกฎเกณฑ์พิธีต่าง ๆ ที่มีแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เริ่มมาใช้ในทางปฏิบัติตั้งกรมทหารเต็มตามทำเนียบ ดังในพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (เจาด) :

“...ศักราช ๘๖๐ (ฉบับหลวงประเสริฐว่าศักราช ๘๘๐ ขาลศก) ปีมะเมีย สัมเรทธิศก สมเด็จพระรามาธิบดีแรกให้ทำตำราพิชัยสงคราม และแรกทำสารบัญชืพระราชพิธีทุกเมือง...” * (๑๐)

ตำราพิชัยสงคราม เป็นตำราการเตรียมกำลังทหาร การรักษาป้องกันป้อมค่าย และการทหารอื่น ๆ

ทำสารบัญชื คือการทำบัญชีคนทั่วประเทศเพื่อประโยชน์ในการเกณฑ์ทหาร

พระราชพิธีทุกเมือง คือขึ้นบัญชีคนตามเมืองต่าง ๆ ทุกเมืองที่เป็นของกรุง แต่ก่อนมหาดไทยกลาโหมเป็นผู้ถือบัญชีคน แต่เมื่อหน้าที่การงานมากขึ้น จึงต้องมีกรมพระสุรัสวดีเป็นผู้ถือบัญชี เมื่อผลัดแผ่นดินก็ถือว่าเป็นพระราชพิธีที่จะต้องชำระบัญชีคนใหม่

กองทัพไทยมีการจัดการดีกว่าแต่ก่อน มีกรมทหาร มีเจ้ากรมปกครอง ปลัดกรม สมุหบัญชี กรมทหารแบ่งเป็นกอง มีนายกองรับผิดชอบ กองแบ่งเป็นหมวดมีเจ้าหมวดรับผิดชอบ

* (๑๐) พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (เจาด) กรุงเทพฯ, ๒๕๐๔ เล่ม ๑ หน้า ๒๐

หมวดแบ่งเป็นหมู่มีนายหมู่รับผิดชอบ นายทหารที่เป็นเจ้ากรม
นายกองเจ้าหมวดนายหมู่ ต้องรู้จักและรู้ที่อยู่ของทหารในสังกัด
เพราะในยามสงบไม่ได้เรียกเกณฑ์ทหารเต็มตามบัญชี แต่ให้ผลัด
กันเข้าเวรอย่างเดียวกับพลเรือน

ทหาร คือชายฉกรรจ์ทั่วประเทศที่เป็นไทแก่ตัว อายุ
๒๐ - ๖๐ ปี ผู้ที่ได้รับยกเว้นได้แก่ สมณะ ชาวต่างประเทศ ทาส
และเชลย พระและพราหมณ์ไม่ถูกเกณฑ์ แต่ถ้าคนหนีเกณฑ์
ไปบวชทางราชการมีสิทธิจับสึกได้ ชาวต่างประเทศถ้าเป็นคน
ค้าขายไม่ต้องเกณฑ์ แต่ถ้าเผอิญเข้ามาตอนบ้านเมืองเป็นศึก
อาจขอร้องให้ช่วยบางประการได้ แต่ชาวต่างประเทศที่เข้ามาตั้ง
รกรากนาน ๆ เป็นทหารก็ได้ มีกรมอาสาต่าง ๆ : กรมอาสาจาม
กรมอาสาญี่ปุ่น กรมฝรั่งแม่นปืน

การที่มีกรมกองต่างประเทศมากแสดงบุญบารมีของ
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน วัฒนธรรมในเรื่องนี้มีมาจนทุกวันนี้คือ
ในการแสดงโขนตอนเพลงยกทัพคราวในกราวนอก จะต้องมีการ
ออกภาษาสำหรับพระรามตอนตรวจพล ใช้เพลงมอญ ลาว เขมร
ทศกัณฐ์ใช้เพลงพม่า ฝรั่ง จีน

สำหรับพวกโปรตุเกสถ้าเกิดเมืองไทยก็ถูกเกณฑ์ด้วย
(คนโปรตุเกสไม่เหมือนฝรั่งอื่น คือรับความเป็นอยู่ของพื้นเมืองง่าย)
ภายหลังไทยเราแบ่งคนตามเชื้อชาติไม่ใช่ตามศาสนา ถ้าเป็น
อิสลามก็ให้เป็นแขก เป็นคาทอลิกให้เป็นฝรั่ง ดังนั้นภายหลังกรม
ฝรั่งแม่นปืนก็ไม่ใช่ฝรั่งแต่เป็นคนไทยนับถือคาทอลิก

ทาส ทาสและ เชลย ไม่ต้องเป็นทหาร แต่นายสามารถ
ส่งทาสเข้ารับราชการทหารแทนตัวไทย ทาสที่ส่งเข้าไปต้องเป็น
ทาสคนไทย ทาสเชลยชาวต่างประเทศไม่ได้

ทำเนียบทหารที่เหลือในกฎหมายตรา ๓ ดวงไม่ใช่ของ
ดั้งเดิม เป็นสมัยพระเพทราชา

การตั้งทัพคงได้แบบจากอินเดียสมัยเริ่ม (ดูจากชื่อแม่ทัพ)
ในอินเดีย มีทหาร ๔ เหล่า เรียกว่าจาดูรงค์ มีทหารราบ ทหารม้า
ทหารช้างและทหารรถ

กองทัพไทยเดิมเข้าใจว่าจะแบ่งแบบเดียวกัน แต่ภูมิประเทศ
ของเราไม่เหมาะกับการใช้รถ เราจึงมีแต่ทหารราบ ทหารม้า
ทหารช้าง และมีทหารช้าง (สำหรับการก่อสร้างซ่อมแซม)

ต่อมาการแบ่งทหารเปลี่ยนแปลงไป เพราะทหารช้าง
ทหารม้า (คชบาล อัศวราช) ยกออกจากทหารไปขึ้นกับพลเรือน
ขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์ เพื่อความปลอดภัยของราชบัลลังก์
เพราะมีการคิดชิงราชสมบัติอยู่เสมอ

ต่อมาแบ่งเป็นสมุหนายก สมุหกลาโหม

สมุหกลาโหมมีแม่ทัพขึ้น ๓ คน

๑. พระยารามจตุรงค์ ศักดินา ๑๐๐๐๐

๒. พระยาเดโช

๓. พระยาทำนน้ำ (คงจะคุมฝัพาย)

กองทัพบกที่ ๔ แบ่งเป็นกรมเล็ก ๆ แต่ละกรมมีซ้าย

ขวา แบ่งเป็น ๔

พระพิชัยสงคราม ศักดินา ๕๐๐๐

พระรามคำแหง

กรมพระขบถ ขึ้นกับพระมหากษัตริย์โดยตรง ตำแหน่ง
ผู้ปกครองคือ จางวาง (เหมือนกระทรวงวัง) มี ๒ คน ศักดินา คนละ
๕๐๐๐ คือ พระเพทราชา พระสุรินทราชา มีกรมขึ้นคือ

กรมเชือก (พวกตามโขลงช้าง)

กรมหมอช้าง

กรมช้างศึก (ช้างในราชการสงครามต้องฝึกเป็น
พิเศษ ไม่ให้ตื่นเสียงไห่ กลัวเสียงปืน กลัวไฟ)

กรมช้างบรรทุก

กรมช้างป้อนใหญ่

กรมช้างต่อ (โดยมากเป็นช้างพัง)

กรมพระอัสวราช ม้าแห่สดดแนม

เจ้ากรม ศักดินา ๓๐๐๐

นอกจากนั้นยังมีพวกตะพุ่นหญ้าช้าง

ลักษณะทหารต่าง ๆ ของไทย (อยุธยา)

๑. ทหารหน้า คือทหารราบทั้งหมดขึ้นกับกรม

กองต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว

๒. ทหารรักษาพระองค์ในวัง เรียกว่าตำรวจ

๓. ทหารชาวต่างประเทศ คือกรมอาสาต่าง ๆ

เรียกว่ากอง ทหารกลาง

๔. ทหารช้าง

๑. ทหารราบ แบ่งเป็น ๘ กรม ประจำการเป็นทหารอาชีพ

๑-๖) กรมอาสาหกเหล่า

๗) กรมทวนทองใน นอก

๘) กรมเขนทองใน นอก

พระยาเดโช พระยาทำยน้ำ ดูแลบังคับบัญชาทหารอาสาหกเหล่า มีหน้าที่ป้องกันกรุงไม่ให้ออกนอกกรุงปราบกบฏในเขตประเทศ จะออกนอกประเทศได้เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินยกทัพหลวงถ้าเป็นศึกไม่สำคัญใช้ทหารเกณฑ์

นอกจากจะเป็นทหารอาชีพฝึกอาวุธแล้ว ยังมีหน้าที่ศึกษาข่าวศึก ดูแลด่านเก็บภาษี

(อีกกรมสำหรับสืบข่าวคือกรมอาทมาต คนในกรมเป็นมอญสำหรับสืบข่าวด้านพม่า ยามสันติก็ใช้ในกิจการอื่น ๆ ด้วย เช่น ขุนไกรพลพ่ายดูในทำเนียบมอญ)

ทหารหน้าเหล่านี้ในยามสันติ เมื่อเวลาเสด็จราชดำเนินไปไหน ๆ ไม่ใช่ขบวนเสด็จแต่ใช้รายทาง

ถ้าเสด็จทางชลมารค ใช้ลงเรือนำและตาม

หน้าที่พิเศษออกหัวเมืองกวาดต้อนคนมาสังกัด ควบคุม

การทำงานสาธารณะ

เหตุที่คนมาสมัครเป็นทหารหน้ามีน้อยทั้ง ๆ ที่มีเกียรติสูง

๑. ไม่ใช่ไปตีบ้านเมืองโอกาสที่จะได้ทรัพย์สินสมบัติเชลยศึกน้อย
ได้รับพระราชทานแต่เพียงเบี้ยหวัดธรรมดา

๒. โอกาสที่จะทำงานให้เป็นประโยชน์เช่นพลเรือนไม่มี

๓. อยู่ใกล้ชิดพระเนตรพระกรรณ โอกาสที่จะลงพระราช
อาณัติมีมาก ปลายกรุงศรีอยุธยากรรมนี้เสื่อมลงแทบหาตัวคน
มาเป็นพระยาเดโชพระยาทำยน้ำไม่ได้

๒. ตำรวจ คือทหารในวัง แบ่งออกเป็น

- ๑) กรมตำรวจหน้า รักษาพระองค์และรักษาพระ
ราชวัง แบ่งเป็น ๓ กรม คือรักษาพระราชฐาน
ฝ่ายใน กลางและนอก
- ๒) กรมสนมทหาร เป็นผู้หุงในวังที่หัดทหาร
(มีเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยา)
- ๓) กรมพลพัน รักษาพระองค์
- ๔) กรมทนายเลือก
- ๕) กรมรักษาพระองค์
- ๖) กรมทหารใน
- ๗) กรมคู่ชัก

สถาบันพิธีกรรมในทหารเรียนรู้แห่งชาติ

ทหารพวกนี้อยู่ในวังทั้งหมด เป็นทหารประเภทเดียว
ที่ถืออาวุธเข้าวังและเข้าเฝ้าได้ เวลาเข้าเฝ้าก็ได้ตำแหน่งเฝ้าหน้า
กรมอื่น เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้รักษาพระองค์

หน้าที่พิเศษนอกจากการรักษาพระองค์

กรมตำรวจหน้า

- เข้าเฝ้าเวลาเสด็จออกพิพาทภาคี ราชมัลลขึ้นกรมนี่
- เวลาเสด็จพระราชดำเนิน เรือพระที่นั่งมีตำรวจฝ่ายหน้าเป็นฝีพาย เวลาประทับแรมที่ไหนเป็นการชั่วคราว ตำรวจหน้ามีหน้าที่ปลูกพลับพลา ภายหลังความรับผิดชอบกันไปถึงการสร้างพระเมรุ เจ้ากรมพระตำรวจมีสิทธิกะเกณฑ์ของจำเป็นจากเมืองจัตวามาใช้ได้

กรมทนายเลือก

คนในกรมคัดจากนักดาบนักมวยมีฝีมือ เวลาเสด็จที่ต่าง ๆ เคนไกล้พระองค์ไม่ถืออาวุธ (ในกระบวนใหญ่ให้ถือทวนเพื่อความสวยงาม) หน้าที่สำคัญคือการจับคนบ้า ป้องกันเหตุที่ไม่ต้องใช้อาวุธ

กรมทหารใน

ไม่ใช่ตามเสด็จแต่ใช้รักษาพระราชฐาน เป็นเจ้าหน้าที่ใกล้ชิดมาก เฝ้าพระที่นั่งทุกหลัง มีหน้าที่ดูแลพระราชอุทยาน ทำสวนและเลี้ยงสัตว์ เป็นช่างฝีมือ : ทำกระทงหลวง ก่อพระทรายถวายให้ทรงกวีรคน้ำ

กรมคู่ชัก

หน้าที่ปกติคือรักษาพระองค์ แต่ถ้าเสด็จทางชลมารค มีหน้าที่ลงเรือ ๒ ลำนำเสด็จคอยระวังอุบัติเหตุ

๓. ทหารกองกลาง

๑) **กรมมอญ** มีกรมอาทมาตอยู่ได้สังกัด เจ้ากรมคือพระยามหาโยธา ตำแหน่งจางวาง แต่แรกขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์ภายหลังขึ้นกลาโหม หน้าที่คล้ายทหารอาสา ๖ เหล่า

๒) **ฝรั่งแม่นปืน** เป็นโปรตุเกสทั้งกรม (เป็นทหารเกณฑ์) หักเฉพาะปืนทั้งปืนใหญ่ปืนเล็ก มีมาแต่รัชกาลสมเด็จพระชัยราชา ๑๒๐ คน ในภายหลังกรมนี้เป็นกรมทหารปืนใหญ่กลายเป็นพวกคาทอลิก (ในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์เอาพวกญวนคาทอลิกมาไว้กรมนี้)

๓) **กรมอาสาจาม** (เป็นชาวอิสลามแต่เดิมถือศาสนาฮินดู) เป็นต้นของกองทัพเรือไทยภายหลังในกรมนี้ใช้พวกมลายูเดินเรือทะเลเก่ง เจ้ากรมคือพระยาราชวังสัน

๔) **กรมอาสาญีปุ่น** มีมาแต่สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ โขกุนอียะสุกรานพวกคาทอลิก(ที่ St. Francis Xavier - โปรตุเกสไปสอน) พวกนี้จึงหนีไปอยู่มาเก่าและไทย ญีปุ่นมาติดต่อก้าขายไทยในสมัยนั้นผลิตปืนใหญ่และดินปืนขายด้วย แต่เดิมไม่ได้ใช้ทำสงครามใช้แต่ในการเข้าขบวนแห่

เจ้ากรมคือ พระยาเสนาภิมุข (ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ยามาดามีอำนาจ ในสมัยสมเด็จพระเพทราชาให้ไปครองนครศรีธรรมราช)

๔. ทหารช่าง

ภายหลังย้ายไปขึ้นกับพลเรือน แล้วเปลี่ยนเป็นกรมช่าง
๑๐ หมู่ ขึ้นกับพระมหากษัตริย์โดยตรง

กรมช่าง ๑๐ หมู่ประกอบด้วย

ช่างเขียน

ช่างปั้น

ช่างแกะ

ช่างสลัก

ช่างกลึง

ช่างหนัง (ฉลุ)

ช่างหล่อ

ช่างรัก

ช่างบุ

ช่างปูน

เจ้ากรมแต่ละกรมศักดินา ๘๐๐ ปลัดกรมศักดินา ๓๐๐

ข้อสังเกต

การตั้งกรมช่าง ๑๐ หมู่นี้เป็นการเอาศิลปะของรัฐปลายสมัย
กรุงศรีอยุธยา เราเห็นการช่างไม่มีราคา (เจ้ากรมศักดินาเพียง
๘๐๐) La Loubère กล่าวไว้ว่าช่างไทยหวนวิชาคงจะเป็นเพราะ
เกรงว่าถ้ามีชื่อเสียงว่าเก่งแล้วจะถูกจับไปทำราชการ ซึ่งไม่มี
ทางก้าวหน้า ดังนั้นช่างไทยโดยมากเป็นพระ : วัดมหาธาตุ
มีชื่อเสียงในการทำกระดาดอังกฤษทำดอกไม้ไฟ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ลักษณะการทหารในสมัยก่อน

การทหารของไทยนั้น ในขั้นแรกเราแบ่งแยกเป็นฝ่ายทหารและพลเรือน แต่ตอนท้ายแยกไม่ออกเพราะในราชการสงครามใช้ทั้งทหารและพลเรือน ภายหลังการเสียค่าราชการทำให้การฝึกทหารร่วงโรยไปต้องจ้างทหารต่างประเทศเพิ่ม เช่น อาสาญวน อาสาลาว แต่ภายหลังไว้ใจไม่ได้จึงเอาคนไทยไปแต่งตัวเข้ากรมหรือไม่ก็ใช้ข้าไทของเจ้ากรมที่สิ้นพระชนม์

ก่อนพระพุทธศักราช ๒๒๑๕ รัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา กองทัพไทยจัดระดมพลเฉพาะเวลาทัพศึก เมื่อทราบข่าวศึกก็จะประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ คอหน้าพระที่นั่งทรงตั้งแม่ทัพนายกองสำหรับสู้ข้าศึก แม่ทัพจะขึ้นกลาโหมทั้งหมด แม้ว่าจะเกณฑ์ทั้งกลาโหมและมหาดไทยไปทัพ

เมื่อตั้งแม่ทัพแล้วก็เรียกเกณฑ์คนที่อยู่ในวงราชธานีมาประจำรักษากรุง ทั้งนี้เป็นหน้าที่กลาโหม ทั้งการจ่ายอาวุธและการเตรียมเครื่องรบ ส่วนกรมนา (พลเทพ) มีหน้าที่จัดเตรียมเสบียงอาหาร พาหนะในการขนส่งสำหรับกองทัพ

การแบ่งกองทัพ ปกติแบ่งออกเป็น ๓ คือ

กองหน้า	อยู่ใกล้ข้าศึกมากที่สุด
กองหลวง	เป็นกองทัพใหญ่ ส่วนมากพระเจ้าแผ่นดินทรงคุมเอง
กองหลัง	เป็นกองที่มีจำนวนคนน้อยไว้หนุนเท่านั้น

กองทัพหลวงนั้นประกอบไปด้วยทหารประจำการ ที่ได้ฝึกหัดอาวุธมาเป็นอย่างดีเช่น ทหารกรมอาสาหกล่าทหารอาสาต่างประเทศ

ส่วนหัวเมืองก็เร่งระดมกองทัพ หัวเมืองใดต้องต่อสู้ศัตรู ีระดมไว้รักษาบ้านเมือง สำหรับหัวเมืองที่ไม่ใช่ทางผ่านของทัพ ข้าศึกก็ให้ระดมกำลังส่งมากรุงพวกไพร่พลหัวเมืองเหล่านี้ใช้เป็นทัพหน้าหรือทัพหลัง

จากจดหมายเหตุของวันวลิต (Van Vliet) กล่าวไว้ว่าในยามสันติในกรุงศรีอยุธยามีทหารรักษาอยู่น้อยแต่เมื่อระดมพลแล้วในเวลาเพียง ๒ วัน จะได้ทหาร ๖-๘ หมื่นคน

ในยามสงครามระดมพลได้ไม่เกินแสน (เฉพาะในเมือง) ใช้ไปทัพ ๒ - ๖ หมื่นคน

การที่สามารถเกณฑ์ผู้คนได้มากมายถึงแค่นั้นในเวลาอันสั้น ก็คงเป็นเพราะประชาชนมีความรักชาติมาก เมื่อนายกองลงเรือตีฆ้องกระเดื่องต่างก็รีบเดินทางมาเข้ากรุง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ความปรากฏว่าเมื่อยกทัพไปตีเมืองละแวกนั้นมีไพร่พลทหารราบถึง ๑๕๐,๐๐๐ คน ช้าง ๘๐๐ ม้า ๑๕๐๐ เป็นเพราะในสมัยนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้นำที่ดีที่ทหารยอมถวายชีวิต และในครั้งนั้นไทยเพิ่งชนะสงครามยุทธหัตถีจิตใจทหารไทยก็กล้ากล้าหาญ

ในตอนหลังการเกณฑ์ทัพ เปลี่ยนเป็นตั้งแม่ทัพก่อน แล้วให้แม่ทัพไปจัดการเกณฑ์ผู้คนเอง ดังนั้นถ้ามหาดไทยเป็นแม่ทัพก็จะเกณฑ์กองทัพเมืองเหนือ กลาโหมเป็นแม่ทัพก็จะเกณฑ์หัวเมืองฝ่ายใต้ดังนี้เป็นต้น เมืองหนึ่งก็เป็นทหารกรมหนึ่ง มีเจ้าเมืองคุม จำนวนทหารที่เกณฑ์ได้จากหัวเมืองบางที่ก็แบ่งไปเข้ากองทัพหลวงหรือให้ไปอยู่ทัพอื่นก็ได้

ตัวอย่างคือตอนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จกรีธาทัพไปตีเมืองทวาย ใน พ.ศ. ๒๓๓๐ มีจำนวนพล ๒๔,๐๐๐ คน แบ่งเป็น ๕ กองทัพ

มหาดไทย	คุมทัพหน้าจำนวนพล ๕๐๐๐
กลาโหม	คุมทัพหน้าจำนวนพล ๓๐๐๐
กรมเมือง	(เจ้าพระยายมราช) คุมทัพหน้าจำนวนพล ๓๐๐๐
ทัพหลวง	จำนวนพล ๑๐๐๐๐
ทัพหลัง	(กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข) จำนวนพล ๓๐๐๐

ข้อสังเกตคือ จะเห็นได้ว่าจำนวนคนทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ มหาดไทยมีมากกว่า ทั้งนี้คงเป็นเพราะเกณฑ์ได้ง่ายกว่า ส่วนไพร่พลของทัพหลวงนั้นมีอยู่แล้ว ไม่ได้ปล่อยไปทำมาหากินอย่างเด็ดขาด อาจจะปล่อยไปเยี่ยมบ้านช่องบ้าง ด้วยเหตุที่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า มีการศึกสงครามอยู่เป็นประจำ

ในปีเดียวกันไทยแต่งทัพมีจำนวนพลหกหมื่นไปกั้นพม่าทางเหนือ (เพื่อสะดวกในการตีทวาย)

ในการทำสงครามพม่าเป็นฝ่ายได้เปรียบไทยเพราะเมื่อจะเข้ามาตีไทยเส้นทางทัพส่วนใหญ่อยู่ในเขตของพม่าเอง อาหารการกินอุดมสมบูรณ์และไม่ต้องคอยระวังข้าศึกศัตรู เมื่อเข้าเขตไทยทางด้านพระเจดีย์ ๓ องค์ กาญจนบุรี ก็เดินทัพในเขตไทยเพียงนิดเดียวก็เข้ามาถึงพระนครศรีอยุธยา ส่วนไทยนั้นถ้าเดินทัพออกไปจะต้องเดินในเขตพม่าเป็นเวลานานจึงจะเข้านครหลวงของพม่าที่อยู่ก่อนไปทางเหนือทำให้ขาดเสบียงอาหาร ต้องเลิกทัพกลับเสมอ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ก็ทรงตระหนักในข้อนี้คือ เห็นว่าจะเข้าตีพม่าจากทางใต้ไม่ได้แม้ว่าในสมัยนั้นหัวเมืองมอญได้มาสวามิภักดิ์ต่อไทยเป็นจำนวนมาก จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทางเหนือ แต่ไม่ทันจะถึงก็เสด็จสวรรคตเสียก่อนที่เมืองหางในครั้งนั้นถ้าไม่เสด็จสวรรคตเสียก่อนเห็นจะตีพม่าได้เป็นแน่แท้

ส่วนในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกการไปตีพม่าจะไปตีจากหัวเมืองเหนือเหมือนในสมัยสมเด็จพระนเรศวรไม่ได้เพราะบ้านเมืองเพิ่งได้เอกราชยังไม่ฟื้นตัว พิชญ์โลกกำแพงเพชรก็จะใช้เป็นทีเอาเสบียงอาหารก็ไม่ได้ ไทยเพิ่งตีเชียงใหม่ได้ ดังนั้นไทยเราจึงไปตีพม่าไม่สำเร็จ

ถึงอย่างไรก็ตาม ในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยานี้เป็นที่แน่นอนว่าการทหารไทยเข้มแข็งมีชื่อเสียง ไทยเราสามารถตั้งประเทศขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง และรักษาพระราชอาณาเขตไว้ได้ ปราบเขมรมาเป็นเมืองออกได้ มีปัญหาว่าไทยได้เขมรมาแต่ครั้งไหน เพราะในพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีกล่าวว่า “...แล้วให้ขึ้นไปเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราเมศวรลงมาแต่เมืองลพบุรี ทรงพระกรุณาตรัสว่าขอมแปรพักตร์จะให้ออกไปกระทำเสีย...”^(๑๑) ถ้ากล่าวว่าขอมแปรพักตร์เช่นนี้แสดงว่าขอมคงเคยขึ้นหรือไม่ ก็อ่อนน้อมอยู่กับไทยมาแต่ก่อนแล้วแปรพักตร์ไป สมเด็จพระราเมศวรทรงกระทำการไม่สำเร็จ สมเด็จพระรามธิบดีจึงทรงมีพระบรมราชโองการให้เชิญสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พญ่) ไปช่วยกระทำการสำเร็จ กวาดต้อนผู้คนมาเป็นจำนวนมาก

อีกอย่างกล่าวว่าสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๑ ทรงกระทำไมตรีกับพระบรมนิพนธ์บท แล้วพระบรมนิพนธ์บทไปเข้ากับกรุงสุโขทัย สมเด็จพระรามธิบดีทรงตระหนักกว่าขอมแปรพักตร์จึงโปรดให้แต่งกองทัพไปตีขอมใน พ.ศ. ๑๘๔๕

* (๑๑) “พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน ประชุมพงสาวดารเล่ม ๓๘ กุรุสภา,

ในพระราชพงศาวดารเล่มเดียวกันมีว่า

“ศักราช ๗๒๕ ปีเถาะเบญจศก (พ.ศ. ๑๙๐๖) ทรงพระกรุณาตรัสว่าเจ้าแก้วเจ้าไทย ออกอหิวาตกโรคตายให้ขุดขึ้นเผาเสีย ที่ปลงศพนั้นให้สถาปนาเจดีย์วิหารเป็นพระอารามแล้วให้นามชื่อวัดป่าแก้ว” ** (๑๒)

เจ้าแก้วเจ้าไทยเป็นตำแหน่งอุปราช ๒ ตำแหน่ง ของเขมร ซึ่งคงจะกวาดต้อนมาครั้งใดครั้งหนึ่ง

สำหรับเขมรนี้ ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีก็มากกวาดต้อนคนที่ชลบุรี จันทบูรณไป ไทยก็ยกทัพไปกวาดต้อนคนที่กัมพูชาได้ ๕,๐๐๐ คน

สิ้นสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ บ้านเมืองว่างศึกอยู่ถึง ๘๐ ปี มีความอุดมสมบูรณ์

ครั้งถึง พ.ศ. ๒๐๗๓ พระเจ้าหงสาวดียกทัพมาประชิดพระนครด้วยเห็นว่าการปลัดแผ่นดิน เมื่อทราบข่าวพระเทียรราชาขึ้นครองราชสมบัติเรียบร้อยแล้วจึงเสด็จไปที่ทุ่งลุมพลี “สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตั้งอยู่ที่ลุมพลี ๓ วันพอทอดพระเนตรดูกำแพงพระนครศรีอยุธยาและปราสาทราชมนเฑียรแล้ว ก็เลิกทัพกลับไปกรุงหงสาวดีโดยทางมา” * (๑๓)

** (๑๒) เรื่องเดียวกัน หน้า ๔

* (๑๓) “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม ๓๘ อยุธยา, ๒๕๑๒ หน้า ๔๓

หลังเหตุการณ์ครั้งนั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงจัดการป้องกันพระนครอย่างเข้มแข็ง กำแพงพระนครแต่เดิมมีเพียงพะเนียด ไม่มีป้อมมีแต่หอรบทำด้วยไม้ซุง คูเมืองมีแต่ชั้นในได้ทรงให้เปลี่ยนเป็นกำแพงอิฐ ให้สร้างป้อมและโปรด ๆ ให้ชุดคูเมืองชั้นนอกให้เป็นสองชั้น

พระราโชบายคือป้องกันแต่ตัวพระนคร ไม่คิดกันข้าศึกไว้ให้ไกล ในสมัยก่อนมีเมืองหน้าด่าน ไว้กันข้าศึกไม่ให้ล้ำมาถึงเมืองหลวง แต่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงให้ถอนป้อมกำแพงของเมืองเหล่านั้นออกให้หมด ด้วยเกรงว่าข้าศึกจะยึดใช้เป็นทีเอาเสบียงอาหาร โดยดูเหตุการณ์จากสงครามครั้งแรกที่พม่าต้องกลับไปเพราะส่งเสบียงไม่ถึง (แต่หลังจากนั้นไม่ถึง ๔๐ ปี ไทยก็เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า ด้วยพม่าได้เตรียมแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ มาแล้วก่อนมาตีครั้งใหญ่) ป้อมค่ายเหล่านี้ไทยไม่ยอมสร้างขึ้นใหม่ จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชซึ่งฝรั่งเศสมาสร้างให้ : ฌนบุรี ลพบุรี (ตาม La Loubère จดไว้)

การป้องกันประเทศอีกอย่างคือ การกวาดขันการเกณฑ์ทหารเข้ากรุง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงเพิ่มหัวเมืองที่ขึ้นตรงกับกรุงเพื่อป้องกันพระนคร

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงประกาศอิสรภาพใน พ.ศ. ๒๑๒๙ ทรงทำราชการสงครามอยู่ถึง ๒๑ ปี คือ ๖ ปีก่อนเสวยราชสมบัติ และเมื่อครองราชสมบัติแล้วอีก ๑๕ ปี

ในขณะนั้นทหารไทยเข้มแข็งที่สุด มีการใช้ยุทธวิธีในการรบ การรบอย่างแต่ก่อนคือใช้กำลังคนมากเข้าสู่ตีประจัญบาน ใช้ไม่ได้กับพม่าซึ่งมีกำลังคนมากกว่า ยุทธวิธีใหม่นั้นไทยไม่เคยใช้มาก่อน เป็นการรบด้วยสมองมี

๑. การทำสงครามกองโจร คือเอาทหารน้อยเข้าซุ่มซ่อน มีอาวุธครบมือ แต่ไม่มีเครื่องแต่งกายตามระเบียบ คอยดักตัด อารูชข้าศึก จู่โจมโดยไม่รู้ตัว ขู่ขวัญข้าศึก (*Guerrilla Warfare*)

๒. ใช้วิธีล่อข้าศึกจำนวนมากให้ถลำเข้ามาอยู่ในวงล้อม แล้วเข้าโจมตี เช่น การรบที่ป่าโมก

๓. ออกโจมตีไม่ให้ข้าศึกรู้ล่วงหน้า : การกระทำยุทธหัตถี ซึ่งพม่าคิดไม่ถึง เข้าใจว่าไทยจะอยู่ป้องกันรักษาพระนครอย่างแต่ก่อน

๔. ไม่ยอมเสี่ยงทหารไทยรบด้วยการใช้กลอุบาย โดยตั้งใจรบชนะให้เร็วที่สุด

ทั้งสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงเสี่ยงพระองค์มากผิดธรรมเนียมเดิมทั่ว ๆ ไป ซึ่งแม่ทัพจะไม่เข้านำทหารออกรบเองแต่จะเป็นสมองคอยสั่งงาน พระเจ้าหงสาวดีถึงกับรับสั่งว่าสมเด็จพระนเรศวรถรงเอาพิมเสนไปแลกเกลือ

แต่การที่ทหารไทยได้ผลยอดเยี่ยมเพราะความกล้าหาญ
และยุทธวิธีต่าง ๆ ของหัวหน้าคือสมเด็จพระนเรศวร

ครั้นสิ้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้ว ยุทธวิธีต่าง ๆ
ก็ไม่ได้ผลเป็นเพราะหาผู้นำที่ดีไม่ได้ ยุทธวิธีต่าง ๆ ก็ไม่เหมาะสม
กับสถานการณ์ แม้ทัพต่อมาไม่มีไหวพริบพอการทหารจึงเสื่อม
ลงไปอีก

อยุธยาภายหลังร่ำรวยสุขสบาย การศึกไม่หนักนักมักมา
เป็นฤดูกาล คือทำตอนฤดูแล้ง ฝ่ายพม่าพอ “น้ำลงแห้ง ทำข้างน้ำ
ก็เริ่มเกณฑ์พลยกออกจากกรุง” ฝ่ายทางไทยครั้งถึงฤดูแล้ง
เก็บเกี่ยวแล้วก็ต้องผู้คนเข้ากรุงเตรียมรบ พอสิ้นฤดูแล้วเข้าหน้าฝน
พม่าก็ยกทัพกลับ

สำหรับเวลาขอกออกจากกรุงไปราชการสงคราม เรื่องของ
อาหารเป็นหน้าที่ของกรมนาจัดหาไป หรือไม่ก็สั่งตามหัวเมือง
ที่ทหารผ่านให้เตรียมเสบียงอาหารไว้ ส่วนตัวทหารแต่ละคนก็ขน
สัมภาระเสบียงอาหารทั้งของที่ตนเองทำไปและของราชการใส่
ทุบทุไป* (๑๔)

การที่หัวเมืองรายทางต้องหาเสบียง ต้องถูกเกณฑ์ทำให้
เสียทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน (เสียหายกว่าข้าศึกบุก)

* (๑๔) ทุบทุ = เครื่องบังตัวป้องกันอาวุธของโบราณชนิดหนึ่ง ในที่นี้น่าจะเป็นโพลง-ภาชนะสำหรับใส่ของ

กฎในการรบพุ่ง

ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แม้อยู่ในระยะการสงครามและไทยเป็นฝ่ายแพ้ ก็ยังมีการเคารพกันในด้านการทูต ข้าราชการยังมีการถวายพระเกียรติ ปลุกพลับพลานั่งที่เสมอกัน ตอนสมัยพระมหินทร์ ฯ พม่าก็ได้เชิญเสด็จไปอย่างไม่หมิ่นพระเกียรติ (สมัยนั้นยังมี Chivalry)

มีการรักษาวินัยอย่างรุนแรง ตามกฎหมายลักษณะกบฏศึก ซึ่งใช้ในระหว่างไม่มีศึกด้วย :

การพยายามทรยศต่อกษัตริย์ทั้งกายวาจาใจ มีโทษประหาร

การนำ Spy เข้าประเทศ

การเอาระเบียบต่าง ๆ ไปบอกข้าศึก

การให้เสบียงแก่ข้าศึก

เมื่อทราบว่ามีผู้อื่นทำผิดกฎหมายแล้วไม่ไปแจ้ง

เหล่านี้โทษถึงตายทั้งสิ้น

ส่วนกฎสำหรับเวลามีทัพศึกจริง ๆ ที่ต้องรักษาอย่างเคร่งครัดก็มีทางวินัยไว้ว่า

๑. หัวเมืองใดถูกข้าศึกตี ให้เจ้าเมืองพยายามรักษาบ้านเมืองไว้ให้มั่น ถ้ารักษาเมืองไว้ได้จึงจะมีความดีความชอบ ถ้ารักษาไว้ไม่ได้โทษถึงตาย ถ้ารักษาเมืองไว้ไม่ได้แต่ได้พยายามเตรียมสู้และสู้จนสุดความสามารถไม่ถือเป็นผิด

๒. ถ้าแม่ทัพไปราชการไม่มารบเมื่อถึงคราวศึก ถ้าศึก
มาแล้วหนีเข้าด้วยกับข้าศึกโทษถึงตาย

๓. หนีข้าศึกในสนามโทษถึงตาย

๔. เมื่อเข้าสู่กับข้าศึก ถ้าทหารช้างไม่เอาช้างตามผู้บังคับ
บัญชาให้ทันโทษถึงตาย

๕. ปลอยให้ข้าศึกเอาช้างม้าไปได้โทษถึงตาย

๖. หลับยามโทษถึงตาย

๗. ลักกระสุนดินดำของหลวงโทษถึงตาย ฯลฯ

ถึงแม้ว่าจะมีโทษหนักมากมายถึงเพียงนี้ แต่ถ้ากระทำ
สงครามชนะบำเหน็จก็มาก การเลื่อนยศตำแหน่งก็มากพลทหาร
ก็ได้เป็นนายทหารอยู่บ่อย ๆ ก็ได้เป็นขุน หลวง พระ ฯลฯ
โดยไม่ได้คำนึงถึงชาติตระกูลแต่ถือฝีมือเป็นสำคัญ

La Loubère จดไว้ว่าทหารไทยมีแต่ทหารรบกับทหารช้าง
กล่าวถึงการตั้งทัพไทยว่าตั้งเป็น ๓ แถว แต่ละแถวมีทหารกรม
ใหญ่ตั้งเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๓ กรม กรมพระเจ้าแผ่นดินหรือ
แม่ทัพใหญ่ที่ใครรับพระราชทานพระแสงอาญาสิทธิ์คุมทัพหลวง
อยู่ตรงกลาง ทัพหลวงนี้ประกอบด้วยทหารที่ดีที่สุด ส่วนกองทัพ
อื่น ๆ นั้น แม่ทัพอยู่กลางทหาร (กองทัพไทยมักมี ๙ กรม)

ถ้า ๕ กรมใหญ่เกินไป ก็จะแบ่งเป็นกรมย่อยเล็ก ๆ
อีก ๕ กรม

แต่ละกรมมีช้างพลาย ๑๖ เชือกอยู่ข้างหลัง แต่ละเชือกมีธงกำกับ ช้างพลายแต่ละเชือกมีช้างพังตามอีก ๒ เชือกเรียกว่า ช้างเนียม ช้างแต่ละเชือกต้องมีทหารกำกับ ๓ คน

นอกจากนั้นยังมีช้างบ...ทุกสัมภาระอีกโดยเฉพาะ

ปืนใหญ่ในกองทัพใช้บรรทุกเกวียน ในการรบเริ่มใช้ปืนใหญ่ยิงในระยะไกลแล้วจึงเข้าไปใกล้ใช้ปืนเล็ก ถ้ายังไม่แพ้ไม่ชนะใช้ประจัญบาน

ทหารไทยถ้าเสียทีก็จะหนีเข้าป่าได้อย่างรวดเร็ว หนีแล้วจะเข้ามารวมกันใหม่ได้รวดเร็วเท่าที่หนี แต่ทหารไทยกลัวหาญ ถ้าไม่จำเป็นแล้วมักไม่หนีเลย

ช้างเป็นเรื่องสำคัญของคนไทย เป็นสัตว์ที่บังคับได้ยาก แต่ไทยฝึกเก่ง สามารถทำให้ช้างอยู่ในระเบียบได้

ช้างบางเชือกมีปืนใหญ่ยาว ๓ ฟุต ติดหลัง (เห็นจะเป็นปืนนกสับ)

ในภายหลัง ทหารเลื่อมโทรมลงไปมาก ฝรั่งเศสไว้ว่าในตอนปลายกรุงศรีอยุธยา กรมในอาสาหกเหล่ามีทหารไม่ถึง ๑๐๐ คน ต้องเกณฑ์ทหารหัวเมืองซึ่งไม่เคยมารบพุ่งมาสมทบ อาวุธก็ลดน้อยลงไป ทหาร ๔ - ๕ คนใช้ปืนกระบอกเดียวทั้งกองทัพมีปืนอยู่เพียง ๕ - ๖ กระบอก

เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะในสมัยหลัง บ้านเมืองว่างจากศึกสงคราม อาวุธก็ไม่เป็นสิ่งที่จำเป็น

๑. ต้องการแต่เงินเก็บค่ารับราชการแทนตัว

๒. ไม่ไว้ใจกันเอง จึงไม่ให้ใครคุมทหาร (ตั้งแต่หลังพระเพทราชา)

๓. เสบียงอาหารขาดแคลนสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา เสบียงจ่ายไม่พอ ดังนั้นเมื่อจะยกไปไหนนอกจากนายทหารพลทหาร ยังมีขบวนซึ่งไม่เกี่ยวกับทหารตามไปมากมาย : ลูกเมีย พ่อค้าแม่ค้าตามไปขายของตั้งร้านไปตลอดทาง

๔. คนดี ๆ ถูกฆ่าตายไปมากเพราะแย่งอำนาจและสงสัยกัน ส่วนคนที่เหลือที่คิดก็กลัวไม่กล้าแสดงตัว

๕. ระบบราชการตอนปลายกรุงศรีอยุธยามีเรื่องจุกจิกมาก มีการปันส่วนกระสุนดินดำ การยิงปืนใหญ่นั้นต้องขออนุญาต

๖. ระบบภาษีอากรกดขี่ ราษฎรเดือดร้อนจนไม่เห็นประโยชน์ของผู้ปกครอง ลักษณะเช่นนี้มีในประเทศที่เสื่อมโทรมต่าง ๆ เช่น เมื่ออังกฤษตีเมืองพม่าได้แล้วจับพระเจ้าสีป่อลงเรือไป ชาวบ้านที่ยืนดูก็แสดงอาการเฉย ๆ มิได้มีความเดือดเนื้อร้อนใจเลย (ไม่มีความรักดีเหลือ)

๗. ความเชื่อถือวิทยาอาคมทำให้การสงครามยุทธวิธีวิปลาสคลาดเคลื่อน ตำราพิชัยสงครามของสมเด็จพระนเรศวรมีการต่อเติมไปในทางด้านวิทยาอาคมเสียหมด

๘. ความรู้สึก False Security : เชื่อเจ้าเข้าผีว่าสามารถป้องกันกรุงได้

เชื่อว่ากรุงศรีอยุธยาจะไม่มีวันมีใครมาตีแตกได้เพราะพมามาล้อมตีเมืองเป็นประจำและก็หักเอาเมืองไม่ได้

(ในปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีประชาชนเกลียดทหารมากเพราะพระเจ้าแผ่นดินเสียพระสติ ทหารขาดวินัยเข้าข่มเหงราษฎร จนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกต้องทรงปลุกขวัญทหาร จัดการให้รักษาระเบียบวินัย สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาก็เช่นกันทหารขาดวินัยข่มเหงราษฎร ทำให้ราษฎรเดือดร้อนไม่ร่วมมือให้ทางราชการ ไม่มีความจงรักภักดี

- สำหรับเรื่องเครื่องรางของขลังนั้น เล่ากันว่าเมื่อเกณฑ์คนมารบพม่าครั้งสุดท้าย ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงได้ลองของดีกันจนเกือบตีกันทั้งกองทัพ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดให้เก็บเครื่องรางของทหารเผาหมดทั้งกองทัพพระราชทานผ้าประเจียดให้ใหม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ กับสมเด็จพระอนุชาธิราชทรงบริกรรมทั้งคืนที่วัดชนะสงคราม จิกผ้าขาวเป็นหมื่นเป็นแสนลงยันต์เป็นตัวอุพอแจกทหารทั้งกองทัพทำให้เกิด Unity)

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกับสมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์

การยุติธรรม

ตั้งแต่สมัยอยุธยา มาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ไทยเรามีกฎหมายที่แน่นอนและให้ความยุติธรรมพอสมควร นายจอห์น ครอว์ฟอร์ด บันทึกไว้ว่าเมืองไทยมีระเบียบการยุติธรรมมากกว่าประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย และเกินความคาดหมายของฝรั่ง

กฎหมายที่ใช้ในสมัยอยุธยามาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ในปัจจุบันยกเลิกไปหมดแล้ว คงเหลือแต่กฎหมายที่ประกาศใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๕

กฎหมายอยุธยามีอยู่มากมาย แต่เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง กฎหมายสูญเสียไปมาก และส่วนที่เหลืออยู่ก็ชำรุดและหลายฉบับขัดแย้งกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรรมการชำระกฎหมายขึ้นในปี จ.ศ. ๑๑๖๖ (พ.ศ. ๒๓๔๗) คณะกรรมการประกอบด้วยอาลักษณ์ ๔ ลูกขุน ศาลหลวง ๔ ราชบัณฑิตย ๔ รวมเป็น ๑๒ คน ให้เวลาชำระ ๓ เดือน แล้วให้เขียนลงในสมุดไทยเป็น ๓ ฉบับเก็บไว้ที่

๑. ห้องเครื่อง (หอศาสตราคม)

๒. หอหลวง

๓. ศาลหลวง

กฎหมายทุกฉบับจะต้องประทับตราพระราชสีห์ซึ่งเป็นตราประจำมหาดไทย ตราพระคชสีห์ประจำกลาโหม และตราบัวแก้วประจำกรมท่า เพราะในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งสามกรมนี้แบ่งหน้าที่กันในการปกครองประเทศ

กฎหมายที่ชำระขึ้นใหม่และเรียกกันว่า กฎหมายตราสามดวง นี้ ภายหลังเขียนขึ้นอีกฉบับหนึ่งว่า ฉบับรองทรง ไว้สำหรับพระเจ้าอยู่หัวทรงและไว้จัดสำเนาต่อ ๆ กันได้

หนังสือกฎหมายนั้นมีน้อยฉบับ และไม่แพร่หลายเป็นเพราะทรงสนะเกี่ยวกับกฎหมายของคนไทย คือคนไทยถือว่ากฎหมายเป็นของศักดิ์สิทธิ์ การสูัดคือความจะไม่เอากฎหมายมาพลิกแพลง เป็นหน้าที่ของศาลจะพิจารณาว่าจำเลยมีความผิดตามที่โจทก์ฟ้องหรือไม่ถ้าไม่ผิดก็ปล่อยตัวไป ถ้าผิดจึงจะเอากฎหมายมาเปิดดูว่าจำเลยทำผิดกฎหมายลักษณะใดมีโทษอย่างไรแล้วดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมาย

สรุปได้ว่าเป็นการพิสูจน์ด้วยความจริงแล้วจึงใช้กฎหมาย
กฎหมายตรา ๓ ดวงมีบทกฎหมายรวมอยู่มากมาย ได้แก่

พระธรรมนูญ

หลักอรรถาษา

กฎหมายเตียรบาล

พระธรรมนูญ

พระไอยการพระมศักดิ์

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน
 พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง
 พระโอยการบานแพนก
 พระโอยการลักษณรับฟ้อง
 พระโอยการลักษณภยาน
 พิสูทค้ำน้ำ พิสูทลยเพลิง
 พระโอยการลักษณตระลาการ
 พระโอยการลักษณอุธร
 พระโอยการลักษณฝั้วเมีย
 พระโอยการลักษณทนาย
 พระโอยการลักษณลักภาลูกเมียผู้คนทำน
 พระโอยการลักษณมรดก
 พระโอยการลักษณกู้หนี้
 พระโอยการลักษณวิวาทตีค่ากัน
 พระโอยการลักษณโจร
 พระโอยการอาญาหลวง
 พระโอยการอาญาราชหรือพระโอยการเบดเสด็จ
 พระโอยการกระบดศึก
 กฎพระสงฆ์
 กฎ ๓๖ ข้อ
 พระราชบัญญัติ
 พระราชกำหนดเก่า
 พระราชกำหนดใหม่

กฎหมายไทยที่ปรากฏในกฎหมายตรา ๓ ดวง เว้นแต่ที่มีชื่อพิเศษเช่น พระธรรมสาตรา อินทภาษ พระธรรมนูน แบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑. พระไอยการ
๒. กฎ
๓. พระราชบัญญัติ
๔. พระราชกำหนด

(แตกต่างจากกฎหมายปัจจุบันอันประกอบไปด้วย

๑. รัฐธรรมนูญ
๒. พระราชบัญญัติ (เป็นกฎหมายทั่วไป)
๓. พระราชกฤษฎีกา (เทียบได้กับกฎ) เป็นกฎหมายที่ฝ่ายบริหารออกได้ตามพระราชบัญญัติ
๔. พระราชกำหนดคือกฎหมายที่ต้องการให้บังคับใช้อย่างรวดเร็วให้ทันการ โดยไม่ต้องผ่านขบวนการนิติบัญญัติ เช่น พระราชกำหนดเก็บภาษี)

๑) พระไอยการ

ถือว่าเป็นส่วนของกฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์แก้ไขมิได้เกี่ยวกับกรรมวิธียุติธรรม ตำแหน่งราชการ ฐานะของคน เรื่องของศักดินา หน้าที่ความรับผิดชอบของคนต่อสังคม ชีวิตทั่วไปของคน เช่น พระไอยการลักษณะผ้าเมีย พระไอยการลักษณะวิวาท พระไอยการทนาย

แต่บางครั้งมาตราต่าง ๆ ในบทพระไอยการก็แย้งกันเอง หรือบ่งไว้ไม่ชัดเจนจึงเกิดปัญหา เนื่องจากพระไอยการเป็นกฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์ดังได้กล่าวมาแล้ว แม้แต่พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงแก้ไขไม่ได้ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจึงต้องทรงเป็นผู้ตัดสิน เพราะทรงเป็นต้นของความยุติธรรมทั้งปวง ทรงชี้ขาดพระไอยการได้ ดังนั้นเมื่อมีการขัดแย้งกันในการตีความพระไอยการ จึงต้องนำความกราบบังคมทูลให้พระราชทานวินิจฉัย เรียกว่า พระราชบัญญัติ

๒) พระราชบัญญัติ

ก็คือกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ ทรงชี้ขาดบทพระไอยการ

๓) กฎ

คือกฎหมายที่บางครั้งก็กำหนดโทษ บางครั้งก็มิได้กำหนด แต่เป็นระเบียบแบบแผนวัตรปฏิบัติของบุคคลหรือคณะบุคคล ในฐานะพิเศษ เช่น กฎมณเฑียรบาลอันเป็นกฎที่พระเจ้าแผ่นดิน และบุคคลต่าง ๆ ที่มีหน้าที่ติดต่อกับพระองค์ต้องปฏิบัติตาม กฎพระสงฆ์

๔) พระราชกำหนด

คือกฎหมายที่ไม่ใช่พระไอยการ และไม่ใช่งานชี้ขาดพระไอยการ ไม่ใช่กฎหมายสำหรับบุคคลใดโดยเฉพาะ แต่เป็นกำหนดแบบแผนเกี่ยวกับการปกครองแผ่นดินเป็นส่วนใหญ่

กฎหมายลักษณะต่าง ๆ ในกฎหมาย ๓ ดวง

ที่น่าสนใจเป็นพิเศษมีตัวอย่างดังต่อไปนี้

พระธรรมนูญ

เป็นคัมภีร์บอกให้รู้ว่าคุณธรรมคืออะไร เล่าถึงต้นเหตุของพระคัมภีร์ธรรมนูญ กล่าวถึงพระมโนสาร ฤๅซึ่งเป็นบุตรของฤๅได้สึกออกมารับราชการกับสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตราช ซึ่งได้ทรงตั้งให้เป็นผู้ใหญ่ในการบังคับคดีทั้งปวง วันหนึ่งมโนสารอำมาตย์ได้ชำระคดีของบุรุษ ๒ คนเกี่ยวกับไร่แดงมีความว่าแดงของบุรุษผู้หนึ่ง เลื้อยไปออกผลในไร่ของบุรุษอีกผู้หนึ่ง มโนสารอำมาตย์ได้ตัดสินว่าผลแดงอยู่ที่ใดก็ให้ตกแก่ผู้เป็นเจ้าของที่นั่น บุรุษผู้เป็นเจ้าของต้นแดงจึงนำความกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตราชว่า มโนสารอำมาตย์บังคับคดีไม่เป็นธรรม จึงทรงให้อำมาตย์อีกผู้หนึ่งไปตัดสินคดีอำมาตย์ผู้นั้นเลิกต้นแดงขึ้นดูไปตามปลายยอด จึงเอายอดกลับมาไว้ที่ต้นมนุษย์ทั้งหลายก็สรรเสริญสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตราชและติชมมโนสารอำมาตย์ มโนสารอำมาตย์เกิดความอับยศจึงกลับไปบวชเป็นฤๅแล้วจึงไปที่กำแพงจักรวาล ได้เห็นคัมภีร์พระธรรมนูญจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรภาษาบาลีอยู่ที่กำแพงจักรวาล มโนสารฤๅจึงกำหนดคำบาลีนั้น ได้แม่นยำแล้วมาแต่งเป็นคัมภีร์พระธรรมนูญสั่งสอนพระเจ้ามหาสมมุตราช

ทั้งหมดนี้เป็นการยืนยันที่มาอันศักดิ์สิทธิ์ของพระธรรมสาตร
นอกจากนั้นในคัมภีร์พระธรรมสาตร ก็มีการกล่าวถึงกฎหมาย
ลักษณะต่าง ๆ อย่างย่อ ๆ ดังนั้นพระธรรมสาตรนี้อาจเทียบได้กับ
รัฐธรรมนูญในปัจจุบัน

จากการศึกษาพระธรรมสาตร สรุปได้ว่าอำนาจหน้าที่ของ
พระมหากษัตริย์ตามกฎหมายไทยนั้น ไม่ทรงมีอำนาจนิติบัญญัติเลย
(ทรงแก้กฎหมายไม่ได้) จะต้องปกป้องอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับ
ความยุติธรรมตามพระธรรมสาตร ต้องทรงรักษาพระธรรมสาตร
อันศักดิ์สิทธิ์ไว้สำหรับบ้านเมือง ทรงมีพระราชอำนาจในการ
ชี้ขาดกฎหมาย (เหมือนกับเป็นหัวหน้าตุลาการ)

หลักอินทภาษ

ถือว่าเป็นโอวาทของพระอินทร์ ว่าด้วยลักษณะผู้พิพากษา
ตุลาการทั้งหลายตามหลักพระพุทธศาสนา

หลักอินทภาษกล่าวว่า ผู้พิพากษาจะต้องไม่มีอคติ ๔ ประการ
คือ นันทคติ ๑ โทษาคติ ๑ ภะยาคติ ๑ โมหาคติ ๑ และ กล่าวถึง
บาปกรรมของผู้พิพากษาที่ปราศจากความยุติธรรมเป็นถ้อยคำ
ที่น่าฟังว่า

“อนึ่ง แม้นบุทคลใจบาปพิฆาฏฆ่าเสียซึ่งหมู่นิกรกินรี
นางอันหาผิดมิได้ได้แลพัน ฆ่าพราหมณอันทรงพรตพรหมจรรย์
ได้แลสิบริ้อย ฆ่าคชสารโคคาวิกิได้ถึงพัน แลกองบาปกองกำม
นั้นก็เป็นอันหนัก ถึงฉนั้นก็ไม่ทันเท่าบาปกำมอันบุทคลบังคับ
ความมิเที่ยงตรง เหตุฉนั้นนักปราชญ์กอบประด้วยปรีชาญาณพึง

เว้นเสียซึ่งอะคติคะมะนะอันเรากล่าวมานี้แล้ว พึงเลงแลดูซึ่ง
ราชสาตรอันวินิฉัยมหาอำมาตยแต่โบราณ ดำริะตริตรองด้วย
ปรีชบายแล้วแลตั้งไว้เป็นบันทัดตัดสิ้นความสับสน ๆ มา” * (๑๕)

หลักอินทภาษกล่าวถึงหลักตระกูลการโดยทั่วไปและ
โทษทัณฑ์ทางกฎหมายตามหลักศีลธรรม

“อนึ่ง ให้ผู้ภิกษากษัตริ์เอาซึ่งแว่นแก้วคือหลักอินทภาษนี้
แล้วเอาพระธรรม

ข้าย	
สาตรเปนจักษุ	เอาพระราชกฤษฎีกาเปนเขา
	พระสุเมรุราช หลักลอยอันมั่นคง
ขวา	
จริง	
จึงภิกษากษา	แห่งใจทจําเลยออกสำแดงให้ปรากฏ
จับเอา	แจ้งแก่คนทั้งหลายให้เหน็ด
เท็จ	
สินใหม่	
แลชอบโดยสำนวน	แลลงโทษแก่ผู้กระทำผิดฉันใดก็ให้
จะควนทอด	พิภกมาเดดขาดตั้งสินนาทแห่งพญา
	ราชสีห์ให้ตัดสิ้นคดีโดยพระธรรมสาตร”
พิไนย	** (๑๖)

* (๑๕) กฎหมายตราสามดวง ฎีกา, ๒๕๑๕ เล่ม ๑ หน้า ๕๕-๖๐

* (๑๖) ฎีกา, ๒๕๑๕ เล่ม ๑ หน้า ๖๖-๖๗

ส่วนรายละเอียดเรื่องหลักตุลาการและการลงโทษไปกล่าวไว้ในกฎหมายลักษณะต่าง ๆ เช่น พระไอยการลักษณะตระลาการ พระไอยการอาญาหลวง พระไอยการลักษณะโจร ฯ

การลงโทษโดยทั่ว ๆ ไป กฎหมายกำหนดไว้ ๖ สถาน

๑. ประหารชีวิต ต้องทำด้วยพระบรมราชโองการ
๒. ตัดดินสิ้นมือ
๓. โทษทวน (เชี่ยน)
๔. โทษจำ (จำไซ้ตรวนซื้อคา)
๕. ปรับไหม
๖. ภาคทัณฑ์

โทษในกฎหมายไทยส่วนใหญ่เป็นโทษปรับ โทษประหารชีวิตใช้เฉพาะการกบฏ การศึกสงครามหรือกบฏกบฏและในกฎหมายปกครองบ้าง แต่ไทยเราไม่ประหารกันพร่ำเพื่อง่ายๆ ก่อนจะประหารกันต้องมีการพิจารณากันอย่างถี่ถ้วนเสียก่อน

โทษตัดดินสิ้นมือนั้นส่วนใหญ่จะเป็นโทษของโจร ส่วนโทษอื่น ๆ มักใช้การปรับแทน

กบฏกบฏ

ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระราชพิธีต่างๆ และพระราชกรณียกิจประจำวันขององค์พระมหากษัตริย์ และการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการและพลเมืองต่อองค์พระมหากษัตริย์

การกำหนดโทษผู้ที่ทำผิดกฎหมายเหิรบาล มีข้อที่น่าสังเกต
อยู่ประการหนึ่ง คือ มาตรา ๑๑๓ กำหนดไว้ว่า

“อนึ่งทรงพระโกรธแก่ผู้ใด แลตรัสเรียกพระแสงอย่าให้
เจ้าพนักงานยื่นถ้ายื่นโทษถึงตาย” * (๑๓)

พระไอยการพรมศักดิ์และพระธรรมนูญ

พระธรรมนูญ กล่าวถึงลักษณะของศาลต่าง ๆ ตราของ
กรมกองต่าง ๆ รวมทั้งศักดินาของเจ้ากรมและผู้พิพากษา

พระไอยการพรมศักดิ์ กำหนดเบี้ยปรับในคดีต่าง ๆ
คำนวณด้วยศักดินาของผู้ถูกปรับและวิธีการคำนวณค่าปรับนั้น
ไม่คิดเป็นบาทเป็นตำลึง แต่คิดเป็นเบี้ยทั้งสิ้น

เบี้ยนั้นไทยเราส่งมาจากต่างประเทศคือจากจีน (บรรทุก
เรือมาเป็นลำ ๆ) มีหลายชนิด ตั้งแต่เบี้ยโพลิ่ง เบี้ยแก้ เบี้ยจั้น
เบี้ยนาง เบี้ยหมู เบี้ยพองวน เบี้ยบัวตูม (การใช้เบี้ยนำมาจากจีนหรือ
ฟิลิปปินส์) เมื่อกำหนดปรับมาก ๆ เช่น ๕ แสนเบี้ย ก็ไม่สามารถ
จะนับได้ บางครั้งจึงต้องใช้วิธีตวงและนำมาแลกเปลี่ยนเฟื้อง (เวลา
เงินแพงคนถูกปรับจะได้กำไร)

พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่ง นาทหารหัวเมือง

กำหนดหน้าที่ของกรมกองต่าง ๆ พร้อมทั้งศักดินาและ
บรรดาศักดิ์ของคนทุกอาชีพไว้โดยละเอียด

* (๑๓) กฎหมายตราสามดวง คุรุสภา, ๒๕๑๕ เล่ม ๑ หน้า ๑๑๓

พระไอยการลักษณะณาน

เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการยุติธรรมของไทยสมัยโบราณ การตัดสินความของไทยอาศัยความจริงเป็นหลัก และการที่ศาลจะต้องพิจารณาความจริงนั้น ก็ได้มาจากพยาน

กฎหมายลักษณะพยาน บอกคุณและโทษของพยานสุจริต และพยานเท็จ

ก่อนเข้าเบิกความสืบพยาน ลูกขุนจะประกาศต่อหน้าพยาน พรรณนาอานุภาพพระกรุณา ของสมเด็จพระสัมมาพุทธเจ้า พระพุทธสาวกกถ้าวชิยุเทพยดามาประชุมและให้พยานสาบาน ว่าถ้าเบิกความเท็จแล้ว

“แผ่นดินพระธรณีอันหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ อย่าได้ทรงไว้ซึ่งคนอันหาความสัจจนมิได้เลย”^{*(๑๘)}

หรือ “ครั้นจุติจากมนุษย์แล้วให้ไปบังเกิดเป็นเปรตในเชิงเขาคิชฌกูฏ อันมีตัวสูงได้สามคาพยุด มีปากเท่ารูเข็มเอาเล็บตนแกะซึ่งโลหิตในกายกินเป็นภักษาหาร สิ้นพุทธันดรกาลหนึ่ง ครั้นจุติจากเปรตแล้ว ให้ไปตกในมหานรกทนทุกข์เวทนาแสนสาหัสสิ้นพระพุทธานดรกาลหนึ่ง...”^{** (๑๙)}

* (๑๘) กฎหมายตราสามดวง ฎ.ศก. ๒๕๑๕ เล่ม ๒ ๗๐

** (๑๙) เรื่องเดียวกัน หน้า ๗๑

พยานนับแบ่งตามสกุล คำพูดจะมีน้ำหนักต่าง ๆ กันคือ

๑. ราชสกุล

๒. พราหมณสกุล

๓. แพทยสกุล

๔. สูทธสกุล

๕. หินะสกุล

มีข้อสังเกตคือการแบ่งวรรณะแบบอินเดีย

กล่าวถึงองค์พยาน ๖ ประการ (คนที่เอาเป็นพยานได้)

๑. บุคคลอันประกอบด้วยเคหสถานอันบริบูรณ์

๒. บุคคลอันบริบูรณ์ด้วยลูกหลาน

๓. บุคคลอันก่อปรด้วยน้ำใจเป็นสัปบุรุษ

๔. บุคคลอันมีน้ำใจเป็นกุศล

๕. บุคคลอันก่อปรด้วยตระกูลเป็นเศรษฐีอันประเสริฐ

๖. บุคคลอันเป็นที่สักการะบูชาแก่คนทั้งปวง

บุคคลที่ถามเอาเป็นพยานได้ ๓ จำพวก

๑. ทิพยพยาน ได้แก่ ผู้ทรงพรต (เป็นโณคพยานหรือพวกที่
เวลาไปเป็นพยานไม่ต้องสาบาน) ปราชญ์ราชบัณฑิตผู้อยู่ในธรรม
ผู้มีศีล

ถ้าภิกษุวิวาทกันเจ้าอาวาสเป็นทิพยพยาน บุตรเป็นทิพยพยาน
เมื่อบิดามารดาวิวาทกัน ถ้าบุตรวิวาทกันบิดามารดาเป็นทิพย
พยาน ทั้งนี้เพราะถือว่าบุตรย่อมรักบิดามารดาเท่ากัน บิดามารดา

ย่อมรักบุตรเสมอกัน นื่องเมื่อวิวาทกันพื้เป็นทิพยพยาน พื้วิวาทกัน
นื่องเป็นทิพยพยาน ปุ๋ย๋ตายายลูงป่าน้ำอาเป็นทิพยพยานเมื่อหลาน
ทะเลาะกัน นายเมื่อบ่าววิวาทกัน เจ้าเงินเมื่อลูกหนี้ทาสวิวาทกัน
(ถือว่าไม่มีส่วนได้เสีย ย่อมให้การตามความจริงด้วยความ
เป็นธรรม)

๒. อุดรพยาน ได้แก่ หัวพัน หัวปากกุดาย * (๒๐) ชำมะรง
จำเสมียนนักการ พ่อค้าแม่ค้าคนทำไร่ไถนา

๓. อุดริพยาน ได้แก่ พื้นื่องพ้องพันรู้ญาดิกาดตนเองหรือ
มิตรสหายเพื่อนกันอยู่ตำมะเล คนผู้ยากวนิพกเลคนพยาริเรือนเล
คนหูหนวกตาบอดอยู่รัทยา * (๒๑) หางญาดิวงศาหมีได้

ถือว่าทิพยพยานชนะอุดรพยาน อุดรพยานชนะอุดริพยาน
แต่อุดริพยานยังชนะพยานอาสา คือพยานที่เข้ามาอาสาเบิกความ
โดยไม่รู้ความจริง เป็นพยานที่ฟังไม่ได้เลย

สมัยก่อนเขาเอาชื่อพยานกฎหมายแต่งเป็นโคลงกลอน
เพื่อให้จำได้เรียกว่ากฎหมายลิลิต (ดูประวัติศาสตร์กฎหมาย
โดยหลวงสุทธีวาทนฤพุดมิ หน้า ๑๑๑)

พระไอยการลักษณะตระลาการ

บอกลักษณะผู้เป็นตระลาการได้ คงจะเป็นกฎหมาย
ที่เอาเนื้อความมาจากหลักอินทภาษ บอกวิธีพิจารณาความไว้

* (๒๐) หัวพัน - ตำแหน่งข้าราชการสมัยโบราณ กุมกำลังคนเป็นนายผู้กำกับ นายหมวด นายกอง หัวปาก- ชุน
หมื่น นายหมวดนายกอง ผู้ควบคุมไพร่ กุดาย - เสมียน

* (๒๑) รัทยา - สะกดตามกฎหมายตราสามดวง น่าจะหมายถึงรฎยา - ทางเดิน

ซึ่งใช้ได้มาจนปัจจุบันคือการชี้สองสถาน หมายความว่าเมื่อเกิดคดีขึ้นแล้วให้โจทก์และจำเลยมาพบกันต่อหน้าศาล ศาลรับฟังคำให้การทั้งโจทก์และจำเลย ถ้าโจทก์และจำเลยให้การตรงกันก็หมดประเด็นศาลจะบันทึกเฉพาะข้อความที่ขัดกัน

การควบคุมตัวจำเลย เมื่อคดีถึงศาลแล้วจำเลยต้องอยู่ในความควบคุมจะไปที่ไหนก็ต้องลาศาล ศาลอนุญาตแล้วจึงจะไปได้ ถ้าเป็นจำเลยคดีอุกฉกรรจ์ก็ขังจำไว้

นอกจากนั้นกฎหมายลักษณะตระลาการ ยังกล่าวถึงคำฤชาธรรมเนียมว่าตกเป็นของหลวงเท่าใด เป็นของผู้พิพากษาเท่าใด การฟ้องร้องใครเป็นจำเลยจะอย่างไร

พระไอยการลักษณะหัวเมีย

เป็นกฎหมายเกี่ยวกับครอบครัว มีการแยกประเภทภรรยาเป็น ๓ ชั้น

๑. หญิงอันบิดามารดากุมมือให้เป็นเมียชาย ได้ชื่อว่าเป็นเมียกลางเมือง : เมียหลวง

๒. ชายขอหญิงมาเลี้ยงเป็นอนุภรรยา หล้นเมียหลวงลงมา ได้ชื่อว่าเป็นเมียกลางนอก : เมียน้อยรองลงมาจากเมียหลวง

๓. หญิงใดมีทุกข์ยาก ชายช่วยไถ่ได้มาเหน็บหมดหน้าเลี้ยงเป็นเมีย ได้ชื่อว่าเป็นเมียกลางทาสี (มีค่าตัวต่ำที่สุด)

ตามประเพณีแล้วยังมีภรรยาอีกประเภทหนึ่ง ที่มีฐานะสูงสุด คือ ภรรยาพระราชทาน

ในกฎหมายลักษณะฟัวเมียนี ยังมีการกล่าวถึงชายชู้
อีกด้วย คือ

ผู้ใดทำชู้ด้วยเมียกลางเมือง ปรับตามกฎหมายเดิม

ทำชู้ด้วยเมียกลางนอก ปรับ ๔ ใน ๕

ทำชู้ด้วยเมียกลางทาสี ปรับ ๓ ใน ๕

ส่วนหญิงที่มีชู้ก็มีโทษ มีความปรากฏว่า

“ส่วนหญิงอันร้ายให้เอาเชลวปะหน้า ทัดดอกจະบาแดง
สองหู ร้อยดอกจະบาเปมาไลยใส่ศีสะตอ ให้นายจะมองดีฆ้อง
นำหน้าประจานสามวัน ถ้าจได้โทษประจานให้ไต่ตามกระเสียร
อายุสมหญิงเป็นข้าหย้าข้าหลวง ถ้าชายผัวมันยังรักเมียมันมิให้
ประจานใช้ ให้เอาสินไหมเข้าพระคลังหลวง” * (๒๒)

พระไอยการเบตเสรจ

บางครั้งเรียกว่าพระไอยการราษฎร คือกฎหมายที่เกี่ยวกับการ
วิวาทของราษฎร เกี่ยวกับเรื่องเบ็ดเตล็ดที่ไม่สามารถจัดเข้า
เป็นหมวดหมู่ได้ เช่น

- ลักษณะที่ไรที่นาที่บ้านที่สวน ที่กระหนาบคาบ
เกี่ยวกับ
- ลักษณะคู่ทรัพย์ข้าคนท่าน
- ลักษณะจำนำรับจ้างนอง

* (๒๒) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ หน้า ๒๐๖ เปนข้าหย้าข้าหลวง น่าจะหมายถึง เป็นข้าหน้าข้างหลวง

- ลักษณะฝากทรัพย์
- ลักษณะเช่าซื้อ
- ลักษณะจ้างวาน
- ลักษณะซื้อขายและเรื่องเรือเกวียน โคนกัน
และเรื่องละเมิด
- ลักษณะให้และละเมิด
- ลักษณะพนันขันต่อ
- ลักษณะบังเกิดมูลคดีวิวาทและละเมิด
- ลักษณะฉกฉวย จกฉก กระสือ กระหาง ตลอดจน
เวทมนตร์ (การปล่อยคุณไสย)

ลักษณะเบ็ดเสร็จนี้ รวมเอากิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตของ
คนไทยเข้ามาในกฎหมายทั้งหมด แสดงว่าทางราชการไทยสนใจ
จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตของคนไทยทำให้ชีวิตคนไทยเป็น
ระเบียบที่สุด

พระไอยการลักษณะโจร

โจรแบ่งออกเป็น ๘ จำพวก

๑. กตดา จ	คือกระทำเอง จัดเอง
๒. การาปีตา จ	คือใช้ให้ผู้อื่นกระทำ
๓. นิททธิฎา จ	คือสั่งสอนโจร เป็นครู
อุปเทศโจร
๔. สุฐานทา จ	คือให้ที่เป็นสำนักแก่โจร

๕. สุข จ

คือเป็นเพื่อนมิตรสหาย

อยู่ด้วยใจ

๖. ชานา จ

คือสมรู้ร่วมคิดด้วยใจ

๗. ตานา จ

คือป้องกันใจไว้

๘. ฤตุต จ

คืออยู่สมะเลด้วยใจ

แต่ไม่ได้กล่าวไว้ว่าเป็นผิดทั้งหมด หรือไม่ได้เป็นผิด
ในฐานะใจ แต่เป็นผิดในสภาพต่าง ๆ

ในบรรดา ๘ จำพวกยังแบ่งเป็นองคใจ ๓ คือใจที่
กระทำเองหมายถึง ๓ จำพวกแรก และสมใจคือพวกที่สมรู้
ร่วมคิดได้แก่พวก ๕ จำพวกหลัง

ในการลงโทษใจในเวลาที่เกิดโจรกรรมขึ้น จะกำหนดโทษ
องคใจก่อน แล้วลงโทษสมใจกึ่งหนึ่ง

ในกฎหมายตรา๑๓ ดวงยังกำหนดโทษใจตามอาการที่
กระทำผิดอีกด้วย

เช่น กล่าวถึง **โจรปล้น** ว่าทำอะไร จึงจะเรียกว่าปล้น

			๑๐	} คน
			๒๐	
			๓๐	
บ้าน		วัน		
ไปปล้น	]	กลาง	]	ยิงปืน
		คืน		
เรือน				

ให้ร้องเข้าไปให้เจ้าของสดุ้งตกใจกลัว แล้วเกบเอาทรัพย์

ทั้งปวง” * (๒๓)

* (๒๓) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ หน้า ๒๑๒

หน้าที่ของศาลคือจะต้องพิจารณาว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้
จะถือเป็นปล้นหรือไม่ คือพิจารณาองค์ประกอบว่า

๑. สมคบกันหรือไม่

๒. ปล้นบ้านเรือนหรือไม่

๓. เอาทรัพย์ไปหรือไม่

(ในสมัยก่อนนั้น การจะสมคบกันต้องตั้งศาลเพียงตา
โจรแต่งตัวโพกผ้าขาวม้าและมอมหน้า)

โจรย่องสดมเป็นโจรย่องตามเสาเรือน

“อันว่าโจรย่องสดมนั้นฤา คือโจรมีความรู้คุณเวท
วิทยาคม สกฏให้เจ้าของหลับแล้วขึ้นเกบเอาทรัพย์สิ่งของ” ** (๒๔)

(พวกโจรใช้จิ้งโคร่ง คือคางคกตัวใหญ่ๆ ตากแห้งเผารม
ควันให้คนหลับ)

โจรไถย

“อันโจรไถยนั้นฤา คือว่าเปนโจรกระทำให้กลัว แล้วเกบ
เอาทรัพย์สิ่งสิ้นไป” *** (๒๕) (เช่น ทำผีหลอก ทำให้น่ากลัว)

โจรตีชิง

คือโจรที่ปล้นการขนส่งสิ่งของที่บรรทุกพาหนะต่าง ๆ
และจะต้องทำด้วยกันหลายคน

** (๒๔) เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๑๒

*** (๒๕) เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๑๒

“อันว่าใจดีซึ้งนั้นฤา คือใจคบพวกเพื่อน

หาบคอน

บก

ไปตีโคเกวียน

ณ หนทาง

ทับไรร่

เรือ

สำเภานาวา

” * (๒๖)

โจรฉกฉวย

“อันว่าโจรฉกฉวยนั้นฤา คือว่าหาเครื่องศาสตราวุธมิได้
ไปคอยอยู่ที่ถนนหนทางเปลี่ยวซ่งซึ่งเอาทรัพย์สินของเครื่อง
อัญมณีทั้งปวง” ** (๒๗)

โจรข่มข่อน

“อันว่าโจรข่มข่อนนั้นฤา คือว่าคบกันไปคอยด้อมมอง
ณ ราวป่าทำน้ำสสถานที่ใด ๆ ก็ตีหนีให้เจ้าของรู้เหิน เกบเอาทรัพย์สิน
ข้างม้า เรือ เกวียน ประการใดไป” *** (๒๘)

โจรล้วงลัก

“อันว่าโจรล้วงลักนั้นฤา คือโจรล้วง เรือ เรือน ร้าน
เอาทรัพย์สินของทั้งปวงไป” **** (๒๙)

สถาบันพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

* (๒๖) เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๑๒

** (๒๗) เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๑๒

*** (๒๘) เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๑๒

**** (๒๙) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓ หน้า ๒๑๓

โจรลักเลียม

“อันว่าโจรลักเลียมนั้นๆ คือว่าเรือเกวียนสิ่งของท่านไว้ ณ ท่าบ้านเรือนแห่งใด ๆ ก็ดี เอาสิ่งของท่านไปไม่บอกเจ้าของ เจ้าของพบเห็นจึงว่าหยอกเย้า” * (๓๐)

ลักษณะโจรเหล่านี้ มีแต่ลดจำนวนและเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงเล็กน้อยในกฎหมายอาญาปัจจุบัน

กฎหมายลักษณะโจร ไม่ได้พูดถึงการปราบปรามโจร แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ ปราบกฏมียกกฎหมายอีกฉบับหนึ่งเรียกว่า กฎหมายลักษณะโจร ๕ เส้น กำหนดเกณฑ์ราษฎรให้ระงับการปล้นสะดมภ์ ให้ปราบโจรด้วยตนเอง ในขั้นแรกกำหนดไว้ว่า ถ้าเกิดเรื่องตี่ชิงวิ่งราวเมื่อใดให้ประชาชน ไกล่เคียง ในระยะสามเส้น ๑๕ วาต้องช่วยกันจับกุมให้ได้ภายใน ๓ วันถ้าผู้ร้ายหนีต้องช่วยกันติดตาม ถ้าหนีเข้าไปในหมู่บ้านใด หมู่บ้านนั้นต้องติดตามตัว ชาวบ้านหมู่บ้านเดิมกลับบ้านเรือนของตนได้ แต่เจ้าหน้าที่กำนันผู้ใหญ่บ้านต้องตามจับจนได้ ถ้าจับไม่ได้เป็นผิดต้องช่วยกันใช้ทรัพย์

มีผู้กล่าวว่ากฎหมายลักษณะโจรห้าเส้นนี้ เดิมมีอยู่แล้วใน พระไอยการ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงพระมหากรุณา ราชฎร โดยทรงลดให้เหลือ ๓ เส้น ๑๕ วา

* (๓๐) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓ หน้า ๒๑๑

นอกจากนั้นยังมีการให้บิดามารดาช่วยกันอบรมลูกหลาน
อย่าให้เป็นโจร และถ้าลูกหลานเป็นโจรแล้วก็อย่าอำพรางไว้
เพราะตนจะต้องได้รับโทษด้วย ถ้าคนในบ้านเป็นโจรเจ้าหน้าที่
จะมาจับเจ้าบ้านไปได้ ดังนั้นถ้าใครมีลูกหลานอันธพาลไม่เชื่อฟัง
ให้ไป “บอกศาลา” (คือไปบอกไว้ที่ศาลาลูกขุน) ว่าไม่รับผิดชอบ
คน ๆ นี้ ถือเป็นการตัดญาติขาดมิตรกันทีเดียว

พระไอยการอาญาหลวง

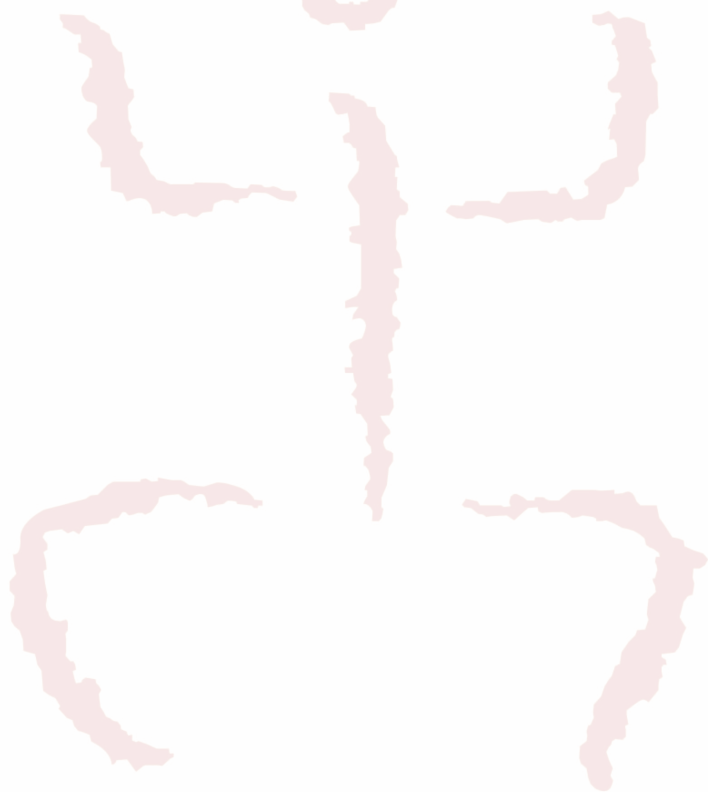
คือความผิดที่มีหลวง (เจ้าหน้าที่บ้านเมือง) เป็นโจทก์
(ถ้าราษฎรทำผิดต่อกันเป็นอาญาราชฎ) เป็นกฎหมายว่าด้วย
กรณีต่าง ๆ ที่บุคคลทรมายศต่อพระมหากษัตริย์ และเบียดบังลอบ
ลักส่วยส่วยสตราชพัตยา รวมไปถึงการกบฏและในการฉ้อราษฎ์
บังหลวง

ในกฎหมายอาญาหลวงนั้นบอกชัดถึงโทษ คือมีโทษ
ทางอาญา (ส่วนอาญาราชฎส่วนใหญ่มีโทษปรับ)

กฎหมายอาญาหลวง ห้ามมิให้ผู้คนแทงฟันกันถึงตาย
และไม่ให้ทำร้ายร่างกายกันในแผ่นดินของท่าน ซึ่งเรื่องนี้เข้าหลัก
The King's Peace คือพระเจ้าแผ่นดินต้องการให้แผ่นดินมีสันติสุข
ถ้ามีการฆ่ากันถือว่าทำลาย The King's Peace จึงจัดเป็น
อาญาหลวง (กฎหมายปัจจุบันการลักทรัพย์เกินกว่า ๕๐๐ บาท
และฆ่ากันถือเป็นการความอาญา) มีโทษ ๘ สถาน ตั้งแต่ภาคทัณฑ์
จนถึงฟันคอริบเรือนดังได้กล่าวไว้แล้ว

ในกฎหมายอาญาหลวง มีโทษพิเศษอีกอย่างหนึ่งคือการ
เอามะพร้าวห้าวยัดปากสำหรับโทษการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ
กล่าวว่าพระมหากษัตริย์ พูดยาขุเหຍให้คนเอาใจออกห่าง ฯ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

การศาลไทย

การศาลไทยนั้นไม่เหมือนแห่งใดในโลกตามระบบการศาลของไทยนั้น ถือว่าพระมหากษัตริย์นั้นเป็นต้นความยุติธรรมทั้งปวงเป็นใหญ่ในตระลาการ แต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวจะพิพากษาไม่ได้ทุกคดี จึงต้องทรงตั้งผู้พิพากษาศาลาการให้กระทำการในพระปรมาภิไธย

การยุติธรรมในชั้นแรกอยู่ในขอบเขตอำนาจของกระทรวงวังเพื่อให้การพิจารณาพิพากษาอยู่ใกล้ชิดพระเนตรพระกรรณ ทำให้เจ้ากรมวังมีบรรดาศักดิ์ว่า **ธรรมาธิกรณ์**

ต่อมาเมื่อมีคัมภีร์พระธรรมนูญรับกฎหมายมาจากอินเดียไทยเราจึงต้องมีพราหมณ์เป็นผู้เชี่ยวชาญมาคอยแปลตีความกฎหมาย เป็นข้าราชการในกระทรวงวังตามทำเนียบมี ๒ ตำแหน่ง คือ

พระมหาราชครูมหิธร

ศักดินาคนละ ๑๐๐๐๐

พระมหาราชครูปุโรหิต

พระมหาราชครูมหิธรเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าอยู่ที่ ศาลหลวง มีลูกขุน ๑๒ คน มีหน้าที่พิจารณาอาญาหลวง พระมหาราชครูปุโรหิตเป็น อธิบดีศาลแพ่งกลางแพ่งเกษม

ต่อมาศาลหลวงทั้งสามมีความน้อยลง เพราะแยกไปเป็นศาลตามกรมกองต่าง ๆ แต่ตำแหน่งพระมหाराชครูมีมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ และไม่ใช่พราหมณ์แต่เป็นคนไทย แม้ว่าจะขึ้นอยู่กับกรมพราหมณ์หลวงอยู่

ศาลแต่ก่อนทั้งหมดเป็นศาลหลวงขึ้นกับธรรมาธิกรณ์ แต่เมื่อมีคดีมากขึ้นและกรมกองแบ่งหน้าที่กันออกไปมาก จึงต้องมีศาลประจำกรมกองต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ศาลกระทรวงอุทธรณ์ แต่ก่อนเป็นศาลหลวงขึ้นกรมวัง ต่อมาไปขึ้นมหาดไทย มีหน้าที่รับอุทธรณ์จากศาลกรมกองต่าง ๆ

๒. ศาลกระทรวงอาญาหรือศาลราษฎร แต่ก่อนเป็นศาลหลวงแต่ต่อมาไปขึ้นมหาดไทย ว่าความอาญาทุกชนิดแต่จำกัดที่ตัวจำเลย คือจำเลยเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่เอง ถ้าเจ้าหน้าที่ไปกระทำผิดต่อราษฎรราษฎรมีสิทธิมาฟ้องร้องได้

๓. ศาลกระทรวงอาญาจักร พิจารณาคดีเกี่ยวกับการกล่าวหากันว่ามิได้เป็นพี่น้อง และหาว่าเป็นญาติแต่งหนังสือให้ราษฎรฟ้องหาความกันมีระบุไว้ในพระธรรมนูญ บทที่ ๓

“ถ้าหากันว่ามิได้เป็นญาติพี่น้องว่า เปนญาติพี่น้อง ประกันเข้าว่าเนื้อความต่างกันราษฎรก็ตี แต่งกรรมเขียนหนังสือให้แก่ราษฎรฟ้องร้องความหาความกันประการนี้ เป็นตระหวงอาญาจักรได้พิจารณา ถ้าหวัเมืองสารอาญาได้พิจารณา”*(๓๑)

* (๓๑) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ หน้า ๑๖๓

๔. ศาลกระทรวงอาญานอก ขึ้นกับกลาโหมว่าความเหมือนกระทรวงอาญา แต่จำเลยมิได้เป็นข้าราชการเกี่ยวข้องกับราษฎรเป็นคดีธรรมดา

๕. ศาลกระทรวงนครบาล ขึ้นกรมเมืองตัดสินคดีที่เกิดในเขตพระนคร เช่น คดีอุกฉกรรจ์มหันตโทษ โจรลักทรัพย์ฆ่าเจ้าทรัพย์

๖. ศาลกรมวัง ว่าความต่าง ๆ ที่พระราชวงศ์หรือพวกสมในเป็นคู่ความ หรือคู่ความเป็นที่วัดพระอารามหลวง

๗. ศาลแพ่งกลาง ขึ้นศาลหลวงมีหน้าที่ชำระคดีอาญาเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น คดีหมิ่นประมาทหรือคดียาตามพระธรรมนูญ บทที่ ๑๑

“อนึ่งมีพระธรรมนูญไว้ว่า หากันว่าด่าสประมาทประการใดก็ดี แผละโลมยิกยกอล้างแย่งเมียท่านลูกสาวหลานสาวท่านแลข่มขืนมิได้ถึงชำเรากดี ทุบถองตบตีด้วยไม้ด้วยมือมิได้ถึงสาหัส กู่นี้ยืมสินซื้อขายสิ่งของใด ๆ กดี ราษฎรทั้งหลายไปมาอาไศรย แลมันลักเอาผู้คนช้างม้าโคกระบือทรัพย์สินใดของท่านเจ้าเรือนซึ่งมิได้ให้อาไศรยมาฟ้องหาเจ้าเรือน ผู้ให้อาไศรยก็ดี ผัวเมียหย่ากันแบ่งสิ่งของ แลผัวลักของเมีย ๆ ลักของผัวพ่อแม่พี่น้อง

ลูกหลานลักของลูก
 เขย
 สไฟ
 ๆ ลักของบิดามารดา

ฝ่ายผู้ฝ่ายเมีย จำเลยเป็นสมนอกเป็นตระหวงแพ่งกลางได้
พิจารณา ถ้าหัวเมืองรองแพ่งได้พิจารณา” * (๓๒)

๘. ศาลแพ่งเกษม ขึ้นศาลหลวงตัดสินเรื่องรุกที่ดิน
เรือกสวน กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินต่าง ๆ สบประมาณเล็ก ๆ น้อย ๆ

๙. ศาลกระทรวงมรดก ชำระความมรดก ขึ้นกับกรมล้อม
พระราชวัง เพราะมรดกของคนไทยนั้นก่อนแบ่งให้ลูกหลานต้อง
เอาราชพัทยาออกเสียก่อน ราชพัทยาเหล่านี้เป็นเครื่องประกอบ
เกียรติยศของตน เช่น เรือกัญญา เป็นต้น ถือเป็นส่วนตัว
ไม่ตกถึงบุตร ดังนั้นเมื่อมีคนตายเจ้าหน้าที่กรมล้อมพระราชวัง
ต้องไปจัดทำบัญชีของเสียก่อน

๑๐. ศาลกรมท่า ขึ้นกับกรมท่าแบ่งออกเป็นหลายกอง
ชำระคดีเกี่ยวกับชาวต่างประเทศ

๑๑. ศาลกระทรวงกรมนา ชำระคดีเรือกสวนไร่นาสัตว์
พาหนะ

๑๒. ศาลกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ชำระคดีเกี่ยวกับ
ภาษีอากร

๑๓. ศาลกระทรวงธรรมการ ชำระคดีเกี่ยวกับภิกษุ
สามเณรทั้งที่ยังไม่สึกและสึกออกมาแล้ว แต่มีคดีตั้งแต่ระหว่าง
ที่อยู่ในสมณเพศ

* (๓๒) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ หน้า ๑๖๕

๑๔. ศาลกระทรวงสัสดีขึ้นกรมพระสุรัสวดี ชำระคดีเกี่ยวกับการขึ้นบัญชีคน การเกณฑ์คน การเข้าเวร (มารับราชการ แทนการเสียภาษีอากรที่เรียกว่าเข้าเดือนออกเดือน เข้าเดือนออกสองเดือน ฯ)

๑๕. ศาลกรมแพทย์ ชำระความเกี่ยวกับการวางยาพิษ เท่านั้น ศาลเหล่านี้มีอยู่แต่ในพระนคร

ศาลหัวเมืองเหมือนกับศาลในพระนคร เพียงแต่ย่อส่วนลง

๑. นครบาล หน้าที่ขุนแขวงหมื่นแขวงนอก
พิจารณา

๒. กรมท่า ยกกระบัตรเป็นผู้พิพากษา

๓. ศาลแพ่งกลาง รองแพ่งเป็นผู้พิพากษา

๔. ศาลแพ่งเกษม ขุนแพ่งเป็นผู้พิพากษา

๕. ศาลมหาดไทย เป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองและ
ยกกระบัตร

๖. ศาลกลาโหม เป็นหน้าที่ขุนปลัดและรองปลัด

การมีศาลต่าง ๆ มากมายนี้ ทำให้เกิดความสับสน เมื่อเกิดมีคดีความขึ้นแล้วไปหาศาลไม่ถูก จึงต้องมีระเบียบว่าเมื่อใครจะไปฟ้องร้องต้องไปยื่นความที่ กรมรับฟ้อง กรมรับฟ้องจะรับเรื่องไปพิจารณาส่งศาลลูกขุนใน ลูกขุนในพิจารณาเห็นว่าควรส่งฟ้องศาลใดก็ส่งฟ้องศาลนั้น

เมื่อความถึงศาลแล้วจำศาลเป็นผู้รับฟ้อง แล้วศาลต้องนัดคู่ความให้มาพร้อมกันกระทำการชี้สองสถาน ต่อไปเป็นหน้าที่ศาลที่จะพิจารณา ศาลไทยมีลักษณะเหมือนลูกขุน (Jury) ของอังกฤษ คือฟังความทั้งสองฝ่ายแล้วลงความเห็นว่ามีผิดหรือไม่ ถ้าไม่ผิดก็ปล่อยตัวไป ถ้าเห็นว่าผิดแล้วจึงเชิญบทพระไอยการมาเปิดดูว่าผิดอย่างไร แล้วทำตามบทพระไอยการนั้น ถ้าคู่ความไม่พอใจการตัดสินนั้น ก็ไปฟ้องร้องศาลกระทรวงอุทธรณ์ยังตัดสินไม่เป็นที่พอใจก็ถวายฎีกาได้

การถวายฎีกา นี้ เป็นสิทธิของประชาชนชาวไทยมาช้านาน แล้วกล่าวคือในสมัยสุโขทัยพ่อขุนรามคำแหง ทรงแขวนกระดิ่งไว้ที่หน้าพระราชวัง ถ้าใครมีทุกข์ร้อนประการใดก็มาสนั่นกระดิ่งแล้วจะทรงออกมาตัดสินคดี

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ ราษฎรตีกลองในสมัยรัชกาลที่ ๓ ผู้ที่ถวายฎีกาต้องถูกพระราชอาญาเขียนเสียก่อน เพื่อให้แน่ใจว่าได้รับความเดือดร้อนมาจริง ๆ

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เสด็จออกรับฎีกาด้วยพระองค์เอง พระมหากษัตริย์ไทยนั้นถ้าปรากฏพระองค์แล้วราษฎรถวายฎีกาได้ทุกเมื่อ เพียงแต่ชูหนังสือแล้วร้องว่า “เข้าข้าโปรดก่อน” ขบวนพยุหยาตราก็ต้องหยุด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงรับฎีกา

ค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดีต่าง ๆ นี้สูงมาก โดยเหตุที่ขุนศาล
ตระลาการจำศาลไม่มีเงินเดือน รายได้คือเงินที่เก็บจากคู่ความ
สินไหมที่ปรับเป็นพิไยเป็นเงินค่าจ้างผู้พิพากษา (เทียบได้กับ
ค่าธรรมเนียมศาล)

ดำน้ำ

ตัวอย่าง เช่น การดำน้ำ บดพิสูท

ลุยเพลิง

มาตรา ๗^{*(๓๓)} มีอัตรากำหนดไว้

๑. ค่าอ่านสำนวนคดี ๓ บาท

๒. ค่านายทะเบียนเชิญอ่านเชิญเทพยดาและ
สาบาน ๓ บาท

๓. ค่าปักหลักในน้ำ ๓ บาท

๔. ค่าผู้พิพากษานั่งเป็นประธาน ๖ บาท

๕. ค่าปลอกคอไม้ไผ่สำหรับสวมทั้งโจทก์และ
จำเลย ๑ บาท

๖. ค่าค่าธรรมเนียมผู้คุม ๔ คน ๓ บาท

๗. ค่าปราบที่บนฝั่ง ๕ บาท

๘. ค่าถั้นหม้อ ๑ บาท

๙. ค่ากคกอให้ดำน้ำ ๑ บาท

รวม ๒๖ บาท

* (๓๓) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ หน้า ๑๑๒-๑๑๓

ซึ่งนับเป็นจำนวนเงินสูงมาก เมื่อคิดถึงค่าของเงินสมัยนั้น
นอกจากนั้นยังมีเครื่องสังเวทดาอีก ๒ ชุด ชุดละ ๑๑ บาท
และระหว่างพิจารณาถ้าไม่อยากจะจองจำก็ต้องเสียเงิน

ค่าเว้นตรวน ๔ บาท

ค่าเว้นโซ่ ๔ บาท

ค่าเว้นพวงคอ ๔ บาท

และค่าธรรมเนียมนายทะเบียนอีก ๑ บาท

๒ ตำลึง

เมื่อพิพากษาคดีเสร็จแล้ว จำเลยที่ไม่มีเงินเสียค่าปรับ
ก็จะถูกจำจนกว่าครอบครัวญาติพี่น้องจะหาค่าปรับมาได้ สภาพ
ในคุกก็ลำบากมาก อาหารการกินก็ต้องมีคนนำมาส่งและผู้คุม
มีสิทธิใช้คนคุกทำงานโยธา

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

รายได้รายรับและภาษีอากร

รายได้ของแผ่นดิน

มีหลักฐานเกี่ยวกับรายได้แผ่นดินครั้งแรกสมัยพระเจ้า
รามคำแหง จารึกหลักศิลาจารึกว่า “เจ้าเมืองบ่เอาจากอบในไพร่
ลู่ทาง...” เซเดส์กล่าวว่าหมายถึงการไม่เก็บภาษีอากรทั้งหมดซึ่ง
เป็นไปได้ เพราะจกอบเป็นเพียงรายได้อย่างเดียว

การเก็บจกอบนี้ทำกันมากแม้ในยุโรป ตั้งปราสาทเก็บ
ภาษาเรียกว่าพวก Robber Barrons ในเมืองไทยก็ทำแบบเดียวกัน
คือทั้งสุโขทัย ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร ต่างตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ
และคอยเก็บภาษีจากเรือในแม่น้ำ

นอกกรุงสุโขทัยยังมีป้อมทุ่งเศรษฐี เป็นที่เก็บภาษีทางบก
ระบบการเก็บภาษีเช่นนี้ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชน
โดยทั่วไป พ่อขุนรามคำแหงจึงทรงให้ยกเลิก แต่ยังคงมีรายได้
ของแผ่นดินอย่างอื่น

๑. ส่งเสริมการค้าเสรี

๒. เทียวไปตีบ้านเมืองอื่น “กูไปตีหนังวังช้างได้”

๓. สุโขทัยมีเมืองขึ้นมากได้ส่วย

๔. พ่อขุนรามคำแหงทรงส่งเสริมการกสิกรรม ป่าหมาก
ป่ามะพร้าว มีการทำเชือกกันน้ำ ก็ได้ภาษีอากรจากการกสิกรรม
เป็นรายได้แผ่นดิน

๕. ได้ค่าปรับต่าง ๆ เป็นพินัยหลวง

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เศรษฐกิจส่วนใหญ่ขึ้นกับแรงงาน
ใช้เงินน้อย มีการเกณฑ์เลกมาใช้งานต่าง ๆ ในจำนวนนี้มี

๑. เลกส่วย คือคนที่อยู่ใกล้พระนคร การเกณฑ์แรงงาน
มาใช้ไม่สะดวกจึงใช้การส่งส่วยแทน คือต้องทำงานเพื่อเกิด
ผลผลิตต่าง ๆ ส่งเข้ากรุง เช่น ข้าว หวาย ดินบุก เลื้อหวาย

นอกจากนั้นถ้าภูมิภาคไหนมีผลผลิตที่ทางราชการ
ต้องใช้มากก็จะส่งเลกส่วยไปอยู่เลย เช่น ตามเหมืองแร่ดินบุก
ซึ่งใช้มุงหลังคาพระราชนา

พวกเก็บมูลค้างคาว ให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่แถบคงพญาไฟ

นอกจากนั้นยังมีงาช้าง ทองคำ เป็นผลให้เกิดการผูกขาด
ทางการค้าช้าง ค้างช้าง ดินบุกแร่ธาตุต่าง ๆ ดินปืน เหลือ สิ่งเหล่านี้
ได้มาจากส่วย ทางการใช้ไม่หมดจึงนำมาทำการค้า

๒. เลกที่เกณฑ์ตัวได้ อยู่ในพระนครหรือหัวเมืองวงราชธานี
ได้แรงงานก่อสร้างผลิตของใช้ในราชการในยามสันติ สิ่งก่อสร้าง
สุดท้ายที่ใช้เลกสร้างและใช้วัสดุจากส่วยคือกระทรวงกลาโหม
(สร้างในรัชกาลที่ ๕)

ถ้าราษฎรไม่ต้องการถูกเกณฑ์ ก็ต้องเสียเงินค่าราชการ
ในสมัยกรุงศรีอยุธยากำหนดเวลาเข้ารับราชการ ๖ เดือน ต้องส่งเงิน
มาแทนเดือนละ ๒ บาท (ปีละ ๑๒ บาท) เมื่อบ้านเมืองสงบ
ปลายกรุงศรีอยุธยา ประชาชนสมัครเสียเงินแทนการทำราชการ
กันมาก

ในสมัยกรุงเทพฯ เกณฑ์ปีละ ๓ เดือน ค่าของเงินเปลี่ยนไป
เพิ่มเป็นเดือนละ ๖ บาท กลับได้ประโยชน์มากเพราะ ๓ เดือน
เป็นเวลาไม่นานเกินไป คนไม่ต้องเดือดร้อนจึงมาให้เกณฑ์มาก

สำหรับคนต่างด้าวซึ่งส่วนมากเป็นคนจีน มีมากมายแต่กรุง
ศรีอยุธยา เมื่อครั้งเปิดกรุวัดราชบูรณะได้พระพิมพ์เนื้อชิน
มากมาย มีหนังสือจีนเขียนกำกับว่าคนจีนเช่นนั้น ๆ สร้างไว้เพื่อถวาย
พระราชกุศล (เป็นหลักฐานว่าคนจีนมากในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่
สมัยเจ้าสามพระยา) คนจีนไม่ต้องถูกเกณฑ์รับราชการเพราะ
ไม่ไว้วางพระราชหฤทัยแต่ต้องเสียเงินเรียกว่าค่าผูกปี เมื่อเสียเงิน
แล้วทางราชการจะให้หลักฐานทำเป็นรูปปีแผ่นยาว ๆ เล็กๆ เขียน
หนังสือจีน พวกจีนใช้แขวนคอค่าผูกปีนี้เก็บทุกๆ ๓ ปี ครั้งละ ๑.๕๐
บาทในรัชกาลที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๔ ขึ้นมาเป็น ๔.๕๐ บาท (ครั้งเมื่อ
ลดเงินค่าราชการลงเป็นปีละ ๖ บาท)

ค่าผูกปี ๓ ปีครั้ง ๑ บาทสองสลึง มีใบกำหนดบอก
รูปพรรณ ใครไม่ชอบผูกก็ไม่ต้องผูกแต่ต้องเสียภาษีเพิ่มเป็น ๖ บาท
สลึงในพระนคร กรมพระคลังสินค้าเป็นผู้ผูกปีในหัวเมือง เจ้าเมือง
เป็นผู้รับผิดชอบ

คนจีนที่ไม่มีค่าปีต้องทำงานโยธาให้ปีละ ๓ เดือน
พวกจีนที่ได้เป็นขุนนางแล้วไม่ต้องเสียค่าปี

เมืองไทยขาดแรงงานช่างฝีมือ จึงสนับสนุนคนจีนให้เข้า
ประเทศมาก ๆ

รายได้ประเภทช่วยเหลือในรัชกาลที่ ๕ เปลี่ยนเป็น เงินค่า
ราชการ เรียกว่า เงินราชการ ทั่วประเทศ สำหรับคนไทยอายุ
๒๐-๖๐ ปี เงินนี้เก็บติดต่อกันมาถึงสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ภาษีอากร ภาษีที่เก็บจากสินค้าในสมัยกรุงศรีอยุธยาและ
ต้นรัตนโกสินทร์เรียกว่าอากรทั้งสิ้น เก็บจากผลผลิตต่าง ๆ ใน
ประเทศที่เกิดจากที่นาที่สวนที่ไร่จากแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ จากป่า
และจากการต้มเหล้า

ยกเว้นการต้มเหล้า มีหลักการว่าเก็บจากผลผลิตไม่ใช่
ที่ดิน (แต่เนื่องด้วยแผ่นดิน) โดยถือว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็น
เจ้าของที่ดินทั่วประเทศ ถ้าทรงรักษาแผ่นดินไว้ดีประเทศจะได้
ผลผลิตจากที่ดินนั้น ก็ควรต้องแบ่งถวายเพื่อใช้ในราชการ

อากรเหล่านี้มี

- **อากรค่านา** เป็นภาษีที่เก็บได้จากข้าวที่ผลิตได้ทั้งหมด
จากนาในพระราชอาณาจักร ซึ่งธรรมเนียมนี้มีมาตั้งแต่สมัยอินเดีย
โบราณ (สมัยอารยัน) ที่กษัตริย์มีสิทธิชักส่วนลดจากที่นา
(สมัยอารยันปลูกพวกข้าวสาลี บาร์เลย์ ไม่ปรากฏว่ามีข้าวเจ้า
สำหรับข้าวสาลีต้นนั้นมาจากว่า สัตตฺต แปลว่าถูงสำหรับใส่ Barley
แห้ง ๆ) La Loubère จดว่าเก็บจากข้าวแต่ก็มีการคำนวณจาก
ที่ดิน คือเก็บไร่ละสลึงแต่ครึ่งหนึ่งเป็นของเจ้าเมือง (แสดงว่าการ
ปกครองแบบ Feudal ยังคงเหลือร่องรอยอยู่)

การเก็บภาษีนี้ เดิมจะเก็บเฉพาะที่ดินที่มีการเก็บเกี่ยวได้

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เปลี่ยนเป็นเก็บจากที่ดินที่เป็นที่นาทั้งหมด เพราะเกรงว่าถ้าเก็บเฉพาะที่ดินที่เก็บเกี่ยวได้คนจะกลัวภาษีและไม่ยอมทำนา และยังเป็นการบังคับว่าคนจะต้องพยายามทำนาเพื่อหาเงินมาเสียภาษี

ปลายสมัยอยุธยา อากรค่านาเก็บอย่างเป็นธรรมขึ้นคือ ค่านาขึ้นกับสภาพของที่นาโดยแบ่งเป็นสองชนิด

๑. อากรที่เก็บจากนาคูโค เป็นนาดีที่ไม่ได้รับความกระทบกระเทือนจากความวิปริตของธรรมชาติดินฟ้าอากาศ คำว่า “โค” คงจะแสดงว่ามีน้ำสม่ำเสมอไม่ท่วมมากเกินไป สามารถใช้โคไถนาได้ ถ้านาที่มีน้ำเจิ่งมากใช้ได้แต่ควาย นาคูโคนั้นอยู่แถว ๆ สระบุรี นครนายก เป็นต้น ถ้าใช้โคคู่หนึ่งขึ้นไปจึงจะเก็บภาษี เจ้าของนาคูโคจะมีเอกสารให้ถือไว้ แสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินเรียกว่า หนังสือตราแดง (นาพวกนี้เป็นนาดำทั้งสิ้น)

๒. อากรค่านาฟางลอย นาฟางลอยเป็นนาไม่ดีเพราะบางที่น้ำท่วมมากจนต้นข้าวงอกยาวไปตกที่คนอื่น ต้องคอยหลบข้าวเป็นนาหว่านผลิตได้แต่ข้าวเบาได้ผลน้อย นาฟางลอยได้แก่नावบริเวณอำเภอผักไห่ อำเภอเสนา เป็นต้น

การเก็บภาษีค่านา เก็บเฉพาะเวลาทำนาได้ (ดูจากซังข้าวถ้ามีซังเหลือก็เก็บภาษี)

เจ้าของนาฟางลอยถือเอกสาร เรียกว่า ใบจอง เป็นเครื่องแสดงกรรมสิทธิ์และบอกชนินคานิที่เสีย

การเก็บภาษีนี้นับสมัยอยุธยาเก็บเป็นเงิน สมัยกรุงธนบุรีปรากฏว่ามีทัพศึก อยากได้ข้าวไว้แจกทหารและราษฎรในพระนคร จึงเปลี่ยนมาเก็บค่านาเป็นข้าวในอัตราไร่ละสองถัง ซึ่งเป็นอัตราที่ค่อนข้างสูง นอกจากนั้นราชการยังบังคับซื้อข้าวอีกไร่ละสองถังด้วย ราคาถังละสองสลึงเพียงซึ่งเป็นอัตราที่ต่ำทำให้ราษฎรมีความเดือดร้อนมาก

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ จึงเลิกการบังคับซื้อข้าวราษฎร การเก็บค่านาเป็นข้าวยังใช้มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงเก็บเป็นเงินโดยอัตราไร่ละสลึง มีค่าขนอีกเฟื้องเป็นค่าขนส่งข้าวจากไร่นามาฉางหลวง เมื่อครั้งราษฎรยังเสียอากรเป็นข้าว ครั้นเมื่อเปลี่ยนเก็บภาษีเป็นตัวเงินอัตราค่าขนก็ยังคงอยู่

(ค่าเผา เงินภาษีอากรทุกอย่างจะต้องบวกอีก ๑๐๐ ละ ๕๐ สตางค์เป็นค่าเผา ค่าเผานี้มีประวัติว่าโบราณเก็บภาษีเป็นเงินพดด้วง มีผู้เจาะรูชุดเอาเนื้อเงินข้างในไปขายแล้วใช้โลหะอื่นที่มีน้ำหนักใกล้เคียงกัน เช่น ดีบุก หยอดไว้ข้างในทางราชการเมื่อได้เงินมาก็ต้องนำมาเผาพิสูจน์ดู ถ้าเป็นเงินที่มีโลหะอื่นอยู่ข้างใน โลหะนั้นจะหลอมไหลออกมาก่อน เงินค่าเผาก็คือเงินสำหรับค่าใช้จ่ายในการพิสูจน์ จนกระทั่งใช้เงินธนบัตรแล้วเงินค่าเผานี้ยังมีอยู่ จนกระทั่งสมัยพระองค์เจ้าวิวัฒนไชยเป็นอธิบดีกรมสรรพากรจึงให้เลิก)

อากรค่านานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาลดหย่อน คือนาคู่โคซึ่งเคยเก็บภาษีเรื่อยไปไม่ว่าจะทำนาได้หรือไม่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เก็บเฉพาะที่ดินที่ทำนาได้ติดต่อกัน ๓ ปี ถ้าทำนาไม่ได้ ๓ ปีก็ไม่เก็บ สำหรับนาฟางลอยถ้าปีไหนทำนาได้น้อยก็ลดอากรให้ ต้องทำนาได้ดี ๔ ปีจึงจะเก็บตามอัตรา

- **อากรสวน** เก็บจากผลไม้ในสวนต่าง ๆ เกณฑ์ที่เก็บคือเก็บจากผลไม้ที่ออกผลแล้ว (ถ้ายังไม่ออกก็ไม่เก็บ) เก็บเป็นรายต้นตามพันธุ์ของผลไม้ เช่น ทุเรียนเสียภาษีสูง มะม่วงอกร่องเสียสูงกว่ามะม่วงแก้ว เป็นต้น เรียกว่า **อากรสวนใหญ่** (นับต้นเก็บ)

ในตอนแรกการเก็บภาษีไม่คำนึงถึงขนาด แต่ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ คุขนาดด้วย ถัดต้นโตเสียมากต้นเล็กให้ผลน้อยเสียภาษีน้อยให้ความเป็นธรรม

อากรสวนใหญ่นี้มีการประเมิน (นับต้น) เป็นครั้งคราว เรียกว่า **การเดินสวน** ส่วนใหญ่ประเมินต้นแผ่นดิน แผ่นดินยาว ๆ เช่น รัชกาลที่ ๕ ก็มีการประเมินเป็นครั้งคราวประเมินแล้วเสียภาษีเป็นรายต้นทุกปี

อากรสวนใหญ่นี้เป็นผลดี เนื่องจากเก็บจากต้นอาศัยพันธุ์ทำให้ชาวสวนไทยเริ่มรู้จักคัดพันธุ์ผลไม้ ปลูกเฉพาะที่คุณภาพดีได้ผลมาก เพื่อสะดวกในการเสียภาษี ถ้าไม่ดกหรือดกแล้วไม่ดีก็ฟันทิ้งเสียเพราะไม่คุ้มภาษี

- **อากรสมพัตร** เก็บจากพืชไร่ เช่น อ้อย กล้าย ยาสูบ หัวมัน ข้าวโพด ผัก ถั่วฯลฯ คำนวณจากที่ดิน พืชไร่จะเก็บเหมือนกันหมดไม่ว่าจะเป็นชนิดใด แต่ก่อนเก็บแพงมากตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์เก็บถึงไร่ละบาททำให้ไม่ค่อยมีการทำไร่

ในรัชกาลที่ ๔ ลดลงไร่ละสลึงเฟื้อง พืชไร่จึงเจริญ รัชกาลที่ ๔ ทรงขุดคลองดำเนินสะดวกเป็นการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชไร่ได้เลื่องพระนคร

ภาษีพืชไร่ที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือ ภาษีพริกไทย ซึ่งแต่เดิมไม่เสียภาษี ต่อมากลายเป็นภาษีสำคัญเพราะมีการส่งออกนอกประเทศ

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงเริ่มเก็บภาษีโดยให้มิวนายอากรเป็นคนขึ้นผูกขาดไป การผูกขาดคือนายอากรมาประมูลต่อรัฐบาลว่าจะถวายเป็นหลวงเท่าไร ผู้ที่ถวายเป็นมากได้ผูกขาดไป นายอากรจะไปเก็บภาษีต่อจากราษฎรทั่วไปหรือไม่ก็แบ่งเป็นมณฑล แต่ต้องเก็บไม่เกินอัตรา(กำหนดเป็นหาบ) หน้าที่อีกอย่างคือต้องไปส่งเสริมให้ปลูกมากขึ้นต้องคอยเร่งรัดกดขัน แต่บางครั้งก็มีการคดโกงทำให้ราษฎรเดือดร้อน อากรพริกไทยในรัชกาลที่ ๓ เก็บทั้งผู้ผลิตและผู้ซื้อซึ่งเป็นคนต่างประเทศด้วย

ในรัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่าราษฎรเดือดร้อนจึงไม่ให้ใครผูกขาดภาษี รัฐบาลเก็บโดยตรงโดยถือว่าพริกไทยเป็นอากรสมพัตร

- อากรเบ็ดเตล็ด มีมาแต่สมัยอยุธยา รัฐบาลเก็บเอง เช่น

๑. อากรสุรา ในสมัยนั้นการดื่มสุราเป็นผลิตผล รัฐบาลเก็บภาษีเตาละบาท (เตาหนึ่งคือการต้มจนหมดแอลกอฮอล์) ถ้าต้มใหม่เสียอีกบาท

๒. อากรค่าน้ำ คือภาษีการประมง แม่น้ำลำคลอง ถือว่าเป็นของหลวง เมื่อคนไปใช้ประโยชน์ก็ต้องเสียภาษีให้หลวง เก็บจากเครื่องมือที่ใช้จับปลา เครื่องมือที่จับปลาได้น้อยก็เสียน้อย เครื่องมือที่จับปลาได้มากก็เสียมาก ถ้าเป็นพวกแหวนก็เสียมากขึ้น หรือโพงพางซึ่งเป็นเครื่องมือที่ขวางลำน้ำเสียมาก

๓. อากรรักษาเกาะ ใครต้องการหาสินค้าจากเกาะก็ไปขอทางราชการ ทางราชการจะเก็บเงินเป็นแต่ละเกาะ ผู้ที่เสียเงินแล้วก็หาสินค้าได้จากเกาะ เช่น ไข่เต่า รังนก ในสมัยกรุงธนบุรี แยกภาษีรังนกต่างหาก

๔. La Loubère จดไว้ว่ามี อากรโสมณี ด้วย

สรุปแล้วในสมัยกรุงธนบุรี รัชกาลที่ ๑ และ ๒ เก็บภาษีอย่างกรุงศรีอยุธยา ในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีการค้าผูกขาดตั้งนายอากร ในรัชกาลที่ ๑ มีนายอากรบ่อนเบี้ย หว ย ก.ข. ด้วยเกิดเงินขาดไม่เข้าท้องพระคลัง พระยาอินทรากรถวายบังคมทูลให้ทรงออก หว ย ก.ข.

อากรอื่น ๆ มีอากรเกลือ น้ำมันมะพร้าว น้ำมันพืช อื่น ๆ ไม่กฤษฎณา กำนาน ได้ ฟิ้น จาก ไม้ไผ่ต่าง ๆ ไม้ค้ำพลู (ค้ำพลู)

ไม้ต่อเรือ อากรไม้สักฝ้ายยาสูบ เชือก คราม เนื้อเค็ม ปลาเค็ม กะปิ
น้ำตายทราย น้ำตาลหม้อ น้ำอ้อย อากรโรงน้ำตาล จันอับ อากรไฟ
อากรเทียนไข อากรปูนขาว ค่าทะเบียนรูปพรรณวัวควาย ล้อเลื่อน
เรือเช่า จกอบภาษีผ่านคลองที่ต้องใช้คนลากเรือ

สมัยรัชกาลที่ ๓ เลิกอากร ๒ ประเภท คืออากรรักษาเกาะ
และอากรค่าน้ำ ไม่มีพระราชประสงค์หาเงินจากสิ่งที่บาป

แต่ก่อนรัฐบาลค้าขายด้วยการผูกขาดสินค้าต่าง ๆ ค่อย ๆ
เลิกในรัชกาลที่ ๓ รัฐบาลค้าขายกับต่างชาติ เจ้านายข้าราชการ
ก็ค้าสำเภากับต่างประเทศ มาถึงรัชกาลที่ ๔ รัฐบาลเลิกการค้า
เจ้านายข้าราชการก็ต้องเลิกค้าขาย เพราะไม่ต้องด้วยพระราชนิยม
หันมาเก็บภาษีใหม่ ๆ ในรัชกาลที่ ๓ ห้ามฝิ่นเข้าประเทศ
สมัยรัชกาลที่ ๔ ให้เฉพาะคนจีนสูบฝิ่น มีกฎหมายว่าถ้าคนไทย
สูบฝิ่นจับได้ให้ผูกปิ่นเงิน (เท่ากับเป็นการตัดสัญชาติ) เพิ่มภาษี
เนื้อ สุกร ปลาสด ไหม ขี้ผึ้ง ผ้า หม้อไหต่าง ๆ โรงถลุงแร่ ภาษีเรือขุด
ภาษีแจวพาย ภาษีต่อรองพนันกัน ภาษีงานศพ

ในรัชกาลที่ ๔ เริ่มเก็บอากรค่าน้ำและค่ารักษาเกาะอีก
ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ประโยชน์เรื่องเกาะมาก ในสมัยรัชกาล
ที่ ๓ ไม่เสียอากร พันธุ์สัตว์ทำท่าจะหมดในสมัยรัชกาลที่ ๔
ทำให้มีการรักษาพันธุ์สัตว์ โดยกำหนดว่าปีหนึ่งจะเก็บไว้เท่าไร
ต้องเหลือไว้ให้ฟัก รังนกครั้งที่สามเลิกเก็บ รัชกาลที่ ๔ เลิกเก็บ
ภาษีวัวควาย ล้อเลื่อน เรือที่เข้ามาค้าขายและผ่านคลอง

การค้าข้าวในรัชกาลที่ ๔

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ห้ามส่งข้าวออกนอกจนกว่าจะมีสต็อกข้าวพอบริโภคในประเทศเกินกว่า ๓ ปี

ในรัชกาลที่ ๔ มีการลดหย่อนอากรค่านาคนทำนามากขึ้น ปัญหาคนไทยจะอดข้าวไม่มี จึงให้ส่งข้าวออกได้ทุกปีเพราะมีข้าวมาก ภาษีขาออกของข้าวเป็นรายได้ที่สำคัญ

ไม้สัก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการให้สัมปทานป่าไม้แก่บริษัท
ภาษีขาเข้าขาออก (จังกอบ)

ในสมัยอยุธยาเมื่อมีเมืองท่า ๒ แห่ง คือมะริด และปากแม่น้ำเจ้าพระยาและเมืองท่าเล็ก ๆ ทางฝั่งทะเลทางใต้ เรือสินค้าจากทางตะวันตกจะขึ้นที่มะริดในสมัยแรก เรือจากจีนจะเข้ามาทางปากน้ำเจ้าพระยา เข้ากรุงเทพหรือกรุงศรีอยุธยา แต่ต่อมาสมัยอยุธยาตอนกลาง เรือชาติตะวันตกก็เข้ามาทางปากน้ำเจ้าพระยา เมืองไทยกลายเป็นเมืองสำคัญ ในการค้าขายระหว่างจีนกับชาติตะวันตก เพราะจีนเกรงฝรั่งจะเข้าไปเผยแพร่นิกายศาสนาจึงห้ามเรือฝรั่งเข้าไปค้าขาย นอกจากฝรั่งในเรือจะพิสูจน์ว่าทำหยาบคายกับรูปพระเยซูได้ (พ่อค้าโปรตุเกสยอมทำได้) แต่เรือจากเมืองไทยนั้นเข้าไปค้าขายได้ เพราะไม่ใช่เพียงแต่คนไทยนับถือศาสนาพุทธเท่านั้น แต่พ่อค้าไทยยังหลอกลวงจีนว่าไทยเป็นเมืองขึ้นของจีนและหลอกลวงคนไทยด้วยกันเองว่าเป็นเรือส่งไปทางเจริญพระราชไมตรี พอขึ้นแผ่นดินใหม่ก็ต้องส่งเรือเข้าไปเมืองจีน

เรือสำเภาที่ต่อในเมืองไทยแล้วไปที่กวางตุ้ง ตีทะเบียนเป็นเรือจีนทำให้ค้าขายสะดวก

เมื่อเป็นเช่นนี้ ฝรั่งเศสต้องเข้ามาอยู่ที่อยุธยาเพราะอยากได้ของจีน เอาของฝรั่งมาลงเรือไทยไปเมืองจีน และขนของจากจีนกลับมาเมืองไทย มี Factory สถานการค้าของฝรั่งเข้ามาตั้งในเมืองไทยมากมายทำให้ไทยร่ำรวยมาก รัฐบาลเก็บภาษีได้มาก เก็บภาษีร้อยละ ๓ จากเรือที่มากำขายสมำเสมอ ถ้านาน ๆ มาครั้งหรือเรือที่เข้ามาใหม่เก็บร้อยละ ๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ เพิ่มภาษีเรือที่นาน ๆ มาครั้งเป็นร้อยละ ๘

นอกจากภาษีขาเข้ายังมีจังกอบเรือ ไม่ได้เก็บจากสินค้า แต่เก็บจากขนาดของเรือ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ La Loubère ว่าคิดความยาวก่อน ๑ บาท : ๑ วา แต่เรือจะยาวเท่าไรก็ตาม ถ้ากว้างเกิน ๖ ศอก เสียเพิ่มศอกละ ๖ บาท ทำให้การชาวกรุงเก่าบอกว่าเก็บจากปากเรือโดยคิดภาษีตามความกว้างของปากเรือ ไม่ใช่ตามความยาวของเรือ เรือที่กว้าง ๔ วาขึ้นไป ถ้าเป็นเรือลูกค้าไทยคิด ๑๒ บาท : ๑ วา ถ้าเป็นเรือมาจากทางไกล คือเรือฝรั่งเก็บ ๒๐ บาท : ๑ วา เมื่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ คงเก็บเป็นภาษีปากเรือ นายจอห์น ครอว์ฟอร์ด บอกว่าในสมัยรัชกาลที่ ๒ เรือจีนเสียค่าภาษีปากเรือ ๔๐ บาท : ๑ วา เรือฝรั่งเก็บ ๑๑๘ : ๑ วา เรือจากมลายูเก็บลำละ ๑๓๐ บาท คงจะต้องการส่งเสริมการค้ากับจีนให้จีนเป็นตลาดสินค้าด้วย เรือฝรั่งยังต้องเสียค่าทอดสมออีกเล็กน้อย

สินค้าขาออกเก็บภาษีอัตราต่างกัน สำหรับสินค้าแต่ละชนิด

นอกจากสินค้าขาเข้าออก จังกอบยังมี **อากรขนอน** (อากรขนอนตลาด) เก็บร้อยละ ๑๐ ของราคาสินค้าที่บรรทุกเรือและเกวียนในพระราชอาณาจักร ราชการตั้งด่านได้ทั้งทางน้ำ ทางบก เมื่อสินค้าผ่านก็ต้องเสียภาษี ด่านภาษีนี้มีมานานพอขุนรามคำแหงยกเลิก ในสมัยอยุธยาด่านมีจนสุดเขตพระราชธานี อากรขนอนเดิมก็คงเป็นภาษีขาเข้าขาออก เพราะสุโขทัยและอยุธยาต่างก็เป็นอิสระกลายเป็นคนละประเทศ และต่างก็มีเมืองอื่นเป็นเมืองขึ้น จึงต้องเสียภาษีถ้าค้าขายระหว่างกัน แต่ในสมัยต่อมามีการค้าขายกับชาวต่างประเทศจริง ๆ เกิดภาษีอื่นขึ้น อากรขนอนจึงกลายเป็นด่านเก็บภาษีภายในประเทศ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ อากรขนอนบางอย่างกลายเป็นผูกขาดให้ชาวจีนประมูลเก็บ

อากรตลาด

เริ่มเก็บในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (พร้อมกับอากรขนอน) อัตราไม่แน่นอนเก็บจากพวกที่ไปค้าในตลาด ที่ถือว่าเป็นของหลวง วิธีเก็บเรียกว่ากำตาก (ภาษีกำตาก) ตามร้านจะมีอ่างใส่น้ำวางไว้ พนักงานนำไปก้ำกั้นนับเป็นอากรตลาด อากรนี้มีมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงยกเว้นให้ร้านพระชาวตลาดทำเทียนต้องให้ดอกไม้รูปเทียนบูชาพระแก้วต่อมาใน

ตลาดอื่น ๆ ก็เลิกไป อากรตลาดเปลี่ยนเป็นภาษีร้านค้า ภาษีแพ
ภาษีเรือ เพราะร้านค้าส่วนใหญ่อยู่บนแพหรือบนเรือ บนบกมีน้อย

เรือ เสียลำนละ ๒ บาทต่อปี

ร้านหรือแพเก็บตามชนิดของสินค้า เช่น

ร้านผ้า ปีละ ๔ บาท

ร้านข้าวสาร ปีละ ๒ บาท

ร้านปลา ปีละ ๑ บาทสองสลึง

ร้านหมาก พลุ นูหรี ปีละ ๒ สลึง

นอกจากนั้นรายได้ของแผ่นดิน ยังมาจากกำไรการค้าของ
รัฐบาล คือเอาส่วนที่ได้จากหัวเมืองส่งไปขายต่างประเทศและ
รัฐบาลยังผูกขาดสินค้าบางประเภทอีกด้วย เช่น ดินบุก ไม้สัก
แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมประกาศให้ดินบุกเป็นสินค้าผูกขาดของ
รัฐบาล เหตุที่ประกาศไม่ใช่เพราะต้องการแสวงหากำไร แต่ทรง
เกรงว่าดินบุกจะไม่มีพอใช้ในประเทศ เมื่อการค้าดินบุกผูกขาดได้
กำไรดี มาถึงสมัยพระเจ้าปราสาททองเห็นดีจึงเพิ่มสินค้าผูกขาด
อีกหลายประเภท คือดินประสิว ฝาง (เปลือกไม้) ตะกั่ว หมากแห้ง
(หมากสง) หนังสัตว์ ไม้มะริด ช้าง งาช้าง สมัยพระเจ้าปราสาททอง
เพิ่มรั้งนก

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ เพิ่มพริกไทย กระวาน กำยานและ
ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพิ่มไม้สัก

ยังมีสินค้าผูกขาดเข้าอีกคือรัฐบาลผูกขาดการซื้อของบางอย่างจากต่างประเทศแล้วนำมาขายแก่ประชาชน สินค้าเข้าที่รัฐบาลผูกขาดได้แก่ ปืน กระสุนดินดำและลูกปืน ของเหล่านี้รัฐบาลเหลือใช้แล้วจึงเอาออกขาย แต่ต่อมารัฐบาลเก็บไว้ทั้งหมด เพราะกลัวการส้องสมผู้คนเป็นกบฏ การผูกขาดสินค้าเข้าแต่เดิมจึงเป็นเหตุผลทางการเมือง ต่อมาในสมัยพระเจ้าปราสาททองเห็นได้กำไรดี จึงให้เพิ่มผ้าเป็นสินค้าผูกขาดคือผ้าจากอินเดีย เปอร์เซีย และจีน การผูกขาดทำให้รัฐบาลได้กำไรแต่ราษฎรเดือดร้อน ในรัชกาลที่ ๒ จึงให้เลิกการผูกขาดผ้าเหลือแต่ปืนและกระสุนดินดำ

ส่วนการผูกขาดภาษีขาออกนั้น นอกจากเอาสินค้าไว้อขายกับพ่อค้าชาวต่างประเทศที่เข้ามาในเมืองไทย แล้วรัฐบาลยังนำลงเรือสำเภาไปขายต่างประเทศเองด้วย สินค้าที่นำออกไปขายก็มี ข้าว ช้าง ไม้ ฝาง ดีบุก หนังสัตว์ ผูกสำเภาไปขายเมืองจีนมีกำไรจากค่าบริการทุกเครื่องด้วยเงินมาได้กำไรมากมาย การค้าสำเภาในสมัยรัตนโกสินทร์มีทั้งเรือหลวงและเจ้านาย รัชกาลที่ ๓ ก่อนเสวยราชย์ทรงร่ำรวย โปรดสร้างเรือบรรทุกของมาจากจีน

ค่าฤชาธรรมเนียมและค่าปรับ

ฤชา - รายได้ศาลต่าง ๆ ได้จากการบริการบางอย่างที่ศาลให้แก่ประชาชน เช่น

การออกโฉนดที่ดิน ค่าฤชาตกเป็นของหลวง

รายได้จากคดีที่เกี่ยวกับเงินทางราชการได้กึ่งหนึ่งอีก
กึ่งหนึ่งเป็นของผู้พิพากษา

ค่าปรับทุกอย่าง คือค่าปรับที่เป็นการลงโทษและค่าปรับ
จากผู้ไม่สามารถรับโทษตกเป็นของหลวงทั้งสิ้น

รายได้เบ็ดเตล็ด

๑. บางครั้งมีงานใหญ่ ๆ เช่น การรับทูต ต้องมีการก่อสร้าง
ก็จะเกณฑ์เงินสิ่งของจากหัวเมือง

๒. รัฐบาลตรา ผู้ที่ทำผิดมีโทษหนักจะถูกฟืนคอ รัฐบาล
หรือรัฐบาลตรา

๓. มรดกไม่มีทายาทตกเป็นของหลวง

ผู้ที่มีศักดินา ๑๐๐๐๐ ขึ้นไป จะทำพินัยกรรมต้องมีคนเป็น
พยานมากมาย เพราะทรัพย์มรดกต้องเสียภาษีให้หลวง ๑/๔
คนที่มียศศักดินาต่ำลงมาไม่ต้องเสียภาษี สันนิษฐานว่าคนศักดินา
๑๐๐๐๐ ขึ้นไป ต้องมีทรัพย์มากและอาจจะทุจริตมาก

๔. เครื่องราชบรรณาการ ๓ ปีต่อครั้ง (ปกติ) มีต้นไม้เงิน
ทองของอื่น ๆ เล็ก ๆ น้อย ๆ

สมัยรัชกาลที่ ๕ เครื่องราชบรรณาการจากไทรบุรี กลันตัน
ตรังกานู มีต้นไม้เงิน ๑ ต้นไม้ทอง ๑ แต่ละต้นสูง ๖ ศอก มีกิ่งไม้
๘ ชั้น มีดอกไม้เงินทองรวม ๖๓๘ ดอก ใบไม้เงินทอง ๕๘๐ ใบ
มีงู ๒ คู่ ทองคู่ ๑ เงินคู่ ๑ นกอีก ๔ ตัว และกวางเงิน ๒ บนยอดมี
ดอกไม้เงินทองใหญ่อย่างละ ๑ มีกลีบเป็น ๓ ชั้น และยังมีบรรณาการ
สมทบ คือแหวนทองลายจันทะพร้าว ๒๖ วง หอกคร่ำทอง ๖ คู่
ผ้าขาว ๔๐ พับ

นอกจากของหลวงยังต้องมีของถวายพระบรมวงศานุวงศ์
ผู้ใหญ่ และของกำนัลเสนาบดี

สำหรับตรังกานู ยังมีเพิ่มเติมคือโสร่งเส้นทอง ผ้าขาวพับ
กำยาน หวาย เสื่อ ไม้พลอง หอยมุก ซึ่งไม่สำคัญนัก เป็นเพียง
ตัวอย่างของพื้นเมือง

ต้นไม้เงินทองนี้มาจากลัทธิไสเลนทร์ ถือว่าเป็นต้นไม้
ในป่าหิมพานต์เชิงเขาไกรลาสซึ่งเป็นที่ประทับของพระอิศวร

รายได้ไม่ได้เอาเข้าคลังทั้งหมด ต้องเสียส่วนแบ่งให้ผู้เก็บ
ภาษี จึงมีการรั่วไหลบ้าง แต่เมื่อรวมแล้ว La Loubère ว่ารายได้
แผ่นดินตกปีละล้านห้าแสนบาท (เฉพาะตัวเงิน) และยังมีรายได้ที่
ไม่ได้เป็นตัวเงินอีกมากมาย

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ตัวเงิน ๒ ล้าน ๒ แสนรวมกับ
รายได้ที่เป็นวัตถุทั้งหมด รายได้ประมาณ ๕ ล้านสองแสนบาท

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงแก้ไขระบบภาษีตั้งภาษีใหม่ ๆ
รายได้ของแผ่นดินเป็นตัวเงินประมาณ ๒๕ ล้านบาท และภาษี
ที่เป็นแรงงานอีกประมาณเท่าตัว

บุคคลที่ได้รับการยกเว้นภาษี ได้แก่

- พระ
- โพรหลวงทั้งปวงที่ขึ้นทะเบียนแล้วไม่ได้หนีมี

หนังสือสำคัญเรียกว่า ตราภูมิคุ้มห้าม

การเก็บภาษี

ถ้าคำนึงถึงสมัยต้นอยุธยาได้เงินน้อยแต่ไม่ต้องการมาก เพราะทุกอย่างใช้เกณฑ์ราษฎร เป็นหน้าที่ของสมุหนายก ที่จะต้องเกณฑ์แรงงานมาใช้ในราชการถ้าจำเป็น สมัยที่มีเมือง พระยามหานครซึ่งมีเมืองโพธิ์น ภาษีอากรหรือส่วยในท้องถิ่น คงส่งเข้ากรุงเทพแต่น้อยเก็บไว้ในเมืองเป็นส่วนใหญ่เจ้าพระยา พระคลังมีหน้าที่คุมภาษี และรายจ่ายเฉพาะวงราชธานี

สมัยสมเด็จพระนารายณ์ เจ้าพระยาพระคลังตั้งตำแหน่ง หลวงคลังไปตามหัวเมืองเก็บรายได้ส่งกรุงส่วนหนึ่ง

สมัยสมเด็จพระเพทราชา แบ่งประเทศให้ส่วนราชการ ปกครองเป็น ๓ ส่วน กรมคลังจึงไม่มีหน้าที่ดูแลการคลัง ทัวพระราชอาณาจักรเลย ได้แต่เก็บส่วยสาอากรในเขตของตน ส่วนราชการที่ส่งเงินเข้าคลังจึงแยกเป็น ๓ หน่วย คือคลัง มหาดไทย และกลาโหม

รายได้จากหัวเมืองเข้ามายังราชธานีมากขึ้น เมื่อมีการขยาย อำนาจจากส่วนกลาง (Centralization) สำหรับการค้าผูกขาดของ ทางราชการนั้น เป็นหน้าที่ของพระคลังและเมื่อการค้าส่วนใหญ่ เป็นการค้านอกประเทศ จำเป็นต้องติดต่อกับต่างประเทศ ในที่สุด พระคลังจึงทำหน้าที่เหมือนกับกระทรวงต่างประเทศ รับผิดชอบ ในการรับทูต

ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลาย กลาโหมต้องโทษให้เอาหัวเมืองทางภาคใต้มาให้พระคลังปกครอง แม้ในตอนแรกตั้งกรมพระคลัง กรมพระคลังก็มีหน้าที่อื่นด้วยอยู่แล้ว บัดนี้เจ้าพระยาพระคลังมัวไปทำหน้าที่ปกครองด้านอื่นๆ งานด้านภาษีอากรจึงตกไปอยู่ที่อื่น ได้แก่

๑. กรมพระคลังมหาสมบัติ เจ้ากรมเป็น พระราชภักดี ไม่ขึ้นกับเจ้าพระยาพระคลังแต่ขึ้นตรงกับพระเจ้าแผ่นดิน ต่อมางานเรื่องภาษีต่าง ๆ ไปตกแก่มหาดไทย กลาโหมและกรมเมือง

๒. เนื่องจากรัฐบาลมีรายได้มากขึ้น หลังสมัยพระเจ้าปราสาททอง จึงตั้ง กรมพระคลังสินค้า ขึ้น เพื่อทำการค้าผูกขาดโดยตรง เจ้ากรมเป็นที่ พระยาศรีพิพัฒน์ ซึ่งต่อมาสำคัญมากในการหารายได้แผ่นดิน มีหน้าที่ขายสินค้าที่ได้เป็นส่วยขายสินค้าผูกขาดทั้งขายส่งและขายปลีก ในสมัยรัตนโกสินทร์ตำแหน่งพระยาศรีพิพัฒน์เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยา

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อยังทรงเป็นเจ้านายต่างกรม ทรงทำการค้าขายมาก แต่เมื่อขึ้นเสวยราชย์แล้วทรงสละผลประโยชน์หมด การค้าของราชการจึงเลิกไปมากไปเลิกหมด ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระเจ้าแผ่นดินทำหน้าที่แต่ปกครองประเทศและเก็บภาษี การเก็บภาษีมีมากขึ้น ยกให้เป็นหน้าที่ของกรมพระคลังสินค้าเป็นผู้เก็บ เมื่อกรมนี้เป็นผู้คุ้นเคยกับการติดต่อกับชาวต่างประเทศคือจีน จึงมีหน้าที่ออกไปต่างด้าวและเก็บภาษีด้วย

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ยังมีส่วยจากหัวเมือง
กรมพระคลังสินค้าก็มีหน้าที่เอาส่วยมารักษาและจ่ายไปใช้ใน
ราชการ กรมพระคลังก็มีหน้าที่อื่นจนไปทำงานการคลังเหลือแต่
การจ่ายเบี้ยหวัด และต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อกลาโหมได้
หัวเมืองทางใต้กลับคืนมาปกครองเหลือไว้ที่กรมคลังไม่กี่หัวเมือง
หน้าที่สำคัญของกรมพระคลัง ก็เป็นหน้าที่เกี่ยวกับการต่างประเทศ

นอกจากนี้ยังมีคลังอื่น ๆ อีก (รวมเรียกว่าสิบสองท้อง
พระคลัง)

๓. พระคลังขวาและซ้าย ซึ่งเดิมเป็นคลังเก็บของใช้ใน
ราชการที่เป็นงานโยธาซึ่งต้องจ่ายไพร่ไปทำ เช่น จอบ เสียม
พระคลังขวารับผิดชอบในการเก็บเหล็ก พระคลังซ้ายเก็บเครื่อง
ทาสีและเครื่องตกแต่ง

ข้าราชการกรมทั้งสองนี้เป็นช่างด้วย และเป็นพนักงาน
เดินตลาดซื้อของใช้ในราชการซื้อของได้ถูกและรวดเร็ว ต่อมา
ได้คุมอากรบางอย่าง พระคลังขวาคูมอากรยาสูบใน ๒๓ หัวเมือง
ไม้ไผ่และอากรด่าน พระคลังซ้ายคุมอากรบ่อเกลือสินเธาว์ทาง
ภาคอีสานและฝ้าย

๔. คลังราชการ

เก็บรักษาส่วยที่ส่งมาจากหัวเมืองที่ขึ้นกรมท่า ส่วนใหญ่
เป็นเนื้อต่าง ๆ เนื้อลวดเนื้อหยาบและเวลาไม่พอใช้ก็ต้องไปจัดซื้อ
และรับผิดชอบการประมูลอากรฝิ่นไม้แสมและไม้โกงกาง

๕. คลังมีหน้าที่เก็บของใช้ในราชการ

คลังสุภรัตน เก็บผ้าเหลือง

คลังพระราชกุศล เก็บเครื่องบำเพ็ญพระราชกุศล

๖. คลังสวน ขึ้นกรมสรรพากรนอก สำหรับเก็บอากรสวนจากสวนใหญ่ที่มีโฉนด ซึ่งบอกจำนวนต้นผลไม้แต่ละสวนอย่างละเอียด ซึ่งกรมสรรพากรนอกเป็นผู้ออกให้

ภาษีพืชผลเป็นภาษีที่สำคัญ เมื่อขึ้นแผ่นดินใหม่จะต้องมีการเดินสวนเดินนา เพื่อประเมินภาษีใหม่และออกโฉนดใหม่ ผู้เดินสวนเรียกว่า นายระวาง ในการสำรวจนายระวางต้องคว้านสวนกลายเป็นนาไปเท่าไร คนทิ้งสวนไปเท่าไร และวัดเนื้อที่ที่บุกเบิกใหม่ ประเมินต้นผลไม้ที่ออกผลแล้วเพื่อเก็บภาษีลงไว้ในหน้าโฉนดจนกว่าจะมีการสำรวจใหม่ ต้นไม้ที่ตายหรือตัดไปแล้วต้องตัดบัญชีและขึ้นบัญชีต้นที่ปลูกใหม่ การตัดต้นไม้ นั้นจึงจำกัดโดยพลการไม่ได้

มีธรรมเนียมว่านายระวางก่อนจะเข้าสวน ต้องปลูกศาลเพียงตาบูชาเจ้าที่ก่อนที่จะเข้ารังวัด ค่าใช้จ่ายเจ้าของสวนเป็นผู้ออกเป็นเงินไม่มากเรียกว่า ค่าเดินสวน ให้แก่นายระวางและเสมียนนายระวางและเจ้าพนักงานพอเดินสวนเสร็จ วันพระต่อมาต้องไปสาบานที่วัดพระแก้วว่าทำหน้าที่อย่างซื่อสัตย์สุจริต (ไม่ได้รับสินบนจากเจ้าของสวน)

(กรมนา มีข้าราชการเรียกว่า ข้าหลวงเสนา ออกเก็บค่านาตามโฉนดที่กรมนาออกให้ การเดินนาก็ปฏิบัติเช่นเดียวกันเมื่อเดินเสร็จแล้วต้องไปสาบานที่วัดพระแก้ว)

นอกจากนี้กรมเมือง (ไม่มีพระคลังของตนเอง) มีหน้าที่เก็บภาษีเฉพาะในเขตพระนครคือภาษีโรงเรือน ร้านค้า แพและเรือที่ใช้เป็นร้านค้า

การใช้จ่ายราชการเก็บภาษีโดยตรงรายได้แผ่นดินได้น้อย แต่ราษฎรก็เดือดร้อนน้อย ทางราชการแต่ก่อนคำนึงถึงความเดือดร้อนนี้ ภาษีใดที่เก็บเองได้ก็ไม่ให้ผูกขาด และไม่ใช้คนที่จะทำให้ราษฎรเดือดร้อนเช่น ในสมัยพระเจ้าบรมโกษฐ์ คนจึงมาขอผูกขาดบ่อนเบี้ยสมุทรปราการก็ไม่โปรด ฯ ให้

ภาษีผูกขาด

ได้แก่การผูกขาดภาษีที่เก็บจากสินค้าต่าง ๆ แต่ผู้ผูกขาดไม่ได้เก็บได้ตามใจ ต้องเก็บตามอัตราที่กำหนดไว้ไม่เกินร้อยละ ๑๐ และมีกำหนดแน่นอนว่าไม่ให้กดขี่ราษฎร

ภาษีผูกขาดมีหลายประเภท ผู้ผูกขาดเรียกว่า นายอากร หรือเจ้าภาษี ขึ้นตรงต่อข้าราชการกรมพระคลังสินค้าหรือกรมอื่นแล้วแต่กรณี ข้าราชการที่ควบคุมนายอากรเรียกว่าเจ้าจำนวนสินค้า เช่น พริกไทย ราชการเคยเก็บเอง การผูกขาดมีเจ้าภาษีมาประมูล ใครให้ราชการมากที่สุดได้ไปเช่น ภาษีพริกไทยแต่จะเก็บเกินอัตราที่กำหนดไม่ได้ การที่นายอากรจะได้กำไร ก็คือดูแลอย่าให้รั่วไหล

อากรเหล้า ที่แรกเก็บจากคนดื่ม แต่ต่อมาห้ามคนทั่วไปดื่มเหล้า นายอากรดื่มเองและส่งค่าอากรให้รัฐบาล การรั่วไหลจึงไม่มีเลย

อากรบ่อนเบี้ย อากรหอย ก.ข. ให้มีผู้ผูกขาดเป็น
นายบ่อน การออกหอยมีรอบเข้ารอบบ่าย คนแทงหอยก็มาบอก
ว่าจะแทงตัวอะไร มีหนังสือเป็นหลักฐานเรียกว่าโผย พอขานโผย
ก็จะแขวนไว้หน้าโรงบ่อนยี่โกสงจะแต่งตัวแบบตัวจิว จัดแท่น
บูชาและประกาศตัวหอย

ถ้าแทงหิง^{*(๓๔)} ยี่โกสง^{** (๓๕)} ไม่รู้เบอร์ ถ้าถูกได้สตาจ้มมาก

นายอากรส่วนใหญ่เป็นคนจีน การส่งภาษีอากรให้แก่
รัฐบาลนั้น เมื่อประมูลได้แล้วต้องส่งค่าภาษีเท่าจำนวนภาษี
๓ เดือนแรกของปี ภาษี ๓ เดือนแรกนี้ รัฐเอาเป็นรายได้ ๑ เดือน
กันไว้เป็นเงินประกัน ๒ เดือน ต่อจากนั้นเจ้าภาษีนายอากรต้องจ่าย
ให้ราชการทุกเดือน เป็นจำนวน ๑/๑๒ ของภาษีที่ประมูลทั้งปี
ไปอีก ๑๐ เดือน เพราะ ๒ เดือนหลังราชการได้ยึดเป็นประกัน
ไว้แล้ว

นายอากรร่ำรวยทุกคน ไม่เคยมีใครเดือดร้อนส่งภาษีไม่ได้
เจ้าภาษีนายอากรหลายคน ได้รับตำแหน่งเป็นข้าราชการกรม
ท่าซ้าย

ภาษีบางอย่าง เช่น การพนัน ไม่ให้ผูกขาด แบ่งเป็นแขวง
ให้เป็นรายได้ของท้องถิ่น ภาษีบางอย่าง เช่น รังนก นายอากร
ผูกขาดเสียภาษีแล้วยังผูกขาดรายได้อีกด้วย

* (๓๔) สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายอากรหอยให้ถือคนแทงหอยหิงเขียนโผยเองแล้ว
เอาโผยไปส่งที่โรงหอย แทงคราวหนึ่งต้องไม่ต่ำกว่า ๒๒ บาท ที่ต่างจากหอยสามัญคือ เมื่อหอยโรงเข้าออกแล้ว
ขุนบานนายอากรหอยแก้โผยหอยสามัญออกดู รู้ว่าผู้แทงแทงหอยตัวไหนมากก็เปลี่ยนตัวหอยโรงค่าไป
เสียให้ห่างๆ แต่การแทงหิงแทงถูกจึงจะเปิดโผยออกมาดูว่าแทงตัวใดแทงผิดไม่เปิดให้ดู เพื่อชักแรงโรงหอย
ตอนล่าต่อไป ขุนบานศาลใจคนแทงได้ยาก ดู “ตำนานหอย” ใน ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
ก้าวหน้า, ๒๕๐๗ เล่ม ๕ หน้า ๔๗๘-๔๗๙

** (๓๕) ยี่โกสง - เจ้าตัวหอย นายอากรหอยคนแรก มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนบานเบิกบุรีรัตน

ผู้ผูกขาดมีอำนาจมากในการเก็บภาษี และใช้อำนาจผิดอยู่บ่อย ๆ ผู้ผูกขาดตั้งด่านอยู่ตามด่านหรือสี่แยกคอยตรวจสินค้าที่ต้องเสียภาษี เมื่อพบจะตักลองจะต้องหยุดให้ตรวจ ถ้าทำผิดจะริบสินค้า ส่วนนายอากรเหล้าถ้าจับเหล้าเถื่อนได้ก็จะริบไว้ทั้งหมด สังฆราช Pallegoix ว่านายอากรสามารถจับคนทำผิดเรื่องภาษีไปเป็นทาสได้ด้วย

ภาษีไ้แต่ร้างนก ใครไปเก็บไ้และร้างนกไ้ไม่ได้ นอกจากคนของนายอากร

การพนันนายอากรเป็นนายบ่อนเอง ควบคุมความประพฤติของคนในบ่อน จะไล่ใครออกจากบ่อนก็ได้และเก็บเงินจากการตั้งแผงลอยหน้าบ่อน

ในราชการสมัยก่อน ถ้าราษฎรจัดขึ้นนายอากรเรียกราชการมาช่วยได้ พวกนี้ต้องถือน้ำและมีศักดิ์นาไม่ต่ำกว่า ๔๐๐

คำว่า “**อากร**” ไทยใช้คำนี้มาตลอด มาจากภาษาบาลีแปลว่าบ่อเกิด ส่วนคำ ภาษีนั่นฟังปรากฏใช้ อาจจะเป็นภาษาจีนมาจากนายอากรจีน เพราะเดิมไม่มีคำนี้ มีแต่เรียกส่วยสาอากร หรือส่วยสาพัทธยากร (เพ็งมาสมัยรัชกาลที่ ๓ เท่านั้น)

รายจ่ายของแผ่นดิน

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ รายจ่ายที่สำคัญได้แก่

๑. ศาสนา สร้างซ่อมวัด เทวสถาน เพราะทางราชการถือว่าหน้าที่สำคัญคือการทำนุบำรุงศาสนา

นอกจากนี้ก็เป็นการสร้างปราสาทราชวัง (เป็นที่อยู่ของ
พระเจ้าแผ่นดินถือเป็นเทวสถาน) ทำให้รายจ่ายแผ่นดินมากมาย
เหลือเกิน จากคำให้การชาวกรุงเก่าจ่ายเงินคลังเฉพาะการกุศล
ปีละ ๕๐,๐๐๐ บาท

๒. เบี้ยหวัดแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ

พระบรมวงศานุวงศ์หรือพระมหากษัตริย์

๕๐๐ ชั่ง

พระอัครมเหสี

๓๐๐ ชั่ง

เจ้าฟ้าองค์ละ

๑๐๐ ชั่ง

พระองค์เจ้า องค์ละ

๕๐ ชั่ง

หลานหลวง (หม่อมเจ้า) องค์ละ ๒๐ ชั่ง

พระสนมเอกทั้งหมดจ่ายปีละ ๒๐๐ ชั่ง

คนละ ๒๐ ๓๐ ๕๐ ฯ จ่ายเป็นรายตัว

ข้าราชการได้เบี้ยหวัดทุกคนแบ่งกัน ไปในข้าราชการที่มี
ตำแหน่งเฝ้าทั้งหมดรวม ๑๕๐๐ ชั่ง เป็นรายตัวตั้งแต่ ๕๐ ชั่ง
ไปจนถึงชั่งเดียว

นอกจากนี้ทางราชการต้องเก็บเงินไว้ในท้องพระคลัง
๕๐๐๐ ชั่ง (เท่ากับเงินคงคลัง) ไว้ใช้ในการทัพศึกปราบจลาจล
ฉุกเฉิน อีก ๔๐๐๐ ชั่งให้คงคลังไว้ใช้งานพระบรมศพ พระราชพิธี
ต่าง ๆ ตลอดจนพระศพเจ้านาย เงินคงคลังพวกนี้ถ้าจ่ายไปแล้ว
ต้องหามาเติม ความจริงก็คงจะจ่ายเงินไม่มากเพราะใช้แรงงาน

เกณฑ์และส่วย แม้ในการสร้างซ่อมวัดก็คงใช้เงินไม่มากเพราะวัสดุส่วนมากคือส่วย เช่น ศิลาแลง อิฐ กระเบื้อง และไม้ซุง แรงงานก็เป็นแรงงานเกณฑ์เช่นกัน

การใช้จ่ายเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรไม่มี ในเกือบทุกประเทศถือว่าหน้าที่นี้ไม่ได้เป็นหน้าที่ของรัฐบาล รัฐบาลมีหน้าที่แต่รักษาประเทศ การรักษาความสุขเป็นหน้าที่ของราษฎรเอง

บาทหลวงในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ขอสร้างโรงพยาบาลทางรัฐก็อนุญาต แต่เมื่อไปขอพระราชทานเตียงไม่ให้กล่าวว่าเพราะผิดพระราชประเพณี

แต่รัฐบาลก็ทำการสาธารณประโยชน์บางอย่าง เช่น การขุดคลอง อาจจะทำเพื่อความสะดวกในการขนส่วยมายังพระนครและในการทัพศึก และราษฎรได้ประโยชน์มากเสมอหน้าเป็นทั้งการคมนาคมและการชลประทาน

คลองมหานาคขุดเพื่อเป็นคูเมือง

สถาบันพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

เรื่องศาสนา

เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการปกครองมาก พุทธศาสนาในเมืองไทยมีลักษณะเป็นสถาบัน (Organized Church) ต่างจากพุทธศาสนาในประเทศอื่นที่ไม่มีสถาบันกลางปกครองมีแต่วัดวาอาราม แต่ในประเทศไทยมีผู้บริหารครบถ้วน

เรื่องศาสนากับการปกครองนั้น ถ้าทางศาสนามีองค์การขึ้นมาก็จะมีเรื่องวิวาทกับฝ่ายปกครองที่เป็นฆราวาสเพื่อแย่งชิงอำนาจและอิทธิพลกันเสมอ แต่ในเมืองไทยไม่เกิดปัญหาเช่นนี้เพราะ

๑. ศาสนาพุทธในเมืองไทยเป็นนิกายเถรวาท สั่งสอนให้พระภิกษุละออกจากโลก มีวินัยบัญญัติอย่างเคร่งครัดจึงไม่เกี่ยวข้องกับการการเมืองไม่แสวงหาอำนาจ

๒. พระภิกษุสงฆ์ไทยไม่ถือว่าตนเป็นชนชั้นหนึ่งแยกจากส่วนอื่น หรือเป็นชนชั้นตายตัวเพราะสึกได้เสมอเมื่อไม่พอใจในภิกษุภาวะ ถ้าข้องใจในการปกครองประเทศก็สึกออกมาเล่นการเมืองได้ ในประเทศอื่นสึกไม่ได้ เช่น ในธิเบต

๓. ทางฆราวาสก็ช่วยกันรักษาภิกษุสงฆ์ ไม่ให้ต้องข้องแวะกับการเมือง คือภิกษุภาวะเป็นเครื่องหลบภัยทางการเมืองคนยกถวาย

กิจการบ้านเมืองในสมัยก่อนแบ่งออกเป็นพุทธจักรและอาณาจักร แต่ถึงแม้จะแยกกันพระเจ้าแผ่นดินก็ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธจักรเป็นอัครศาสนูปถัมภก ในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ศาสนาหมายถึงพุทธศาสนาเท่านั้น หลังพิธีบรมราชาภิเษกแล้วจะทรงปฏิญาณต่อพระพุทธศาสนาเท่านั้น หน้าที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนานี้ พระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ถือว่าสำคัญกว่าอื่น เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

“ตั้งใจอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา”

ตามหลักปฏิบัติของพุทธศาสนานั้น ฆราวาสจะปกครองสงฆ์ไม่ได้พระสงฆ์ต้องปกครองกันเองและถือพระวินัยเป็นกฎหมาย ข้อเสียอยู่ที่ว่าในการปกครองทั่วไปกฎหมายที่จะมีประสิทธิภาพจะต้องมีบทลงโทษ (Sanction) ในพระวินัยก็บัญญัติโทษไว้ เช่น ให้พระสงฆ์ที่ประพฤติผิดวินัยอย่างร้ายแรงขาดจากภิกษุภาวะ แต่โทษในพระวินัยไม่หนักพอที่คนจะหลาบจำ และถ้าต้องปราศิกแล้วพระไม่ยอมสึก ทางคณะสงฆ์ก็ทำอะไรไม่ได้ทำให้พระพุทธศาสนาเศร้าหมอง

เพราะฉะนั้นอำนาจของพระมหากษัตริย์ จึงต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับการปกครองสงฆ์

๑. ต้องใช้อำนาจทางอาณาจักรลงโทษ บางครั้งจับให้สึกเฉียนแล้วส่งเข้าคุก

๒. บำรุงพระพุทธศาสนา จัดหาวัตถุและอื่น ๆ มาสร้าง
ซ่อมวัดวาอาราม พระราชทานวัตถุปัจจัยแก่สงฆ์และยกย่องตาม
ที่ควร

๓. ป้องกันรักษาพระศาสนาไม่ให้ใครย่ำยี ให้ศาสนาดั่ง
อยู่ได้

ทั้งหมดนี้ทำให้พระพุทธศาสนาในเมืองไทย ต้องอาศัย
พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มากขึ้นทุกที โดยเฉพาะใน
หน้าที่ที่ต้องทรงรักษาความบริสุทธิ์ของพระศาสนาต้องมีกฎเกณฑ์
ในการปกครองสงฆ์ เพื่อป้องกันพระอสังฆ์ซึ่งต้องทรงออกพระราช
กำหนด เช่น กฎพระสงฆ์ (ในกฎหมายตราสามดวง) และบังคับ
กิจการทั่ว ๆ ไป แม้จะอยู่ในภิกษุภาวะสงฆ์ก็ต้องเป็นข้าแผ่นดิน
และเคารพกฎหมายคือกฎพระสงฆ์

ตามหลักแล้วบริเวณพระอุโบสถเท่านั้น ที่อยู่นอกอำนาจ
ของพระมหากษัตริย์ เพราะได้พระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว

นอกจากนั้นยังมีรายละเอียดอื่น ๆ ที่ทำให้ศาสนจักรเป็น
หนี้ฝ่ายปกครอง เช่น

- ทรัพย์สินสมบัติของศาสนจักร ต้องจ้างคนมาทำและได้
ยกเว้นภาษีทั้งสิ้น

- พระอารามหลวงก็ได้พระราชทานเงินบำรุงและได้
พระราชทานเลกวัดให้เป็นข้าพระ

- พระภิกษุได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน

(แต่ต่อมาถูกเกณฑ์ตามความสามารถ เช่น ครู ช่าง ศิลปิน ทางราชการรู้ว่าพระวัดใดเก่งทางใดก็เกณฑ์มา เช่น ในงานพระเมรุวัดสระเกศจะถูกเกณฑ์ดอกไม้มัธยม วัดมหาธาตุ เก่งทางทำทองอังกฤษ

พระอาจารย์นำคหวัณโณโข่ง ก็ถูกนิมนต์มาเขียนภาพ เป็นต้น)

กล่าวได้ว่าสถาบันพระศาสนาตั้งมาได้จนทุกวันนี้ ก็ด้วยอาศัยอำนาจพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น

ในการปกครองสงฆ์ก็ต้องมีเจ้าหน้าที่ ในชั้นแรกจะให้ปกครองกันเองพระอาวาสปกครองพระผู้น้อย ในประเทศอื่น พระปกครองกันเองในแต่ละวัดเป็นจำนวนน้อยเพราะแต่ละหน่วยเป็นอิสระ แต่ถ้าเป็นการปกครองทั่วประเทศก็จะเกิดการวุ่นวายขึ้น จึงต้องเกิดการสร้างสมณศักดิ์เพื่อให้พระปกครองกันเอง ในสมัยโบราณไม่รู้จักการใช้ตำแหน่ง ใช้แต่ยศและราชทินนามให้รู้จักกัน จึงจำเป็นต้องอนุโลมการปกครองสงฆ์ให้เข้ากับสมรवासต้องตั้งสมณศักดิ์ แต่เดิมคงจะไม่มีสมเด็จพระสังฆราช เดิมมีพระที่เป็นเจ้าวัด (สมภาร) มีสังฆราช (เท่ากับเจ้าคณะต่าง ๆ ในสมัยนี้)

ต่อมากำหนดตำแหน่งแน่นอนขึ้น ตำแหน่งทางศาสนาเป็นแบบเดียวกับทางข้าราชการ คงถือพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของพระศาสนา และตั้งให้พระเป็นเจ้าคณะหนเหนือหนใต้เหมือนมหาดไทยและกลาโหม สมเด็จพระราชาคณะเทียบได้กับอัครมหาเสนาบดี มีสิทธิตั้งพระราชาคณะเป็นฐานานุกรม เช่น เจ้าคุณ พระครูใบฎีกา (เลขานุการ)

พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระราชาคณะอื่น ๆ เกิดสมณศักดิ์เหมือนตำแหน่งข้าราชการ

- รองเจ้าคณะใหญ่ (ชั้นพิเศษ) เทียบเท่ากับพระยา

(พระพิมลธรรม พระสาสนโสภณ)

- ราชาคณะชั้นธรรม เทียบเท่าพระ

- ราชาคณะชั้นเทพ เทียบเท่าหลวง

- ราชาคณะชั้นราช เทียบเท่าขุน

- ราชาคณะชั้นสามัญ (ตั้งเฉพาะองค์)

เทียบเท่าหมื่น

หน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ทั้งนั้นคงต้องแบ่งตามพื้นที่

พระสงฆ์ในสมัยอยุธยาแบ่งออกเป็น ๒ คณะ เรียกว่า กามวาสีและอรัญวาสี

พระกามวาสี อยู่ในเขตกำแพงเมืองในเขตชุมชน เล่าเรียนพระปริยัตินิกกรรม รักษาตำรับตำราไม่ให้สูญหาย

พระอรัญวาสี พระอยู่ในป่าหรือวัดนอกเมือง ปฏิบัติธรรม

พระอริยวาสีคงอยู่ได้อำนาจการปกครองคณะใหญ่แต่ไม่ทราบว่าจะแบ่งเป็นภาคหรือไม่ พระอริยวาสีทั้งหมดอาจจะขึ้นกับเจ้าคณะหนเหนือทั้งสิ้น เช่น สมเด็จพระวันรัตวัดป่าแก้วก็เป็นเจ้าคณะใหญ่หนเหนือและปกครองพระอริยวาสี ด้วย

ตำแหน่งพระสังฆราช สมัยกรุงเก่าไม่มีหลักฐานปรากฏจะมีก็แต่ที่มีทีท่าว่าจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสงฆ์ ในสมัยกรุงธนบุรีเป็นคำใหม่ (ต้องเขียนว่าสกลมหาสังฆปริณายก)

ในสมัยกรุงเก่าไม่ปรากฏพระคามวาสีอริยวาสี แต่เกิดพระวิปัสสนาธุระอยู่นอกพระนครหนักไปทางปฏิบัติ มีพยัคฆ์เป็นตาลปัตรงาหน้านาง ถวายองค์เดียวจะให้ป็นหัวหน้า (เวลานี้คือเจ้าคุณวัดสระปทุม)

พระวิปัสสนาในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ถือเป็นใหญ่มีวัดสมอราย^{*(๓๖)} เป็นวัดของพระราชวังเพราะเจ้านายจำพรรษาในพระนคร และต้องมาศึกษาที่วัดนี้ด้วย ห้ามมีศิษย์วัดต้องทำทุกอย่างเองและฝึกกรรมะจริงจัง

- พระสงฆ์ก็ต้องกำหนดศักดิ์นา

เณร	๒๐๐
พระนักธรรม	๔๐๐
ภิกษุธรรมดา	๔๐๐
ภิกษุนักเรียน	๖๐๐
พระครูธรรมดา	๑๐๐๐
พระครูเปรียญ	๑๐๐๐

* (๓๖) วัดราชาธิวาส

เห็นได้ว่าถวายเป็นเกียรติเท่านั้น ไม่ให้มีศักดิ์นามาก
หลักในการให้พระปกครองกันเองนั้น มีความประสงค์ดั้งเดิม
ในสมัยอยุธยาใช้วิธีนี้ ภายหลังสมัยอยุธยาพม่าเข้าตี พระสงฆ์
วุ่นวายมากอ่อนวินัยมานานแล้ว มาถึงแผ่นดินพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกจึงจัดระเบียบการปกครองสงฆ์เสียใหม่ ออกกฎพระสงฆ์
ใช้พระราชอำนาจปกครอง ทรงเอาพระทั้งหมดมาขึ้นกรม
ธรรมการ ก่อนขึ้นกรมสังฆการี แต่เดิมเมื่อเกิดอธิกรณ์ตาม
พระวินัยให้สงฆ์พิจารณากันเอง ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เลิก
หลักการนี้ ยกมาให้กรมสังฆการีพิจารณา มีเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ เช่น
ขุนอธิกรณ์วิชัย หลวงวินัยวิจารณ์

สงฆ์อยู่ใต้กรมสังฆการีมาช้านาน กรมนี้ขู่พระคุพระได้
มาจนถึงรัชกาลที่ ๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เกิดคณะธรรมยุติ
ซึ่งให้สงฆ์ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเคร่งครัดขึ้น มิใช่ถือแต่เป็น
ประเพณี ให้มีเหตุผล คณะธรรมยุติแพร่หลาย มีสงฆ์ธรรมยุติ
มากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส ทรงปกครองคณะธรรมยุติได้เรียบร้อย ทรงกังวล
ในเรื่องให้มราวาสปกครองสงฆ์ จึงขอพระราชทานให้สงฆ์
พ้นอำนาจสังฆการีเฉพาะพระธรรมยุติเพราะคนน้อยและเรียบร้อย
รัชกาลที่ ๕ พระราชทานพรพิเศษให้พระธรรมยุติปกครองกันเอง
แต่พระมหานิกายยังต้องขึ้นกับกรมธรรมการ ในที่สุดพระมหา
นิกายเดือดร้อน ขอมายู่ใต้การปกครองของพระธรรมยุติ สมเด็จ

พระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงทูลขอก็ได้รับพระราชทานอนุญาตตั้ง
มหาเถรสมาคมเพื่อปกครองสงฆ์ เจ้าคณะส่วนใหญ่ในมหาเถร
สมาคมเป็นธรรมยุติ อยู่มาจนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๖๕
พระมหานิกายอะอะว่าไม่เป็นธรรม จนในปี พ.ศ. ๒๔๘๕
รัฐบาล จึงออกพระราชกำหนดปกครองสงฆ์ใหม่ ให้มีสังฆสภา
สังฆมนตรี มีสมเด็จพระสังฆราชแต่ไม่มีอำนาจ จอมพลสฤษดิ์ตั้ง
มหาเถรสมาคมใหม่ ประกอบด้วยสมเด็จพระราชาคณะทุกองค์
(เดิมมี ๒ องค์แต่ต่อมามีมากขึ้น) และพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิ
สมเด็จพระสังฆราชกลับมาใช้อำนาจปกครองใหม่ในฐานะประธาน
มหาเถรสมาคม พระ ๒ นิกายให้ปกครองแยกกันต่างคณะ
ปกครองกันเอง

เมื่อเกิดแยกนิกายปกครอง สมัยนี้จึงเกิดอคตินิกายปิดบัง
ความไม่ดีของนิกายตนเอง ถ้าเกิดผิดศีลหนัก ๆ ก็จะไม่บังคับ
ถึงที่สุด เพียงแต่ให้ย้ายวัดเฉย ๆ เมื่อเกิดการคดโกง (Corruption)
และเกรงจะเสียชื่อ ก็จะช่วยกันปกปิดทำให้พระพุทธศาสนา
เศร้าหมอง

สถาบันพิพิธภัณฑการเรเรียนรูแห่งชาติ

